

319376

6,

2. évf.
1992/93
2. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL



KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
2. évfolyam 1992/1993.
2. szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Benda Kálmán

Felelős szerkesztő:
Cholnoky Győző

A referátumok szövegét
gondozta:
Futala Tibor

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként
Éves előfizetési ár:
800 Ft, külföldön: 24\$,
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 200.- Ft-os
áron - megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban, és
a Könyvtárellátó Vállalat Kódex
Könyvruházában
(Bp. V. Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült:
Artifex Kft.
Felelős vezető: *Bíró Endre*

*A kiadvány a
"Magyarországi nemzeti
és etnikai kisebbségekért"
és a "Soros" alapítvány
támogatásával jelenik meg.*

Tartalom

Válasz egy javaslatra 523

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

A törzsi tudat mint a megkésetttség ideológiája (Arendt,
Hannah) 524

A kisebbség mint fogalom és képzet (Rovan, Joseph) 527

Kisebbségek, nemzetiségek, államok (Rufin, Jean-Chri-
stophe) 529

Európa és a nacionalizmusok kísértete (Hassner,
Pierre) 532

A magyarországi németek 20. századi társadalmi-gazda-
sági átalakulásának térbeli aspektusai (Fischer,
Holger) 535

A magyarországi szlovákok identitása (Garami Erika) 536

Széljegyzetek a csehszlovákizmusról mint ideológiáról
(Bakos, Vladimír) 538

Német kivándorlás Lengyelországból (Wiśniewski,
Zenon) 540

A németek helyzete a Szovjetunióban és a Szovjet-
unióból kivándoroltaké az NSZK-ban (Dietz, Barbara) 542

Post mortem – a baltikumi zsidóságról (Plasseraud,
Yves) 544

A territorialitás elve és a regionális gazdasági autonómia
a Szovjetunióban (Mitchneck, Beth A.) 546

Albánok és koszovóiak Európa útjain (Klosi, Ardian) 549

Nacionalizmus fenyegeti a bolgár demokráciát (Troebst,
Stefan) 550

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

"Anyag és eszme között félúton". – Szilágyi Domokos
és Tőzsér Árpád költészetéről (Pécsi Györgyi) 552

Az aktivizmus vonzásában (Toldi Éva) 556

Nemzeti sorstragédiák (Bertha Csilla) 558

Sziklák, farkasok, folyók – Koszovó költészete
(Lanksch, Hans-Joachim) 560

Maghrebi irodalmak: néhány kifejezőmód eredetiségé-
ről (Van Den Heuvel, Pierre) 561

Kisebbségek nyelvhasználata

Egyedülálló ukrainisztikai vállalkozás (Zakres'ka,
Árislava) 564

Kétnyelvűség a francia-német határ mentén
(Weckmann, André) 566

Válasz egy javaslatra

Egy igen fontos, jobblító szándékú javaslat érkezett szerkesztőségünkbe. Nevezetesen: törekedjünk a szemlézett forrás-anyag összetételének gazdagítására – nyelvi, topográfiai szempontból egyaránt.

Az igény természetesen jogos; megfogalmazásáért köszönettel tartozunk. Mi sem magától értetődőbb annál, mint az, hogy egy elsősorban Kelet-Közép Európa kisebbségi problémáira szakosodott információs folyóirat az érintett országokban és az ott élő etnikumok nyelvén megjelent irodalomból szemlézzen, hiszen a népek, etnikumok kultúráját, történelmét, a rájuk jellemző politikai intézményeket és demográfiai sajátosságokat illik "első kézből" megismerni és megismertetni.

A jóra való szándék aprópénzre váltása azonban korántsem egyszerű dolog. A rendelkezésünkre álló források (amelyek feltesszük helyiel-közzel megfelelően perprezentálják a tudományos irodalom összetételét) karaktere ugyanis területi (és persze nyelvi) értelemben aszimmetrikus: a Kelet-Közép és Kelet Európára vonatkozó tanulmányok jelentős része még mindig a nagy hagyományokkal rendelkező és tőkeerős nyugat-európai és észak-amerikai műhelyek kutatóinak tollából származik.

Ez természetesen nem jelenti a régiókban született – és semmiképp a magyar nyelvű – tudományos eredmények lebecsülését. Az etnikai reneszánsz hulláma a tudomány szférájában is elérte Kelet-Közép Európát, sorra alakulnak vagy szerveződnek újra a kiadók, kutatóintézetek, szerkesztőségek, amelyek a kisebbségkutatás magasszintű művelését vállalják. Fel kell figyelnünk viszont arra is, hogy az említett nyugati orgánumok mind nagyobb számban biztosítanak publicitást kelet-közép európai kutatóknak, ami önmagában örvendetes fejleményként értékelhető, hiszen a tudományos eredmények összevethetőségének és illeszthetőségének a bizonyítéka, sőt alkalmasint a nyugat-európai kutatási gyakorlat szolid önkritikájának is tekinthető. (Akad, aki ezt nyíltan meg is vallja.)

Megkockáztathatjuk ezért, hogy nem a kelet-európai kutatók kvalitásával van a baj, sokkal inkább a tudományos infrastruktúrával és a pénzühiánnyal. A magunk partján söpörve pedig nyugodtan állíthatjuk, hogy néhány év kevés idő egy, a háború előtt igényesen megfundált (és működő) tudományos arzenál rekonstrukciójához.

Anyagi források hiányában intézetek sorsa válik bizonytalaná, újonnan indult folyóiratok bizonyulnak tiszavirág életűnek, akadozik a térségünk országai közötti információk és források áramlása, esetenként könnyebb megszerezni egy amerikai folyóiratot, mint egy román vagy szlovákot.

Bármennyire is szeretnők mi magunk is gazdagítani a szemlézett források körét, az említett gondoktól nem függetleníthetjük magunkat. Mindenesetre ebben a számban sikerült – igaz, nem kevés vesződség árán – eddig nem szemlézett szlovén, szlovák, ukrán és román (közülük az egyik első száma után meg is szűnt) forrásokat szemléznünk és általában az eddiginél nagyobb arányban szerepeltetnünk a szomszéd országokban megjelent tanulmányokat.

Igérhetem, nem a jelen sorok íróján és együttműködő partnerein múlik majd a sokszínűség és az eredetiség együttes követelményének töretlen, következetes érvényesítése, a szerkesztői bevezetőt inspiráló jogos igény megvalósítása. Egyebekben továbbra is szívesen lát, sőt vár minden véleményt a tisztelt Olvasótól:

*Cholnoky Győző
felelős szerkesztő*

Budapest, 1992. december 10-én.

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

A törzsi tudat mint a megkésetttség Ideológiája

"A náciizmus és a bolsevizmus többet köszönhet a pángermanizmusnak, illetve a pánszlávizmusnak, mint bármely más ideológiának vagy politikai mozgalomnak" - exponálja témáját a filozófus-politológus szerző (1906-1975). Hitler és Sztálin egyaránt nyíltan merített a pánmozgalmak ideológiájából és jelzavaiból, sőt kormányzati módszereiből is. A köszönet azonban - sugallja Arendt - főképp nemzetállam-ellenességük okán illeti meg a pánmozgalmakat.

A pánmozgalmak a történelmi megkésetttség talajából nőttek ki: a közép- és kelet-európai nemzetek, amelyek kiszorulván a tengerentúli osztozkodásból, úgy vélték, hogy "... ugyanolyan joguk van a hódításra, mint más népeknek, s ha erre nincs lehetőségük a tengeren túl, kénytelenek lesznek ezt Európában megtenni". Ennek megfelelően mindkét mozgalom (noha a pánszlávizmus a 19. sz. végén is még "zavaros szlavofil elméletek" talaján állt, a pángermanizmus viszont már a század közepén kiforrott és elterjedt mozgalom és ideológia volt Ausztriában) kontinentális fölényre törekedett.

A kontinentális imperializmus - mégha kialakulását éppúgy táplálta a nemzetállam szűkössége miatti aggodalom, mint a tengerentúli imperializmusét - mozgatóerői között gazdasági meggondolások nem szerepeltek, eszmei alapja inkább egy "kiszélesedett törzsi tudat". Ez a törzsi tudat szolgáltatott jogosítványt valamennyi rokon nép egyesítéséhez, tekintet nélkül az anyanemzetten kívül élők kulturális, szociológiai és történelmi eltéréseire. A pánmozgalmak faji koncepciója ezért alakult át sokkal gyorsabban hagyományos politikai esz-közzé, mint ahogy ez a tengerentúli imperializmussal megesett, mert érvrendszerében általában nem igényelt semmiféle tapasztalati bázist.

A gazdasági alap különbözősége magyarázza elsősorban a kétféle imperializmus eltéréseit: a pánmozgalmak terjeszkedési szándékát nem előzte, nem előzhette meg a pénz- és emberfőlönség exportja, s nélkülözvén a tőke támogatását, prominens képviselői értelmiségiek, diákok voltak. Továbbá: míg a pánmozgalmak kérelhetetlen ellenségei lettek a korabeli politikai élet valamennyi összetevőjének, addig a józan tengerentúli imperializmus sikerrel újította meg a nemzetállam elaggott intézményeit. Szociológiai szempontból az utóbbi mozgalom többé-kevésbé reális lehetőséget kínált valamennyi osztály sikertelenebb rétegei számára is, a pánmozgalmak inkább csak forradalmi retorikával szolgáltak, amellyel gyakorlatilag csak egyetlen társadalmi csoportot - úgymond a "csőcseléket" - sikerült büvkörükbe vonni.

A két birodalom határain kívül élő "germán népek", illetve "szláv rokonok" jelszavai - párosulva a totalitárius kormányok által örökségbe vett szentség aurájával ("Szent Oroszország", "Szent Római Birodalom") - olyan érzelmi vonzerőt nyújtottak, amely meghaladni látszott "felmenőjének", a nacionalizmusnak a korlátait.

Pedig a törzsi nacionalizmust a szerző a kontinentális imperializmus eredeti formájához képest is megkésettiséggel minősíti: olyan népek nacionalizmusaként jeleníti meg, amelyek nem részesülhettek nemzeti emancipációban. Így összegződik a kétféle frusztráció a soknemzetiségű Monarchiában és Oroszországban.

A tribalizmus új típusa gyökeresen különbözött a nyugati nacionalizmustól. Még ez utóbbiak legszélsőségebb képviselői, a sovinszták (romantikus múltimádatokkal, halálkultuszokkal) sem tekintették példának okáért francia származásúnak azt a más országban született és felnőtt embert, aki a francia nyelvet nem beszélte és a francia kultúrát nem ismerte. (A törzsi nacionalizmus meglehetősen bizonyos meghatározatlan közös testi és lelki tulajdonságok kohéziójának deklarálásával.)

A szerző summázata: a törzsi nacionalizmus szélsőségesen introvertált, kizárólag önmagára figyel, misztifikált belső tulajdonságainak mércéjén keresztül hajlandó csak más népeket, azok múltját és jelenét megítélni, azaz elutasítani. Szemléletüket jól példázza antiszemitizmusuk karaktere: ez ti. a zsidógyűlölet első olyan formája, amely független a zsidó népről szerzett bármely aktuális politikai, társadalmi vagy vallási tapasztalattól.

A nemzet létrejötte nem más, mint a népesség önmagára vonatkoztatott kulturális és történeti egységadata és az állandó otthon tudata. Ahol - így Kelet- és Dél-Európában - a nemzetállam létrehozása kudarcba fulladt, ott ez a földjéhez kötődő parasztság hiányára vezethető vissza. Szociológiai értelemben a nemzetállam az emancipált parasztság politikai teste volt, s ezzel magyarázható, hogy a nemzeti hadseregek a múlt század végéig őrizték meg eredeti karakterüket, pontosan addig, amíg valóban a paraszti osztályt képviselték. A huszadik századig a nemzeti hadsereg kötelessége volt az állam minden polgárát megvédelmeznie, nemzetiségére tekintet nélkül. A nemzetállam tragédiája, hogy az államisággal nem rendelkező népek izmosodó nemzettudata ellentétbe került e funkcióval, arra kényszerítvén az államot, hogy csupán a "nemzethez tartozókat" (nationals) ismerje el polgárainak, s csak nekik biztosítsa a polgári és politikai jogok teljességét.

A nacionalizmus ezért az állam "elfajulásának" a kifejeződése, amennyiben az állampolgári azonosulást felváltja a nemzeti közösségekkel való identifikáció.

A nemzetállam született polgárai mindig is lenézték ugyan a honosított polgártársaikat, azokat, akik nem születés, hanem adminisztrációs eljárás útján az államtól és nem a nemzettől kapták jogaikat, viszont - a pángermán felfogással ellentétben - soha nem jutottak oda, hogy különbséget tegyenek "államidegen" és "nemzetidegen" személyek között.

A nemzeti tudat más szintjét képviselték azok a népek, amelyek - saját ország és állam hiányában - nem haladták meg az etnikai tudat tagolatlanságát, nyelvük nem ment keresztül a fejlődésnek azon a folyamatán, amelynek révén az irodalom eszközzé válhatott volna, amelyek paraszti osztálya nem jutott - juthatott - el az emancipáció küszöbéig. A dualista Monarchia és a cári Oroszor-

szág népei esetében így naívnak bizonyult a feltételezés, hogy minden nép egyben virtuális nemzet is, hiszen hiányoztak a feltételek a nép - terület - állam hármasságának a létrehozására.

Az állandó mozgásban lévő, meghatározott otthon nélküli népek tribalizmusa a gyökértelenség atmoszférájában született, amelynek tagjai mindenütt honosnak érezték magukat a világban, akik számára a hazafiság fogalma a legcsekélyebb jelentéssel sem bírt.

A törzsi nacionalizmus antiklerikális jellege abban mutatkozott meg, hogy az isteni eredet minőségét leszűkítette az adott nép tagjaira, s ílymódon a nemzetiiséget állandó minőséggé tette.

Persze - teszi hozzá Arendt - az emberek nem egyenlők természetes származásukat, intézményeiket és történelmi sorsukat tekintve. Egyenlőségük kizárólag a jogok - azaz az emberi célok - egyenlősége, ami mögött - a zsidó-keresztény hagyomány szerint - a közös isteni eredet (tehát az egyenlőség) metafizikai fogalma áll. A nacionalizmus és főképp ennek az alacsonyabb rendű válfaja, a tribalizmus, mindennek az ellenkezőjét állítja, miközben a nemzetek családjából egy hierarchikus szerkezetet konstruál.

A pánmozgalmak törzsi karaktere nyíltan megvetette a liberális individualizmust és az emberi méltóságot. A szerző szerint főképp ennek köszönhető a mozgalom jelentős vonzereje. Nincs helye az emberi méltóságnak ott, ahol az egyén értékét az szabja meg, hogy történetesen németnek vagy oroszoknak született, sőt - teszi hozzá Arendt keserű iróniával - a törzsi elszigetelődés azzal a további előnnyel jár, hogy az egyén felelőssége elmosódik, esetleg eltűnik a tömegben.

A tribalizmus pánszláv válfaja odáig ment államellenességében, hogy az oroszot "államnélküli nép"-nek tekintette. A politikailag artikuláltabb pángermán mozgalom viszont megelégedett a nemzeti érdek hangsúlyozásával az államéval szemben. Viszont: ami Németországban és Oroszországban hangzatos frázis maradt csupán, az az Osztrák-Magyar Monarchiában sorsformáló politikai hatóerővé vált, és végül szétforgácsolta a dualista államot.

A pánmozgalmak vezetőit, Arendt mércéje szerint, tévedés lenne reakciónak vagy "ellenforradalmárnak" tekinteni, mert "soha nem követték el azt a hibát, hogy a kapitalista kizsákmányolást támogassák". Többségükben - legalábbis kezdetben - liberális pártokhoz tartoztak, és szilárdan hittek "... a nemzeti politikának a népi követelések általi ősztönzésében". A pánmozgalmakba szervezett és a faji ideológiáktól átitatott tömeg (a szerzőnél: csöcselék) viszont "kiszélesített törzsi tudatával" és a hazafiság nyilvánvaló hiányával egy "faj" jellemzőit mutatja - hangzik befejezésül Arendt súlyos verdiktje.

Arendt, Hannah: A törzsi nacionalizmusról. Ford. Jobbágy József. = Létünk, 22. évf. 1992. 4-5. sz. 116-128. p.

Ch. Gy.

A kisebbség mint fogalom és képzet

A német Minderheit (kisebbség) szó negatív képzetet ébreszt, minthogy jelentésudvara: csekélyebb, kisebb, alacsonyabb értékű. Senkinek nem öröm "kisebbségben maradnia". Az ember meghajlik a többség akarata előtt: a nép szava - a többség szava - Isten szava.

A francia forradalom így fogalmazott: francia az, aki francia kíván lenni. A kisebbségben lévők azonban gyakran nem kívánnak "franciák" lenni. A többségi, az államnemzethez tartozó e vonatkozásban mindig fenyegetve érzi magát: ha a kisebbség teljes értékű állampolgár akar lenni, akkor miért nem akar hozzájuk tartozni?! Mindenki egyetért avval, hogy a társadalomban a törvények uralkodjanak, de a törvényeket a többség hozza. A francia forradalom nem nyugodott bele, hogy a köztársaság lakosságának egy része nem franciául beszél, minthogy "egynek és oszthatatlannak" akarta magát látni. A kisebbségtől való aggodalom másik oka, hogy e kisebbség nyilván azon másik államhoz szeretne tartozni, ahol ő a többségi nemzet. Ez alól van ugyan kivétel (lásd a szorbok esetét, vagy Oroszország egyes kis létszámú nemzetiségeit), de általában más a helyzet. Például a szlovákiai vagy romániai magyarok biztosan szívesebben lennének Magyarország állampolgárai. És vannak olyan kisebbségek is, amelyek alig jellemezhetők a nép fogalmával: például a diaszporában élő zsidóság Isten népének, de saját ország nélküli népnek tartotta magát, vagy a biztos lakóhely nélküli cigányság esetében sem a vallás, sem a nyelv nem bizonyul közösségalkotó tényezőnek, egyedül a változékonyság közös egyes csoportjaikat illetően.

Nemcsak nemzeti kisebbségek vannak. A legújabb időkig, még ha esetleg számszerűen többen is voltak, mint a férfiak, a nők a gyermeki léthez hasonlítható alávetettségben éltek. Ezen nem változtatott az sem, ha éppen egy nő uralkodott valahol, mint Viktória királynő Angliában, hisz ő a törvény erejénél fogva, úgymond tiszteletbeli férfitá lényegült át. Mindig több a gyári munkás és alkalmazott, mint a gyártulajdonos, mégis az előbbieknél sokkal kevesebb joguk van. Az általános választójog bevezetéséig a bérből élők nem is szavazhattak, s a bíróság előtt is kevesebbet ért szavuk, mint "kenyéradó" gazdáiké. Vagyis a számszerű többség a politikai minoritás helyzetébe szorulhat.

A protestáns Angliában a katolikusok a XIX. századig nem rendelkeztek politikai jogokkal, akárcsak a protestánsok a forradalom előtti Franciaországban.

A társadalmi kisebbségek elkülönült jogainak megalapozása valós nehézségekbe ütközik, minthogy az alapvető emberi és polgárjogok az egyénre, az individuumra vonatkoztatva jöttek létre. A francia forradalom ennek érdekében tiltotta a megszervezett kollektívákat (egyesületeket, pártokat stb.). Az egyenlőséget akarta így biztosítani, de attól már visszarettent, hogy az egyenlőséget végsőkéig vigye, vagyis leszámoljon a magántulajdonnal. Babeuföt véresen leverték, amikor összeesküvése ilyen célt követett. A kollektív jogok egy következetes jakobinus számára a feudalizmus újjászületését hoznák magukkal.

A kisebbség szót hallva azonban leggyakrabban mégis a nemzeti kisebbségekre gondolunk. Van olyan kisebbség, amely kicsinysége folytán nem tudja saját állama létrejöttét megalapozni, és van olyan, amelynek egyebüttl van többségi állama. Vannak föderatív államok - mint Csehszlovákia vagy Jugoszlávia -, de nem mindegyikben azonosan "egyenlők" az érintettek, például a szerbek "egyenlőbbek" a szlovéneknél vagy horvátoknál. Másfelől a szerbek nem akarnak az önálló horvát államban élni.

A nemzetiségi jogalkotás rendkívül bonyolult elvi, jogi és főleg gyakorlati politikai nehézségekbe ütközik. A horvátországi szerbek pl. nem kívánnak kisebbségvédelmet, ők csak Szerbiát akarnak. Milyen elméleti vagy jogi megfontolásból lehet a határmódosítás kézenfekvő legitimitását elfogadni vagy elutasítani? A határok történelmi képződmények, konkrét funkciót töltenek be, tehát változás esetén a határok földrajzilag is legyenek módosíthatók? De mikor érkezik el ennek indokolt pillanata, és ki illetékes ebben állást foglalni? Nem szabad azt képzelni, hogy a jog, az igazságszolgáltatás teljesen megvan politika nélkül: az amerikai legfelső bíróság tagja is meghatározott társadalmi háttérrel rendelkezik. A megszületett bírói döntést rendőrségi kényszerítéssel végre lehet hajtani, de hol kezdődik az ellenállás joga? Van-e joga Zágrábbal szembeállni egy krajnai szerbnek? Ha igen, akkor is, ha "támogatója" a szövetségi hadsereg?!

Azután a népek véleménye sem egységes. Ha a baszkok véleményét kikérnénk, a többség bizonyosan megelégedne egy spanyolországi autonóm helyzettel, a radikális kisebbség azonban csak önálló államiséget hajlandó elképzelni. A polgárháborús veszély fennáll magán a baszk népen belül is. A katolikus írek mennyire bánnának kesztyűs kézzel egy egyesített Írországból a protestánsaikkal? Kisebbségvédelem, autonómia-jog, kiválás az adott országból: ki és milyen megfontolással döntheti el, melyik a jó, az indokolt megoldás?

Az identitásfogalom politikai és jogi megközelítése is problematikus, még inkább az lehet, hogy ezek után következzenek a gyakorlat szintjén. Új változatot jelent a nem egységes településhelyű kisebbségek, a bevándorlók (észak-afrikaiak Franciaországban, törökök Németországban) kérdése. Részesülhetnek-e kisebbségvédelemben, esetleg autonómiára, netán kiválásra is jogot formálhatnak? Lehetne-e pl. a (nyugat) berlini Kreuzberg kerület török autonóm terület, ahol a német kisebbség védelmet élvez? Vagy Marseille északi részén önálló maghreb terület jöhetne-e létre? Aztán: a maghreb kerületet még tovább kellene osztani arab és berber rajonokra.

Kérdések fogalmazódtak meg, hiszen mindenekelőtt a valóság reális bizonyult kell fel- és elismerni. S csak azután lehet e sokszínűségekre változatos, rugalmas, nyitott megoldásokat keresni. Csak legyen elég jószándék és fantázia, azaz politikusi jószándék és jogász fantázia hozzá.

Rovan, Joseph: Minderheiten als Begriff und Vorstellung. - Europäische Rundschau. 20. Jg. 1992. 2. H. 3-7. p.

Kisebbségek, nemzetiségek, államok

A világméretű nemzetállami integrációs törekvések közepette a kisebbségek valójában megerősödtek, és korántsem mutatják holmi ittlelejtett, archaikus csoportosulás képét. Napjaink újrarendeződési folyamata a kommunista rendszerű országok összeomlásával kezdődött. 1988-ban 111 nemzetiségi konfliktust regisztráltak, s közülük 99 egy-egy államon belül, az alkotmánnyal perelve alakult ki.

A kisebbségi identitást egyebek mellett a politikai körülmények befolyásolják, s változása ezek függvényében megy véghez. Ráadásul a kisebbség szerkezeti felépítése is mozgásban van, így nem tekinthető végleges jellemzőnek. A "nemzeti kisebbség" olyan közösség, amely önmagát definiálja, miközben egy vagy több közös ismérv (vallás, nyelv, faj, törzsi eredet, állampolgárság) alapján más működő közösségeknek is van meghatározása róla, s tagjai érzelmileg annyira kötődhetnek hozzá, hogy adott esetben védelmére is kelnek, a nagyobb nemzeti egység ellenében.

A tanulmány szerzője először történetileg vázolja az egységesítő mechanizmusok sajátosságait, majd típusokba sorolja a kisebbségi konfliktusokat, végül tágabb nemzetközi, egyben aktuális összefüggésbe helyezi őket.

Az önálló nemzetállam kialakítására irányuló egységesítő törekvéseket kontinentális méretükben tekinti át. Eszerint a nyugat-európai színtéren csak lassan bontakozott ki a nemzetállam eszméje; a múlt század során a kisebbségek inkább csak kulturális követelésekkel jelentkeztek vele szemben. Észak-Amerikában viszont egy rövid évszázad alatt megszilárdult az ültetvényes társadalom, mely alkotmányban fektette le a kisebbségek jogait. A belőle kihagyott csoportok, a feketék, az indiánok, az illegális bevándorlók viszont hátrányos helyzetbe kerültek.

Latin-Amerika hispanofón államai mindmáig eléggé mesterségesen kialakított országhatárok között élnek. A fehérek, a meszticek és az indiánok között számos belső törésvonal figyelhető meg. Velük ellentétben a portugál nyelvű blokkon belül a fajtakeveredés intenzív, erős a nemzeti identitás, a konfliktusok nem kisebbségi természetűek.

Dél-Kelet-Ázsiában (ideértve az orosz is) az európai gyarmatosítás rövid és felszínes uralma megszilárdította a helyi hatalmi törekvések győzteseit, s a szétdarabolt szubkontinensnek szilárd, tartós arculatot adott. A Közép-Ázsiában élő népeket az orosz cári hódítás merev és kényelmetlen határok közé szorította. A szovjet vezetők annyiban "finomítottak" a módszeren, hogy a régiókat megosztó kisebbségi identitástudatot a végsőkig erőltették, ugyanakkor szocialista öntudattal kívánták egymáshoz illeszteni a különböző etnikumokat. Az ideológiai kötöttség és a vele járó erőszak megszűntével azonban a közép-ázsiai nemzetiségi kérdés heveny módon került napirendre. A szovjet birodalom európai területein is ugyanez ment végbe (Balti államok, Moldávia stb.).

A Közél-Kelet és a Balkán modern megjelenési formáját az Ottomán Birodalom szétesésével nyerte el. Anglia, Franciaország, az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország expanziós törekvéseinek következtében az 1. világháború

után sok nép, függetlenségét veszítve, tartósan frusztrált állapotba került. Néhány nagyobb egység heterogén alapokon szerveződött meg (Irak, Jugoszlávia, Libanon); etnikai összetételük miatt egyensúlyuk felettebb ingatag.

Afrikában a nemzetállam teljesen ismeretlen politikai forma. Ez a tény sokszor meg is magyarázza a kisebbségi konfliktusok gyakoriságát, az instabilitást.

Az egységesítő eljárás általános jellemzői

A kisebbségi identitás elválaszthatatlan a kisebbség beolvasztására törekvő egységesítő eljárástól. Megcáfolva azokat az idejétmúlt nézeteket, melyek az etnikumot "természetesnek" tartják, megállapíthatjuk, hogy a kisebbségek fejlődnek, s öntudatra ébredésük jeleként ellenállást fejtenek ki, esetleg strukturálisan is átrendeződnek. A Szovjetunióban például a közép-ázsiai kisebbségek az államnak köszönhetik, hogy kultúrájuk, nyelvi különbözőségük, olykor nevük megtartásáért küzdhetnek. Nem a kívülálló nemzetállam és a primitív kisebbség áll itt szemben egymással, sokkal inkább csoportok közötti stratégiáról van szó. Egyesek úgy ahogy azonosítani tudják magukat az állammal, mások több-kevesebb bonyodalommal a kisebbségi státust követelik maguknak. A nemzetállam megjelenése világszerte új formát adott a rivalizáló csoportoknak. Az állam tiszta körvonalai bizonyos merevséget vittek a kisebbségek természetes "játékába". Még az egységesítő törekvések is túl gyakran fordultak totalitárius lejtőre. A republikánus nemzetállamban az állam gyakran a centralizáló jakobinus szerepében mutatkozik polgárai számára (a Szahel-országok többségében). A "helyi színeket" az identitást méltányoló nacionalista ideológiát lesöpörte egy etnokrata csoport, amely önmagával azonosítja az államot (pl. a szingalézek Srí Lankán). A bakui kongresszus népfelszabadító marxizmusát pánorosz törekvések, és ennek vietnami, etióp, kínai verziói követték.

Az etnikai köntösben megjelenő konfliktusok sokszor a mélyben húzódó társadalmi-szociális-politikai-gazdasági problémákat fedik el. Tudni kellene, hogy

- az államalkotó entitások szerkezete belülről sokkal szilárdabbnak tűnik, mint a külső gyarmati struktúra. Minden a nemzeti érzület mértékétől függ;

- semmilyen helyzet nem végleges egy-egy államon belül, a kisebbségi megoszlás fejlődhet ;

a) demográfiai úton (pl. Etiópiában, ahol a muzulmánok száma meghaladja a keresztényekét);

b) a nemzetközi migráció okozta egyensúlyvesztés révén (pl. a kelet-európai zsidóság bevándorlása Izraelbe);

c) a gazdasági befolyás esetleg már-már fenyegető megváltozásával (pl. flamandok Belgiumban).

A kisebbségi konfliktusok tipológiája

Különböző típusú konfliktusok keletkeznek a "kisebbségtartó" országgal, ha a) egy adott kisebbségnek van anyaországa,

- b) a kisebbség az adott országban élő több közösség egyike,
- c) több állam fennhatósága alatt él, de kisebbségként el nem ismert etnikum,
- d) a kisebbség demográfiaiilag többséget alkot,
- e) a kisebbség sohasem ismerte el a föléje hatalmasodó államot. Az elvont topológiát a szerző számos példával illusztrálja, és néhány konfliktust részletesen is bemutat, úm. Jugoszlávia utóbbi másfél százados történetét, az örmények sorát és a Srí Lankán kialakult helyzetet.

A kisebbségi törekvések kifejezése

Nem helytálló az a hagyományos megkülönböztetés, miszerint a kisebbség vagy centripetális módon, lényegileg kívánja rendezni helyzetét az állammal, vagy centrifugálisan igyekszik megszakítani vele minden kapcsolatot. A tanulmány szerzője erőszakoltnak tartja ezt a szétválasztást, példákkal támasztja alá, hogy esetenként egy alapjaiban centripetálisnak induló mozgalom hogyan válhat ellenséges, centrifugális természetűvé (ld. a Srí-Lanka-i tamilok, az indiai szikhek, a korzikaiak vagy az amerikai feketék esetét). Egy tömegmozgalom másféle előre nem látható tényezőt is hord magában, pl. a vezető elit sokkal radikálisabb, mint akiket képvisel, vagy szomszédos országok beavatkoznak a rendezésbe (Ulsterben, vagy az örmények ügyében stb.).

Kisebbségi konfliktusok és nemzetközi összefüggéseik

Minden egyes nemzetközi változás alapjaiban hat ki a nemzeti kisebbségekre. A szerző nagy vonalakban elemzi az 1989-1990. évi helyzetüket a nyugat-európai térségben, a kommunista, illetve harmadik világbeli országokban. Megjegyzi, hogy alig lehet különbséget tenni a régi sérelmek kiújulása, és az újonnan jelentkező követelések között. A tisztázáshoz segítségül hívja a földrajzi szempontot is, s ennek alapján "északi", "déli" és egy ún. "ütköző" zónát különböztet meg. Ezek szerint a Kelet-nyugati párbeszéd javult Északon, stabilizálódni látszik 1987 óta az angol-ír és a francia-spanyol viszony. Figyelemre méltó a tanulmányíró véleménye a kelet-európai helyzetről. A demokratizálódási folyamatot itt elsődlegesen gazdasági jellegűnek érzékeli, ami szerinte reménykeltő a nemzeti kisebbségek szempontjából, hiszen az új politikai keretben nagyobb esélyük van problémáik orvoslására.

Délen viszont feszült és anarchikus az állapot. Szomália, Libéria, Mozambik, vagy Szudán esetét látva az erőszak, a széttagolódás folyamatának szemtanúi lehetünk. E térségekben halmozottan ütköznek össze a kisebbségi érdekek. Ráadásul a többpártrendszer, a "normális demokrácia" ígézetében további országokban is anarchikus jellegű változások kirobbanása várható.

Észak és Dél között kirajzolódik egy ún. "ütköző zóna", akárcsak hajdan, a Római Birodalom idejében. E limeseken Mexikó, a Maghreb-országcsoport, Törökország, Irán, Afganisztán és Kína tűnik fel. A demokratikus Észak minden idegszálával rájuk figyel. A kurdok iránti rokonszenv pl. nem volt tartós a Nyugat

részéről, sürgősen cserbenhagyták őket Törökország, Irak és Irán stabilitásának érdekében. Ugyanígy a közép-ázsiai helyzet kimenetele is kérdéses, akár a szovjet szisztémán belüli demokratikus autonómia, akár a gyors és erőszakos leválás irányában mozdul el.

Konkluzió

A nemzeti kisebbségek helyzete és az állam egészének a viszonya elválaszthatatlan egymástól. Ugyanígy lehetetlen nemzetközi összefüggések nélkül vizsgálni a kisebbségi konfliktusokat is, különösen ma.

A fő kérdés az állam alkalmassága a demokratikus gyakorlat széleskörű kiterjesztésére, aktuálisan Kelet-Európában és a harmadik világban. A nemzeti kisebbségeket kielégítő autonómia biztosítása nélkül a politikai élet az etnikumok "árnyjátékává" válik. Az eltüntetett államok áldozatai az etnikumban találják meg új és végső védbástyájukat. Harminc év leforgása alatt a gyarmatosítás elleni harc etnikai jellegűvé változott. A hidegháború végével az utódállamok feldarabolása akuttá tette ezt a problémát, hiszen az utóbbi fél évszázadban a nemzetközi szisztéma a határok érinthetetlenségének dogmájára alapozódott.

A nép szabadságának nevében feltehetően sok új állam felbomlásának szemtanúi leszünk. Félő, hogy ez az út céltalanságba torkollik, különösen Délen, ahol a népek bőrtönének megnyitása örvén összetörik azokat az utolsó kereteket is, amelyek biztonságukat és fejlődésüket garantálni képesek.

Rufin, Jean-Christophe: Minorités, nationalités, Etats. - Politique étrangère, 56. vol 1991. 3. no. 629-641. p.

K. J.

Európa és a nacionalizmusok kísértete

"Kísértet járja be Európát, a nacionalizmus kísértete" - Hassner már 1965-ben így kezdett el egy tanulmányt, ahogyan most is. 1945-ben a nemzetállam diszkreditálva volt, de azután a dekolonizációval a hatvanas években jött a nacionalizmus első hulláma (De Gaulle, Románia és Kína), 1989-90-ben pedig már a harmadik hullám, s vele a totalitarizmushoz való visszatérés veszélye. (Hassner 1990 novemberében tartott előadást Rómában, ezt dolgozta át cikké 1991 júniusában.)

A nacionalizmus feléledése nem oka a mai helyzetnek, hanem következménye. Az ok a kommunizmus gazdasági bukása. Szokták összehasonlítani ezt a helyzetet az 1914 előtti Balkánnal vagy a két világháború közti korszakkal, de a mai helyzet mindkettőtől eltér. A vallási és kulturális különbségekből adódó idegengyűlöletet Hassner ui. nem tekinti nacionalizmusnak. Fontos ok az identitás-zavar, az államok közti gazdasági interdependencia, a bipoláris világ vége.

Kelet-Európában ma is élnek a régi konfliktusok, a fejlődés alacsonyabb szakaszában vannak. El voltak vágva a Nyugat gazdasági interdependenciájától, a kommunizmus pedig azzal élezte a feszültségeket, hogy

ignorálta vagy kihasználta őket. A legkomolyabb problémák a két soknemzetiségű állam, a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásából adódnak. A balti államok és Szlovénia, mint közép-kelet-európai entitások, egyszerűen elszakadnak az ortodoxoktól, akik kevésbé demokratikusak, de erősebbek. Horvátország és Ukrajna viszont Szerbia, illetve Oroszország elsődrendű "partnere" marad. Az ott lévő szerb és orosz kisebbségek okoznak problémát. Itt új határok húzásával sem található mindenkit kielégítő megoldás.

A centripetális erők súlyosabbak, de azért a lehetséges megoldások különböznek egymástól. Megtalálható a populista nacionalizmus, amely a hívők, a kommunista és a hadsereg sajátos és együttes jellemzője. Ez Szerbia esete. Oroszország demokratikusabb, ezért van itt az integrációnak valamiféle perspektívája (lásd a 9 köztársaság 1991 áprilisában kötött egyezményét). Oroszország a Szovjetunióon belül valószínűleg megtartja vezető szerepét, de nem erőszakkal. Viszont a nemzetiségek mozgalma robbanáshoz vezethet. De a reakció, amelyvel 1990 végén, 1991 elején Gorbacsov szövetkezett, gyenge. A baltiak és az oroszok egyaránt elutasítják az erőszakot. Szerbiának is fel kell ismernie, hogy nem lehetséges többé egy nagyszerb Jugoszlávia. (Itt Hassner beiktat egy lábjegyzetet az 1991-es fejleményekről, Jelcin Miloševićre emlékezteti.) Azután ott van még a románok és a bolgárok nacionalizmusa, meg a három történeti nemzeté, a magyaré, a lengyelé és a csehé. De még Csehszlovákia és Lengyelország viszonylatában is, ahol nincs vérre menő konfliktus, a lakosság érzelmei inkább negatívak.

John Plamenatz angol politológus a nacionalizmus nyugati és keleti típusát különíti el. Nyugatról kelet felé haladva megkülönbözteti a nyugati (angol és francia) típust, ahol a nemzeti identitástudat és az állam fejlődése párhuzamos volt, azt a típust, ahol a nemzet megelőzte az államot és a nemzeti öntudat a nyelv és kultúra közösségében gyökerezik, és végül azokat (szlávok, harmadik világ), amely egyszerre ellenséges a nyugattal, és irigyli eredményeit. Bibó István és tanítványa (?) Szűcs János (! helyesen: Jenő) az itteni népek hisztériáját emlegeti okként. Ez az egyik magyarázat. A másik, hogy a kommunista uralom elvágtat ezeket a népeket a nyugati fejlődéstől, annak lehetőségeitől, a nacionalizmus hivatalos tagadása pedig csak erősítette a feszültségeket. A harmadik magyarázat a mai helyzetre, hogy - mivel mindegyik ország verseng a Nyugat kegyeiért - ez csak olajat önt a tűzre, és fokozza köztük a féltékenységet. Két kiút látható, a nyugati orientáció és a múltba fordulás. Oroszországban feléled a szlavofilek és a nyugatosok ellentéte, Magyarországon a népi-urbánus ellentét. Lengyelországban ez Wałęsa és Mazowiecki személyében inkarnálódik. Románia mai magatartásával egyenesen kihívást intéz a Nyugat hagyományai ellen. Itt a nyugatosabb Petre Roman és Ion Iliescu ellentéte utal erre a kettőségre. Iliescu Antonescut és Ceaușescut egyaránt kész rehabilitálni. Az 1990-es lengyel választások még bonyolultabb helyzetet teremtettek. Wałęsa ellenáll az egyház igényeinek, Tymiški kapitalizmus-párti, de szerinte Mazowiecki kiárúsítja az országot a Nyugatnak. Magyarországon a Fidesz inkább urbánus, de pragmatizmusával hajlandó taktikailag a másik fél felé is nyitni.

Persze a Nyugat populista ízű elutasítása csak növelheti a bajt (itt megint láb-jegyzetben utal arra, hogy a magyar revizionizmus passzív, de a szomszédok összeomlása láttán ismét feléledhet, bár a román-magyar háború nem valószínű, s a magyarok többi szomszédjával még kevésbé alakulhat ki fegyveres összecsapás). Viszont erősödik a határoktól független idegengyűlölet, pl. a volt NDK-ban. Van gyűlölet a Nyugattal szemben is, de ez nem domináns, talán Románia kivételével. Nyugaton a menekültekkel szemben mutatkozik ellenszenv, keleten a lengyelek a szovjet menekültektől félnek, a németek a lengyelektől. A Nyugat esetleg hajlamos az elszigetelődésre. A két háború közt három irányzat harcolt a népek megnyeréséért, a nyugati demokrácia, a faszizmus és a kommunizmus. Az utóbbi kettő ma már nem számít, tehát mindenképpen a nyugati modell az irányadó.

Csak hogy kereteiből sem hiányoznak a problémák. A szerző new-look-típusúnak nevezi az itteni nacionalizmust. Még ha a Nyugat ma az integráció jegyében békeövezet is, és az egymás közti háborúk elképzelhetetlenek, de új egyenlőt-lenségek itt is születnek, vagy az identitásvesztés, vagy éppen az integráció miatt. A bevándorlás is új helyzetet teremt.

Az egyenlőtenség kialakulásának új forrása a német egyesítés, amelynek következtében Németország föderatív szervezete ellenére gazdaságilag messze a legerősebb lett az európai közösségen belül. Igaz, hogy ma nem lehet német militarizmusról beszélni, a romantikus nacionalizmus is eltűnt, ám a gazdasági erő másokat irritáló arroganciát szül. Van identitáskeresés, ezt mutatja a történészek 1980-as évek végén folyt vitája, amely - szerencsére - az eddigi múltképet revízió alá venni kívánók vereségével végződött. A volt NDK-ban erősödik a jobboldal, és a két egykori állam lakosai között kölcsönös az ellenérzés. Az igazán nyugtalanító azonban az idegenellenesség.

Az angol és francia nacionalizmus sem tűnt el, éppen Németország miatt. Ezért is van szükség a minél szorosabb integrációra. A franciáknál különös erővel lép fel az identitás keresése, a saját kultúra megőrzésének szervezése az amerikanizálódással meg a bevándorolt idegenekkel szemben. Az olaszoknál kiújult Dél és Észak animozitása. Általános a bizonytalanság ezekben a kérdésekben.

A Kelet és Nyugat közti ellentét ma már nem probléma Európában. Ezért kerül megint az előtérbe az Észak és Dél viszonya, vagyis a harmadik világ problematikája, ahol ma igazán bőven tenyészik a rasszizmus, ennek következtében pedig nő a menekülők áradata. Féltő, hogy most a Nyugat húz új vasfüggőnyt, Keleten pedig a Nyugat-ellenesség okoz zavart. A nyitás mindenhol destabilizálódást okozott, a békés egymás mellett élésre ma még inkább szükség van, mint valaha. Az ellentéteknek három szintje van, úm. a stratégiai interakció, a gazdasági interdependencia és a szociális interdependencia. A veszélyek ma az utóbbi két síkban mutatkoznak meg.

A múlt század három nagy irányzata, a liberalizmus, a nacionalizmus és a szocializmus közül mára csak a liberalizmus maradt meg, vagyis a képviselői demokrácia és a kapitalizmus. Manapság egy állam sem zárkozhat el önmagá-

ba. Az identitás, az egalitarizmus, a szolidaritás ma is élő mozzanatok. Ha a liberalizmus képes lesz ezeket integrálni, nemcsak a hidegháborút nyerte meg, hanem a békét is megnyerheti.

Hassner, Pierre: L'Europe et le spectre du nationalisme. - Esprit, 1991. 175. (oct.) no. 5-22. p.

N. E.

A magyarországi németek 20. századi társadalmi-gazdasági átalakulásának térbeli aspektusai

1920-ban Magyarország majdnem ezer településén összesen 551 211 német élt, de még 1980-ban is (az ún. tanácsi minősítés alapján) 137 590 volt a számuk. Ez a létszám 407 település között oszlott el.

A jelen vizsgálat egy 64 településből álló mintát elemezve arra keres választ, hogy milyen térbeli aspektusai vannak a hazai németiség 20. századi társadalmi-gazdasági átalakulásának, és ezzel (is) kapcsolatban fogyásának (a mintában szereplő települések 1920-ban 73 291, 1980-ban 13 396 német élt). Ennek érdekében szerzőnk a vizsgálatba bevont településeket három csoportra bontja, mégpedig:

I. határhelyzetben lévőkre (Győr-Sopron és Vas megye Ausztriával szomszédos települései);

II. góchelyzetűekre (Baranya, Tolna és Veszprém megye góccokba tömörülő települései);

III. szigethelyzetben találhatóakra (Somogy, Tolna és Veszprém megyei szórványok).

A fenti településeket ezt követően még a németiség 1920. évi %-os jelenlétének megfelelően (80% fölött, 20-50% között, 20% alatt) is kategorizálja.

Így a szóban forgó településekről három táblázatot közöl, amelyek azt mutatják, hogy milyen volt a németek %-os jelenléte 1920-ban, 1930-ban és 1980-ban (a tanácsi minősítést alapul véve). Mi ezt a három táblázatot - a tendenciák jobb láttatása végett - összevonva közöljük:

Németiség	I.			II.			III.			Összesen		
	1920	1930	1980	1920	1930	1980	1920	1930	1980	1920	1930	1980
80% fölött	91,2	88,1	10,7	90,7	89,0	42,3	91,9	70,8	50,7	91,1	85,7	28,5
20-50 %	24,1	10,9	1,7	43,3	30,1	21,4	32,9	22,5	9,3	36,4	24,3	14,0
20% alatt	11,7	7,4	0,2	11,9	8,8	0,6	13,3	6,1	0,0	12,3	7,6	0,3
Összesen	63,3	59,6	5,8	52,2	47,6	26,1	39,7	27,6	19,2	52,0	45,8	16,9

Ezen felül még a vizsgálat céljának megfelelő foglalkoztatási (ipari, mezőgazdasági és terciér szektorbeli foglalkoztatottság mindhárom időpontban) és életkori adatokat (az 1980. évi tanácsai minősítést alapul véve) elemzi a szerző.

A vizsgálat főbb eredményei az alábbiak:

1. A mintából vett adatok általánosíthatók a hazai németység 1920 és 1980 közötti átalakulásának trendjeire nézve.

2. A hazai németység körében már 1930-ra is a magyarországi átlagnál nagyobb mobilitás figyelhető meg, amit e nemzetiség fogyása kísér. De ez a fogyás térben differenciált.

3. A térben differenciálódó csökkenés a második világháború után is (túlmeően a kitelepítés okozta fogyáson) kimutatható. Mindenekelőtt az I. és III. csoportba tartozó településeket és a II. kategóriájúak közül azokat érinti erősen, amelyek a háború előtt 20%-nál alacsonyabb arányú németiséggel rendelkeztek.

4. A tanácsai minősítésnél alkalmazott kategóriáknak (egyértelműen nemzetiiség; kevert, de nyelvileg nem asszimilált; kevert és nyelvileg is asszimilált) az asszimilációs értékei a németek esetében kedvezőtlenebbek az átlagosnál (29,9% a valamennyi nemzetiségre érvényes 25,9%-kal szemben) és térbelileg differenciáltabbak, mint a többi nemzetiség esetén.

5. A német lakosság foglalkoztatottsági összetételében mindhárom vizsgálati időpontban átlagon felüli volt az iparban foglalkoztatottak aránya (a 19,2; 23,1 és 40,8%-os országos aránnyal szemben 24,4; 27,7 és 47,5%-os) és országos átlag alatti a mezőgazdasági foglalkozásúaké. A térbeli differenciálódás e tekintetben is megfigyelhető.

6. A magyarországi németység 1980. évi adatai komoly elöregedésről tanúskodnak (pl. a 0-14 évesek aránya az összlakosság körében 22,0%, a németek körében csak 16,6%. Ezzel szemben a 65 év felettiak országosan 13,1%-ot, a németység körében pedig 18,1%-ot tesznek ki). Az aktív népesség is öregebb a németeknél, mint az országos átlag.

7. A térbeli vizsgálódásokat - a rendelkezésre álló népszámlálási és egyéb adatok hasznosításával - néhány más paraméterre (vallás, demográfiai szerkezetek, települési típusok, közlekedési ellátottság stb.) is célszerű volna kiterjeszteni, ám ez már számítógépes technológiát kíván.

Fischer, Holger: A magyarországi németek 20. századi társadalmi-gazdasági átalakulásának térbeli aspektusai. = Regio, 3. évf. 1992. 2. sz. 147-165. p.

F. T.

A magyarországi szlovákok identitása

A vizsgálat nyolc olyan településről (Alsópetény - Nógrád m.; Bükkszentlászló - Borsod m.; Csomád - Pest m.; Kardos - Békés m.; Örménykút - Békés m.; Ósagárd - Nógrád m.; Pilisszántó - Pest m.; Pilisszentkereszt - Pest m.) tett mintán alapszik, amelynek lakossága 82-97%-ban szlovák (a KSH felmérése szerint, amely közvetlenül az 1980. évi népszámlálás után készült).

A szerzőpárost a vizsgálat elvégzésére az a tény ösztönözte, hogy a fenti, lényegében transzgenerációs tradíció (közös nyelv + közös kultúrtörténet + a tradíciók átörökítésére való törekvés) alapuló besorolás és a szóban forgó településeken tapasztalt opcionális állásfoglalás között - Pilisszentkereszt kivételével - lényegesen nagyobb távolság mutatkozott (a vizsgálat során magukat szlovákoknak vallók %-aránya 2,1 és 29,5% között mozgott, Pilisszentkeresztben pedig 89,9% volt).

Ebből kiindulva a szerzőknek lehetőségük adódott az egyik hazai nemzetiség-identitási problematikájának sokoldalú feltárására. Erre a nemzetiségre az jellemző, hogy lényegében Mária Terézia és II. József óta elszórt szigeteken él, az 1930. évi népszámlálás szerint 105 ezer lelket számlált, a negyvenes évek végén Szlovákiába településsel kb. 70. ezer fővel gyöngült, s mai létszáma 40 és 50 ezer közöttire becsülhető.

A szerzők nem csak a vizsgálat eredményeit közlik, hanem azt is, hogy egy-egy kérdésben milyen elméleti alapvetések és regisztrálási-számítási módszereket fogadtak el. Így a különféle szociológusok és metodológusok hosszú sorára vonatkoznak (M. J. Collier, S. Fienberg, A. Giddens, H. Giles, N. Glazer, L. Goodman, A. Greely, M. Hount, Molnár L., D. P. Moynihan, T. Parsons, R. Pearson, Rejtő L., D. Schneider, M. Thomas, P. Trudgill és I. Wallerstein).

A vizsgálat végkifejletéként a szerzők az alábbi megállapításokat teszik:

"A szlovákság általunk vizsgálat körében . . . nem tapasztalhatók a kisebbségi csoportélet olyan megkülönböztető jegyei, amelyek alapján őket társadalmi-gazdasági értelemben diszkriminálnak lehetne tekinteni. Feltehető, hogy a jobb társadalmi státusz sem ösztönözte ennek a csoportnak tagjait arra, hogy saját nemzetiségi csoportjuk helyett inkább a többségi magyar csoporttal azonosítsák magukat. A csoport vitalitását a makroszociológiai tényezőknek eme fajtái jelentősen nem befolyásolják. Az etnikai csoportélet objektív és szubjektív dimenziói között feszülő ellentmondást és a nehezen titkolható asszimilációt . . . más tényezők és folyamatok definiálják."

"A nyelvi-szocializációs háttér és a felekezeti hovatartozás egymástól függetlenül hatása nagyjából egyforma. Biztos tehát, hogy a nemzetiségi érzést a felekezeti hovatartozás is befolyásolja, de hogy pontosan milyen mechanizmusokon keresztül, arra most nem tudunk választ adni." (E vizsgálódások egyik érdekes észlelése, hogy a szlovák evangélikusok 95%-ban vallják magukat magyar identitásúaknak, a katolikusok fele-fele arányban oszlanak meg a magyar, illetve a szlovák identitás között.)

"Eredményeink szerint a nemzetiségként való meghatározhatóság legfontosabb elemének a nyelvi orientáció tekinthető, vagyis az, hogy az emberek az egyes társadalmi terepeken . . . milyen nyelvet használnak szívesen, s azt milyen körökben örökölték át leszármazottaiknak. Ebből a szempontból a vizsgált népességnek mintegy 60%-a tekinthető erősen szlovák orientáltságúnak, míg a kulturális meggyőződés szempontjából 42, a nemzetiségi öntudat szempontjából pedig mindössze 33%."

"A nemzetiségként való megmaradás jegyeit maradéktalanul mindössze a minta 6,4%-a mutatta. A teljesen asszimilálódtak még ennél is kisebb arányt, mindössze 3,6%-ot képviselnek."

"... a nemzetiségi önbesorolás és az anyanyelv meghatározása alapján a vizsgált népesség abszolút többsége, 64% tekinthető magyar, 10%-a kettős... és 26%-a szlovák identitásúnak."

Miközben a magyar nyelvi háttérűek olvasási szokásaiban "ott bujkál a szlovák nyelvű kultúra is", addig a beszédkészséget illetően "szinte függetlenül attól, hogy ki milyen nyelvi-asszociációs háttérből származik, a szlovák és a magyar nyelv egyforma ismerete dominál", és "legtöbbjük gyereke kifejezetten jól beszél szlovákul".

"Ma Magyarországon a szlovák nemzetiség helyzete leginkább kettős nemzeti kötődésként értelmezhető, amelyben van elmozdulás a szlovák nemzetiségi mivolt irányába, de a magyar nemzetiségi lét irányába is."

"Fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy milyen tényezők hatására válhatott ez a kettősség olyan természetessé és maradandóvá. A szlovákok földrajzi elhelyezkedése lényeges szerepet játszott ebben. A szlovákok sohasem éltek a magyaroktól különálló, elzárt tömbökben. Ennek következtében csak úgy őrizhették meg saját kultúrájukat, hogy közben a magyar kultúrát is elsajátították." Persze: más okok is közrejátszhattak ebben (pl. "rejtett" asszimilációs hatások, modernizációs törekvések stb.). Ezek révén is megindulhatott a kettős kötődés kialakulása.

Garami Erika - Szántó János: Magyarországi szlovákok identitása. = Regio, 3. évf. 1992. 2. sz. 113-134. p.

F. T.

Széljegyzetek a csehszlovákizmusról mint ideológiáról

A Csehszlovák Köztársaság abban az időszakban keletkezett, amelyet Hugh Seton-Watson "Wilson elnök koraként" propagált. E kor meggyőződése volt, hogy "minden népnek legyen saját állama". E posztulátumnak az újonnan alakult csehszlovák államra nézvést is érvényesnek kellett lennie. Csakhogy ez az állam valójában soknemzetiségű állam lett volna (különösen a 3 millió német ottléte volt kényelmetlen). Nemzeti állammá "csinosítani" csak a csehszlovákizmus ideológiájával lehetett, amit a nyugati szövetségesek, minthogy stratégiai-politikai érdekeik fűződtek hozzá, nagy kegyesen el is hittek.

Annak ellenére, hogy a "csehszlovák eszmét" az új állam húzóerejének szemelték ki, megalakulása előtt explicit módon nem öntötték formába, mégha T. G. Masaryk híveinek táborában már a világháború kitörését megelőzően is vitatkoztak róla.

A csehszlovákizmus mint sajátos ideológiai jelenség, a szlovákok és a csehek közötti kapcsolatok tradíciójának talaján kívánt építkezni. Ám ezek a kapcsolatok nem voltak túlon túl erősek, s főként csak a szlovák evangélikusok vonatkozásában voltak kimutathatók. Velük szemben a szlovákok tudatában inkább a

szláv kölcsönösség megvalósításának vágya élt. Így részükről a csehszlovák integrációt csak a szláv integráció "első lépcsőjének" tekintették. Fogalmazhatni azonban így is: a clevelandi és a pittsburgi egyezséget az akkori szlovák reprezentáció azért kötötte meg a csehekkel, mert a közös állam létrejöttében saját nemzeti és politikai emancipálódása felé tett logikus lépést látott.

A csehszlovákizmus ideológiáját a nyelvi-kulturális és az állami-politikai nemzetkonceptiót tengelyül választva próbálták meg később a cseh elit szlovák szekundánsai teherbíró rendszerré szervezni.

A nyelvi-kulturális nemzetkonceptiót az ideológusok egyik ága a "nemzeti újjászületés" kelléktárából, a cseh Jungmanntól és a szlovák Kollártól kölcsönözte. Hogy ez a koncepció a csehszlovákizmus számára megfeleljen, el kellett tagadni a csehek és a szlovákok közötti komoly különbségeket, illetve igazolni azt, ami nem volt, az eredeti nyelvi és irodalmi egységet. Ennek jegyében a szlovákok irodalmi nyelv kodifikálása, a Štúr-iskola nagy tette sem más, mint önkényes döntés "a csehszlovák nyelvi egység megbontására". Az ez irányban szorgoskodók közül ki kell emelni Albert Pražákot, Václav Chaloupeckýt, a pozsonyi egyetem két professzorát és a politikus Milan Hodžát. Az utóbbi a Štúr kodifikálta szlovákot nemes egyszerűséggel "politicum hungaricum"-nak titulálta.

Az állami-politika nemzetkonceptiót a szociológus Anton Štefánek helyezte az általa kifejlesztett csehszlovákizmus középpontjába. Ennek egyik végén Štefánek azon meggyőződése áll, hogy az emberi társadalom alapvető fejlődési tendenciájának a kisebb társadalmi egységek nagyobb egészekbe történő fokozatos - természetes és spontán, de semmiképpen sem racionálisan modellált - társulása tekintendő. A másik végén pedig az, hogy Štefánek hitt a "nemzetteremtő akaratban", amely képes társadalmi méretekben felkelteni az "együvé tartozás érzetét".

Az együttműködés, az akkulturáció, a szingenezis, az együvé tartozás érzete Štefánek szerint az elkülönülés, a partikularitás, a törzsiség, a romantikus és emocionális nacionalizmus felszámolásához vezet. Miközben Štefánek a nyelvet egy adott nemzet legfontosabb objektív ismérvének tartja, abban reménykedik, hogy éppen a nyelvi különbségek áthidalása hozza majd egymáshoz közelebb a kisebb társadalmi egységeket. Ezért pártolja a csehszlovák bilingvizmust.

Štefánek így összegezi nézeteit: a csehek és a szlovákok szociológiai, történelmi, nyelvi és néprajzi szempontból egy olyan népet alkotnak, amelynek történelmi kontinuitása "csak látszólag szakadt meg", miközben az integráció felé mutató társadalmi fejlődés alapját képezi a csehszlovák egységesítési törekvéseknek. Hozzáteszi még: a politikai nemzetnek is "természetes fejlődés révén kell egyetlen etnikai egészé" kikristályosodnia, és "a szlovák törzsi nacionalizmuson kívül meg kell szerelnünk, ápolnunk és alakítanunk kell a csehszlovák nacionalizmust, azaz a szlovák és a cseh nemzeti kultúra valamennyi elemének szerves szintézisét is".

A történelem valós menete azonban bebizonyította, hogy a csehszlovákizmus egyik válfaja sem volt alkalmas az új állam magasabb szintű integráló szerepének ellátására. Sőt az is bebizonyosodott, hogy a csehszlovák állam tragédiája -

Jan Patočka szavaival élve - "a végig nem gondolt demokratizmus tragédiája volt", minthogy a "spontán demokratizmust" nem sikerült a nacionalizmust meghaladó állami ideológia rangjára emelni az egyes nemzetiségek szűkös nyelvi nacionalizmusa ellenében.

Bakos, Vladimír: Poznámky k čechoslovakizmu (ako ideológii). = Slovenské pohľady, 108. roč. 1992. 5. no. 57-61. p.

F. T.

Német kivándorlás Lengyelországból

A nyugatnémet lakosság meglehetősen ambivalensen viszonyul a bevándorlás kérdéséhez, miközben jószerével csak újabban tudatosult a köztudatban, hogy háború végét követő kényszerkitelepítések után is maradtak német népcsoportok Közép- és Kelet-Európa államaiban.

A lengyel hivatalos szemlélet 1989-ig lényegében homogén lengyel lakosságról kívánt csak tudni, ezért tabunak számított a németiség sorsa, egész odáig, hogy anyanyelvi oktatásra nem is számíthattak az ottani németek (más kérdés a német nyelv világnyelvként való oktatása, amely fakultatív tárgyként a nyelvek sorában az angolt és a franciát követte).

A Lengyelországból áttelepülő német fiatalok 70%-a nem érti anyanyelvét.

1989. november 14-én állapodott meg a két állam, hogy a területén élő német, illetőleg lengyel származású személyeknek és csoportoknak lehetővé teszi a "kulturális identitás megőrzését és kibontakoztatását".

A lengyel népszámlálási statisztikák nem tartalmazzák a nemzetiségekhez tartozó személyek számát, így csak különböző becslésekre lehet hivatkozni: a lengyel számítások szerint a nemzetiségek összlétszáma 600-800 ezer közé tehető, míg a Német Vöröskereszt 1989-es kiadványában 750 ezer németről szól. Az elüldözöttek szövetsége egyenesen 1,1 millió lengyelországi németről tud.

1950 és 1989 között összesen 1,24 millió német települt át az NSZK-ba. Különösen a nyolcvanas évek végén gyorsult fel a folyamat (1987: 48,4 ezer, 1988: 140,2 ezer, 1989: 250,3 ezer).

A negyvenes évek végén áttelepülőket a német törvények "kitelepülő"-nek (Aussiedler) minősítik, az 1950 utániakról viszont nincs jogforrás egészen az 1975-ös helsinki európai biztonsági és együttműködési értekezletet követő időszakig (1976-ban az NSZK és Lengyelország olyan egyezményt kötött, amelyben a "késői kitelepülő" - "Spätaussiedler" terminus szerepel).

A német bevándorlási statisztikák nem tartalmazzák származási ország szerinti bontást. Hosszú időn keresztül a lengyelországi németek többsége, ha el akarta hagyni az országot, nem kitelepülési engedélyért folyamodott, hanem megelégedett az egyszerűbb procedúrájú látogatási vagy turista utazási engedély megszerzésével (egyenes adatok szerint a nyolcvanas évek első felében az ilyen "illegális" díszidensek aránya az összes kivándorló kétharmada-negyötöde volt).

Az első világháborút követő békeszerződések értelmében létrejött lengyel államban számos jelentős egyéb nemzetiség mellett mintegy 2,2 millió német élt (Pomeránia, Felső-Szilézia, Galícia, Volhínia stb.). A második világháború lezárását előkészítő potsdami határozatok a lengyel határokat az Odera-Neisse folyók vonalában állapították meg nyugaton, s így mintegy 8,4 millió német településterülete került lengyel igazgatás alá. Ezekhez kell még számítani Danzig lakosságát s a két világháború közötti területen élteket. Összesen tehát közel 10 millió némettel lehet számolni 1945-ben (Kelet-Poroszország - 1,3; Pomeránia - 1,8; Kelet-Brandenburg - 0,6; Alsó-Szilézia - 3,0; Felső-Szilézia - 1,7; Danzig - 0,4 és a két háború közti Lengyelország Bugtól nyugatra eső része - 1,2 millió). Lengyel becslések szerint még a háború utolsó napjaiban mintegy 3,6 millió német menekült el közülük, míg a szövetséges hatalmak által foganasított intézkedések értelmében 3,5 millió német kényszer-kitelepítését hajtották végre. 1950-ben hozzávetőlegesen 1,7 millió német élt az új lengyel határokon belül. E megmaradtak jórésze hűségnyilatkozat aláírásával "verifikáltatta" magát (több mint 1 millió 1948 áprilisáig). A lengyel hatóságok 1950-ben hivatalosan 250 ezer német meglétét nyugtázták (Felső-Szilézia ill. Pomeránia vidékein).

Az ötvenes évek első felében igen szűk keretek között folyt a családegyesítés (1952-1955 között kevesebb mint 2 ezer személy települhetett át ilyen indokkal). 1955 decemberében a Lengyel Egyesült Munkáspárt határozatot hozott a probléma eredményesebb megoldására, s ezt követően a két ország vöröskereszt-szervezetei tárgyalásokat folytathattak egymással (ezidőben a két állam még nem állt diplomáciai kapcsolatban). E "hátszél"-nek köszönhetően 1956-ban már mintegy 15 ezer ember települhetett át hivatalos papírokkal, majd 1958-ig majdnem 200 ezer (sokan nem feleltek meg a családegyesítési előírások betűszerinti követelményének, s ezért tolerálták a gazdasági háttérű szándékot is). 1959 és 1970 között a hivatalos áttelepülés keretében több mint 130 ezer ember hagyta el Lengyelországot.

1970 decemberében államközi szerződés született a tárgyban, s ennek hatására a hetvenes években évente közel 20 ezer német kapott áttelepülési engedélyt.

Összegezve a számokat: 1950 és 1959 között 292 ezer, 1960 és 1969 között 111 ezer, 1970 és 1979 között 203 ezer, 1980 és 1989 között pedig 633 ezer német került át Lengyelországból az NSZK-ba. Közülük Felső-Sziléziából 553 ezer, az 1937 előtti is lengyel fennhatóságú területekről 367 ezer, Kelet-Poroszország déli vidékeiről 125 ezer, Alsó-Sziléziából 90 ezer, Pomerániából 60 ezer, Danzigból 40 ezer s végül Kelet-Brandenburgból pár ezer. 1990 első negyedévében a német hatóságok újabb 55,4 ezer emigránst regisztráltak.

1980 óta az áttelepülést megalapozó döntés háttere alapvetően megváltozott, benne a lengyelországi politikai-gazdasági válsághelyzet vált dominánssá. Ennek hatására még onnan is jelentkeztek menekültek, ahonnan a korábbi adatok szerint már a "készletek" kimerülni látszottak.

A nyolcvanas évek menekülési hullámai bizonyára érzékeny veszteséget jelentettek a lengyel társadalom eredményes működése szempontjából (a népességarányhoz viszonyított veszteség meghaladta ekkor a többi kelet-európai or-

szág arányait). A piactudományra való áttérés viszont újabban meredeken növeli a munkanélküliek számát, akik egy része fekete munkára igyekszik szerződni Németországba. Egyes német vállalkozók máris felismerték, hogy az "olcsó" lengyel kézművesek jó felkészültséggel rendelkeznek, s ezt igyekeznek a maguk javára kamatoztatni.

Hosszú távú gondot jelent az áttelepülők, különösen a fiatalabbak integrálása a német társadalomba, mivel felettébb erős volt a nyelvi és kulturális tradíciók vonatkozásában elszenvedett veszteség. Nem elég tehát csak nyelvtanfolyamokat szervezni számukra. De az idősebb áttelepülők körében sem ritka, hogy még viszonylag jó német tudás mellett sem tudnak németül írni, ami nélkül a beilleszkedni akaró hátrányt szenved. Fennáll így a veszély, hogy mintegy külön etnikai csoportként (a "lengyelek") megmaradnak a társadalom peremén. Az integrációs folyamat az USA-ban élő Danuta Mostwin elemzése szerint jó esetben is legalább tízéves időszakot emészt fel, s végeredményként egy új, "harmadik" minőség alakul ki általa (a korábbi identitás megmaradt elemei ötvöződnek a befogadó társadalom mintáival, elvárásaival).

Az 1989-es szerződés minden feltételt megígér ahhoz, hogy a még Lengyelországban élő németek otthon rendelkezzenek a kisebbség összes jogosítványával. E szerződés minta lehet más európai országok számára is.

Wiśniewski, Zenon: Aus Polen - nach Deutschland. - Osteuropa, 42. Jg. 1992. 2. H. 162-170. p.

S. P.

A németek helyzete a Szovjetunióban és a Szovjetunióból kivándoroltaké az NSZK-ban

1987 óta folyamatosan növekszik a szovjetunóbeli némettség kivándorlása. Már nem a politikai diszkrimináció miatt, hanem inkább a nehezülő viszonyok s ama bizonytalanság következtében, lesz-e autonóm köztársaságuk (ezt sokan a rehabilitálás szimbólikus végrehajtásának tartanák). 1990 óta fenyegetően romlik mind a közellátás, mind a politikai helyzet (például a sok német lakhelyeül szolgáló Kazahsztán és egész Közép-Ázsia nemzetiségi konfliktusai jelzik ezt).

A kivándorlási szándék erősödését az is elősegíti, hogy szovjet oldalról könnyebben adják meg az engedélyeket. A nagyszámú bevándorló ugyanakkor az NSZK-ban problémákat okoz (munkahely- és lakásbiztosítás). A német társadalomba történő integrálódás sem megy egyik napról a másikra.

A müncheni Osteuropa-Institut egy átfogó kutatási projekt keretében 1989-1990-ben felmérést végzett egyrészt a Szovjetunióból bevándorolt, másrészt a szibériai és kazah területeken élő németek körében. A vizsgálat egyszerre célozta a valós életkörülmények, valamint a kulturális és egyéb elvárások, értékek megismerését. A müncheni intézet segítségére volt a szovjetunóbeli felmérésnél az Össz-szövetségi Közvéleménykutató Intézet, illetve annak több regionális irodája.

A német határon történő belépés után a bevándorlók elosztó táborokba kerülnek: itt került sor 879 személy kikérdezésére, míg a szovjet területeken több mint ezer embert kerestek meg a kérdőívekkel. A bevándoroltak képzettségi szintje

magasabb a szovjetunióbeli átlagnál, mégis remélhető, hogy a tőlük nyert információk elég megbízhatóan reprezentálják a valós körülményeket.

Az 1989-es népszámlálás szerint a Szovjetunióban kerekítve 2 millió 40 ezer német élt, legtöbb, közel 960 ezer, Kazahsztánban, az Orosz Föderáció területén 842 ezer, Kirgíziában 101 ezer Üzbegisztánban 40 ezer, Ukrajnában 38 ezer, Tadzsisztánban pedig 33 ezer. A többi köztársaságban számuk nem éri el a tízezret sem. Az Uraltól keletre azért élnek nagy számban németek, mivel a második világháború alatt Sztálin keletre deportálta őket, s onnan a háború befejeztével sem térhettek vissza eredeti lakhelyükre. A nehezebb körülmények között a német családok nagyobb összetartást mutatnak, és átlagos családnagyságuk is jóval meghaladja az NSZK-ban megszokottakat (1989-ben 4,7 személy kontra 2,2). A közép-ázsiai felmérésnél egyharmadnyi válaszoló jelezte, hogy valamilyen vallási közösséghez tartozik (23%-uk vallotta magát hívőnek), míg az áttelepülőknél az arány 87%-os. Mindkét helyen gyakorlatilag minden megkérdezett úgy válaszolt, hogy a húsvéti és karácsonyi ünnepeket megüli.

A felmérés képzettségi adatai nem reprezentatívak, minthogy a Szovjetunióban kérdezettek kétharmada 18-40 év közötti volt, aminek köszönhetően különösen magas volt körükben a felsőfokú végzettségűek aránya (27,4% szemben a szovjet 18,2%-os átlaggal, illetve az áttelepülőknél tapasztalt 9,5%-os aránnyal). Ezzel korrelál a foglalkozási összetétel is: a Szovjetunióban kérdezettek körében kevesebb munkás (47%), mint az eltávozottaknál (70%). Igen nagy arányú a közép-ázsiai területen a mezőgazdaságban való foglalkoztatottság.

Az anyanyelv ismerete az 1959-es népszámlálás óta folyamatosan csökkenő tendenciát mutat (1959: 74%, 1970: 66,8%, 1979: 57%, 1989: 48,7%). A meginterrjűváltak körében szerzett konkrét tapasztalat ennél is siralmasabb képet mutat: mindössze öt százaléki körüli arányban állították, hogy perfekt a nyelvtudásuk, s 20% képes társalogni anyanyelvén. E vonatkozásban nagyok a nemzedékbéli különbségek: az idősebbek körében sokkal gyakoribb a megfelelő nyelvtudás.

A politikai életben való részvétel megítélésénél elég szembetűnő az az adat, hogy a németiség körében 1989-ben 4,4% volt párttag, míg az összlakosságéban 6,8%. A glasznoszty viszonyai között lehetővé vált egy német érdekképviseleti szervezet, a Wiedergeburt (Újjászületés) létrehozása. A társaság felvetette a Volga-menti német köztársaság helyreállításának követelését, kiváltva ezzel az ottani párt- és állami bonczok gyűlölködését.

A felmérés adatai egyéként viszonylagos anyagi biztonságról tanúskodnak (a kivándoroltak mintegy fele, az otthon kérdezettek 38%-a rendelkezett saját házzal vagy lakással, s relatíve magas volt az autótulajdonosok aránya is). Annak az általános érzésnek tehát, hogy a németek nem érzik otthon magukat a Szovjetunióban, nem elsősorban anyagi jellegű, inkább etnikai, vallási és kulturális összetevői vannak.

A kivándorlás okai között a múltban elszenvedett traumák (deportálás, különböző válfajú diszkriminálás stb.) játszanak meghatározó szerepet. Sokan ismerik fel egyrészt a nyelvi-kulturális elszigetelődésből, illetve felmorzsolódásból, másrészt a politikai önrendelkezés lehetetlenségéből következő kilátástalanságot.

Természetesen közvetlen okként még mindig gyakori a családegyesítésre való hivatkozás, továbbá az az általános kívánság, hogy németek között németeknek számíthassanak.

Az NSZK-ról való tájékozottság kérdésében a válaszok alapján megállapítható, hogy a hiányos értesülésekből eléggé fekete-fehér kép rajzolódik ki. A szovjet propagandában szereplő olyan sémák például, mint a munkanélküliség, lakásproblémák, ideggyűlölet pont az ellenkező hatást váltották ki. A bevándorlók-nak csak csekély része (9%) feltételezte, hogy átfogó ismeretekkel rendelkezik a régi-új hazáról. Itt is szignifikáns a nemzedéki különbség: a 60 év felettek körében alaposabb ismeretek voltak tapasztalhatóak. A tájékozódás forrásait illetően mintegy háromnegyed rész hivatkozott az NSZK-ban élő rokonok-ismerősök segítségére, míg második helyre a Szovjetunióban élő rokonok és ismerősök kerültek, s őket követték a szovjet tömegkommunikációs eszközök. Az NSZK-beli válóság területei közül a válaszadók úgy gondolták, hogy legtöbbet a kulturális élet-ről tudnak, miközben alig volt tudomásuk olyan lényegi dolgokról, mint a munkaerőpiac, szociális ellátás.

A német társadalomban való integrálódás tekintetében a többség fel volt arra készülve, hogy ez a "hazatérés" egy idegen országba való beilleszkedést követel meg. Így is általában az a keserű tapasztalatuk, hogy közkeletűen nem úgy tekintenek rájuk, mint a németekre.

Kölcsönös megértési folyamatra van tehát szükség. E vonatkozásban a minél kiterjedtebb tájékoztatás csökkentheti az "ideálbild" meghatározó szerepét, hogy helyét mindinkább a reális ismeretek és elvárások vehessék át. A beilleszkedés terhét az áttelepülő viseli, de német környezetének is részt kell vállalnia a folyamat egészséges lefolyása érdekében.

Dietz, Barbara: Anders als die anderen. Zur Situation der Deutschen in der Sowjetunion und der deutschen Aussiedler in der Bundesrepublik. = Osteuropa, 42. Jg. 1992. 2. H. 148-159. p.

Post mortem - a baltikumli zsidóságról

S. P.

Az 1990-es államhatárok szerinti Belorusszia, Ukrajna és a Balti-államok területén közel ezer éve folyamatosan jelen van a zsidó kisebbség. Múlt század végi adat szerint az Észak-Nyugati Kormányzóságban (a tulajdonképpeni Litvániában) a városi lakosság 40%-a, 350 ezer fő volt zsidó vallású. Sajátos módon partikuláris, ugyanakkor egyetemesen azonos tőről fakadó kultúrát hoztak létre Kisi-nyovtól Kaunasig, Csernovicőtől Minszkig - olyan reprezentánsokkal, mint I. B. Singer vagy Sholem Aleichem.

Politikai téren a Bund (1897) megjelenésével párhuzamosan bontakozott ki a cionizmus (Poalé Tsion), a valláson belül pedig a radikális askenázi irányzat erősödött meg. A Bund baloldali nézeteket képviselt a nemzeti érzés és az osztálytudat tekintetében; a későbbiekben a szovjet hatalom kiéptetésében vállalt szerepet. A századvég sokszínű mozgalmasságában megindult egy asszimilációs folyamat is. Litvániában és Belorussziában főleg oroszoknak, míg Kurlandban inkább

németnek vallották magukat a zsidó származású polgárok. Az orosz öntudat képviselői közül álljon itt Maxim Litvinov szovjet diplomata, Jurij Tinyanov regényíró, Dzsga Vertov filmrendező és Lejzer Zamenhof eszperantista neve.

A soknyelvűség, a prosperáló bank- és kereskedelmi élet kiváltotta a helyi nem-zsidó lakosság ellenszenvét. Széles körben terjedtek el Roman Dmowski lengyel nemzeti demokrata támadásai a zsidó tőke ellen. Bár a zsidóság inkább csak gazdaságilag vett részt a Balti-államok közéletében, a századfordulót követő időkben anarchista és forradalmi csoportok is gyülekeztek a Dávid-csillag alatt.

Az 1. világháború után a zsidó kisebbség Észtországban 0,5, Lettorszáiban 5,2, Litvániában az összlakosság 7,5%-át tette ki. Észtországban szinte egyáltalán nem okozott feszültséget jelenlétük, ezzel szemben a letteknél a nagy létszámú városi zsidóságnak (96 000 fő) bizonyos populáris antiszemizmust kellett elszívnie. A dominánsan protestáns országban verseny bontakozott ki a kereskedelemben a lettek és a zsidók között. Ugyanakkor neuralgikus pontot jelentett, hogy a kommunista párthoz sok zsidó csatlakozott; ők a szovjet rendszerrel rokonszenveztek, és kevés hazafias érzést mutattak saját államuk irányában. Az erősödő lett nacionalizmus odáig jutott, hogy Karlis Ulmanis 1934-es államcsínyét követően nem garantálta többé a kisebbségek jogait.

Litvániában Vilnius és környéke 1922 és 1939 között szinte teljes egészében lengyelnek számított. Az itteni zsidóság katolikus egyházi talajon álló antiszemizmussal került szembe. Az egymás közötti kommunikációban a jiddist, kifelé pedig az orosz használta. Meglepő, hogy e gettószerűen elkülönült kisebbség, amely elképesztő nyomor benyomását keltette egészségtelen, piszkos környezetével, milyen fogékornak bizonyult minden modern szellemi áramlat befogadására. A német expresszionizmus, az orosz futurizmus, a francia szürrealizmus és az amerikai imagizmus azonnal visszhangra talált a jiddis irodalomban. 1925-ben, az École normale támogatásával megalakult a Yivo zsidó tudományos intézet is, mely máig emlékezetes vitaesteket, előadásokat, kiállításokat szervezett, s égisze alatt jött létre a Yung Vilné (Ifjú Vilnius) nevű kör.

A Szovjetunió 1940 júniusában megszállta a Balti-államokat. Néhány nap alatt több tízezer lakost fogtak el, végeztek ki vagy deportáltak. Az időszakot közvetlenül megelőzően 260 ezer zsidó élt itt. A bevonuló szovjet csapatokat leginkább az internacionalista meggyőződésű zsidók üdvözölték, sokan együttműködtek a KGB-vel a patrióták kézrekerítésében. A Vörös Hadsereg által felállított ún. litván különítmény 70%-a zsidó származásúakból állt.

1941-től kezdve a németek foglalták el a balti területet, azt a hiú reményt táplálva az ottani népekbe, hogy visszanyerhetik függetlenségüket. Litván területen ugyan egyetlen Waffen SS-egység sem alakult, de mintegy 8 000 önkéntes lett a csendőrség, a Schuma tagja. A főként lengyelekből és beloruszokból álló alakulatok aktívan vették ki részüket a zsidóüldözésből, s létrehozták Vilnius közelében a Ponar (Panirai) megsemmisítő tábor. Később a varsói gettó felszámolásában is közreműködtek. A háborút követő I. Münchener Konferencia elsősorban miattuk mondta ki a litván nép bűnösségét.

Lettországban egyedül a rigai Rambula KZ-táborban 100 ezer zsidó pusztult el a helyi társadalom aljáról összeverődött önkéntesek közreműködésével. A háború végére a balti zsidóság nagy részét kiirtották a náci, majd részben a szovjet táborokban.

A kommunista zsidók egy része a Vörös Hadsereggel vonult vissza, a szerencsésebbek - menekültként - Svédországban és az Egyesült Államokban letek biztonságra. A háborús törés következtében a jiddis kultúra Nyugaton főleg New York körzetében, kis részben pedig a Szovjetunióban megjelenő Sovjetish Heimland hasábjain élt tovább.

A 80-as évek végén a glasznoszty és a balti nemzetek újjászületése lendületet adott a zsidóságnak is. Rigában például 1989-től zsidó iskola működik, és a A Zsidó Kultúra Hírnöke címmel folyóirat jelenik meg. Herz Frank filmrendező elnökségével megalakult a lett-izraeli baráti társaság; soraiban élvonalbeli művészek, értelmiségiek találhatók (Janis Stradins, Imants Kalmins, Uldis Berzins stb.). Nemcsak Rigában, de Kaunasban, Vilniusban is megnyitottak a zsinagógák, és további kulturális szövetségek is létesültek.

Paradox módon mégsem állíthatjuk, hogy a "baltikumi zsidóság" ma léteznék. Legalábbis nem abban az értelemben, hogy a térség 2. világháború előtt oly jelentős kisebbségének közösségei születtek volna újjá. A mostani reneszánsz résztvevői a Szovjetunió más területeiről települtek ide, s még nem gyökereztek meg igazán. Egy immigrációs enyhítés - akár az Egyesült Államok, akár Izrael részéről - könnyen kivándorlásra ösztönözheti őket. Politikai garanciát, nyugodt fejlődést egyébként a szerveződőben lévő demokratikus és független Balti-államok biztosíthatnak számukra.

Plasseraud, Yves: Post mortem - Juifs et Baltes. = Esprit, 1991. 169. no. 102-113. p.

K. J.

A territorialitás elve és a regionális gazdasági autonómia a Szovjetunióban

A California Egyetemen kiadott *Studies in Comparative Communism* tavaly júniusi számában Beth A. Mitchneck négy alapfogalom: a gazdasági szuverenitás, a regionális gazdasági autonómia, a territorialitás, illetve a "különleges gazdasági övezetek" (KGÖ-k) körüljárásával igyekszik képet adni a felbomlóban lévő Szovjetunió különböző szintű egységeinek önállósodási törekvéseiről, ezúttal e törekvések ökonómiai alapjait és mozgatórugóit állítva előtérbe.

Megállapítja, hogy a volt Szovjetunióban a legtöbb helyi kezdeményezés a gazdasági autonómiára való törekvésben ölt teste. E törekvések mögött azonban igen sokféle értelmezésben jelenik meg az általa fontosnak ítélt négy főntebbi kategória. A szuverenitást például hol egészen tág értelemben: minden külső és belső állami tevékenység kézben tartásaként, hol pedig szűken: egy-egy régió fejlesztési prioritásaiba való beleszólási lehetőségként értelmezik. Az is nyilvánvaló, hogy másképp jelenik meg a szuverenitás egy-egy köztársaság, s megint másként a kisebb régiók esetében.

Az egyre jobban meginduló decentralizáció velejárója, hogy mind több kisebb régió jelenti be igényét arra, hogy a területén található természeti kincseket, illetve az oda telepített ipari létesítményeket saját belátása szerint használhassa. A korábbi helyzet jellemzőjeként szerzőnk a Pravdából idézi, hogy pl. a Tatár AK vállalatának 80%-a központi, 18%-a orosz s mindössze 2%-a volt helyi felügyelet alatt.

Szerzőnk az általa angolul territoriality-nek nevezett fogalmat így definiálja: "Egy adott területen élő csoport azon törekvése, hogy befolyásolja és/vagy ellenőrzése alá vonja saját territóriumát termőföldjének, az ott lévő tőkének és munkaerőnek a felhasználását". Robert Kaiser *There's no Place like Home: The Meaning of Homeland in the Study of Nationalism* (Haza csak egy van: a szülőföld szerepe a nacionalizmus tanulmányozásában. Washington, 1990.) c. könyvéből idézve: "A szülőhelyhez mint területhez való ragaszkodás gyakran az etnikai hovatartozástól függetlenül is megjelenik".

A Szovjetunióban a sorozatos át- és betelepítések következtében sok autonóm köztársaságban rég megszűnt az "öslakosok" többségi jelenléte: a Burját ASZSZK-ban mindössze 24, a Karéliai AK-ban csak 10, a Zsidó Autonóm Köztársaságban pedig mindössze 4% az "öslakos". Idézi R. Sackot is, akinek *Human Territoriality: Its Theory and History* (Cambridge Univ. Press, 1986.) c. műve szerint a territorialitás "egyének vagy csoportok azon törekvése, hogy egy adott földrajzi területen található emberek, dolgok, s azok viszonylatai fölött ellenőrzést gyakoroljanak". Sack filozófikusabban, Kaiser viszont közgazdaságilag, a régió termőföldje, ill. a föld méhének kincsei, az ott lévő tőke és munkaerő feletti kontroll felől közelíti meg a territórium birtoklásának elvét.

A fentieknek szerzőnk szerint némileg ellentmond, hogy a szuverenítésre való törekvések a Szovjetunióban először mégis az etnikai alapon autonómiát élvező köztársaságokban (az Orosz Föderáción belül a Tatár és a Jakut, a Grúz Köztársaságon belül az Abház AK-ban) jelentkeznek.

A territorialitás elvén alapuló gazdasági önállósulási törekvések sajátos formáját, a KGŐ-ké való nyilvánítást elsősorban azok a területek követelik, amelyek korábban nem rendelkeznek autonóm státussal. Szerzőnk cikke középső részében részletesen elemzi ezt az általunk inkább szabad kereskedelmi övezetnek nevezett jelenséget, annak kínai, amerikai és egyéb változatait, bemutatva, hogy a legtöbb kísérlet esetében gazdaságilag elmaradt területeken szoktak ilyen régiókat létrehozni, hogy a kedvezményekkel tőkét csalogassanak oda és új munkahelyeket teremtsenek. A (volt) SZU-ban a KGŐ-knek (Mitchneck jegyzeteiből megtudjuk, hogy orosz nevük svobodnye ekonomičeskie zony több koncepciója létezik. Az egészen elmaradott területek helyett inkább azt tartják optimálisnak, ha bizonyos meglévő infrastruktúrára kívülről toborzott munkaerővel sikerül a KGŐ-t létrehozni. Az elképzelésekhez természetesen a Szovjetunióban is hozzá tartozik a külföldi tőke részére biztosítandó vám- és egyéb kedvezmények rendszere, s az is, hogy működésüket immár nem szabályozzák központilag. Ilyen övezetek létrehozását azonban sokat ellenzik a Szovjetunióban. Van, aki jövőendő gulagok rémképét látja bennük, ám vannak olyan liberális hangok is, amelyek szerint "az egész Szovjetuniót szabad kereskedelmi zónává kellene nyilvánítani".

Szerzőnk cikkében külön fejezetet szentel a KGÖ-státus és a terület-birtoklás elve összefüggéseinek (hisz így magyarázhatnánk a territorialitást, ha csak nem akarjuk - etológiai kifejezéssel élve - "saját vadászterület"-nek fordítani). Megállapítja, hogy a volt Szovjetunióban e gazdasági önállósulásra való törekvés gyakran etnikai indokok nélkül is jelentkezik. Cikke második részében 12 autonóm régióból KGÖ-ké vált térség vizsgálata mellett, (ezek között vannak egész autonóm köztársaságok, valamint ún. "oblast"-ok és "okrug"-ok is) 19 olyan köztársasági, illetve "oblast" méretű terület helyzetét vázolja, amely megkapta a KGÖ-státust. Megállapítja, hogy ezek mind elmaradt területek, ahol folyamatosan nő a munkanélküliség, bár mindenütt vagy sok kiaknázható természeti kincs, vagy korábban épült nagy nehézipari létesítmény található. A jakutok például bejelentették, hogy a területükön fellelhető gyémánt-vagyon külkereskedelmét ezentúl maguk akarják ellenőrizni. A Tatár ASZSZK a náluk kitermelt "petro-dollárokra" jelentette be igényét. Szerzőnk további magyarázat nélkül említi, hogy a Zsidó Autonóm Köztársaság egészét (ahol pedig már mindössze csak 4% a korábban oda telepített zsidók aránya) már 1990 szeptemberében KGÖ-ké minősítette az Orosz Föderáció Legfelső Tanácsa.

A lakosság mozgása igen fontos mutatója a gazdaság életképességének. Az elvándorlás a romló, míg a bevándorlás a felpeszdlő gazdasági élet jele. A 19 vizsgált terület közül azonban csak a Jakut AK-ba történt komolyabb bevándorlás, míg Abháziából, a Kabardino-Balkar, a Karéliai, a Mari és a Tatár autonóm területekről az utóbbi 20 év során igen sokan elvándoroltak.

Az Orosz Föderáció által még KGÖ-nek kijelölt 11 terület közül a legtöbb olyan nehézipari létesítményekkel rendelkezik, amelyek korábban hagyományosan központi irányítás alatt álltak. Közülük sok helyen jelentős kikötői kapacitások is vannak. Szerzőnk megfigyelése szerint a jelenlegi szovjet KGÖ-alakítási gyakorlat mind a kínai példát (az infrastruktúra korábbról való megléte), mind az amerikai (gazdaságilag bajba jutott területek) figyelembe veszi.

A kérdés az, összegzi cikkének tanulságait a szerző, hogy az etnikai önállósulási szándékokkal is fűszerezett territoriális függetlenedés, ami főleg újabb és újabb KGÖ-k alakításában ölt testet, meg tudja-e hozni gyümölcseit olyan helyzetben, amikor megszűnik ugyan a központi elvonás, de ezzel együtt a központi támogatások rendszere is véget ér? Sikerül-e tőkét szerezni, vagy a KGÖ-knek kizárólag a saját kezelésbe vett helyi forrásokra, belső védővám-rendszereikre, illetve a hatalmas, de elavult nehézipari létesítményekre kell támaszkodniuk? Marad továbbá kérdésként a belső elszigetelődés sok gondja, ami olyan extremitásokban is megjelenik, mint a katonai vezetés tiltakozása és akadékoskodása pl. a kaliningrádi KGÖ működése ellen, stratégiai megfontolásokból. Talán az lenne a megoldás, - fejezi be cikké szerzőnk, ha megismételve egy ábrándozó közgazdász javaslatát - az egész Unió tényleg egyetlen hatalmas KGÖ-vé válhatna.

Mitchneck, Beth A.: Territoriality and Regional Economic Autonomy in the USSR. - Studies in Contemporary Communism, 24. vol. 1991. 2. no. 218-224. p.

T. A.

Albánok és koszovóiak Európa útjain

A nyugat-európai pályaudvarok, városcentrumok hangzavarából mind gyakrabban hallható ki egy eddig ismeretlen szólam: a szerbek katonai behívója elől menekülő koszovóiak érdekesen nazális, északi albán hanghordozása. És kihallik - ritkábban ugyan - e nyelv nazalitás nélküli változata is az Albán Köztársaság rosszul öltözött, kiéhezett tekintetű menekültjeinek köréből.

A két idiómát földrajzilag az a mesterségesen létrehozott határ választja el egymástól, amelyet eredetileg az első balkáni háborút lezáró londoni konferencia húzott meg (az északi oldalon már akkor a szerbek javára - A szerk.), és amelyet a második világháború alatt egyesült albán-jugoszláv kommunista felszabadítási front vezetőinek - Enver Hodzsa és Tito - titkos megállapodása is fenntartott a fasisztabarát nagyalbán mozgalom ellenében. Ennek az ellentétnek a következménye volt az 1945-47-es albán polgárháború. Leverésében a szerb partizánok alaposan kivették a részüket (ld. pl. a tivari vérengzést).

A koszovói albánok további sorsa a kezdetek, majd a Törökországba történt kitoloncolások után a 60-as évektől egy időre nyugalmasabbá vált, tűrhetőbb volt, mint az albániai albánoké Hodzsa terrorja alatt. 1968-ban kapták meg autonómiájukat, ami a szerb politikai köröket már akkor irritálta.

Csakhamar feltűnt Jugoszlávián belül az albánok dinamikus népszaporulata is. 1981-ben indult a köztársasági jogok elnyerését célzó küzdelem, mindjárt brutális megtorlást is kiváltva. A mozgalom eleinte támaszt várt Albániától, Hodzsa azonban még a menekülteket sem fogadta be. Albánia és Albán-Koszovo népe azóta is eléggé idegen maradt egymás számára, noha időközben megtörtént az albán rendszerváltás, illetve vele kb. azonos időpontban Koszovo függetlenségének deklarálása.

Mit hoz Koszovo jövője? A történeti hivatkozásait illetően az albán és a szerb etnikum egyaránt makacs. "Koszovo (az egykori Dardania) s egyáltalán a Balkán legősibb népe csakis az albán" áll szemben a "Koszovo: Ó-Szerbia központi területe, az oszmánok ellen vívott élethalálharc színhelye" megfogalmazással. A hagyományvita albán részről különben szűk értelmiségi szinten folyik, a mindennapok emberét, a menekülteket nem ez izgatja.

Mindenesetre "totális megoldásra nincs kilátás, a párbeszéd minden eddigi kísérlete viszont az ilyen vágyképek miatt hiúsult meg. Pedig lehetne előbbre lépni: a múlt hagyományai arról is vallanak, hogy az albánokat illetően mennyire alkalmazkodó, praktikus, apró eredményekkel is beérrő népről van szó az államhatártól északra és délre. A politikusok nacionalista propagandája ma sem igazán mozgatja meg.

Előbb-utóbb talán a menekültek tömegei találkoznak majd össze külföldön, s azok szembesítik, egyeztetik délről a gazdasági, északról a nemzeti tenni-valókat.

Klosi, Ardian: Albaner und Kosovaren auf den Wegen Europas. - Literatur und Kritik, 1992. 267-268. H. 56-60. p.

K. S.

Nacionalizmus fenyegeti a bolgár demokráciát

Az 1992. január 19-én lezajlott második elnökválasztási forduló eredményei arról tanúskodnak, hogy a korábbi kommunista párt utódja, a Bolgár Szocialista Párt (BSZP) és a hangoskodó nacionalista minipártok a populista agitáció bevetésével csaknem annyi szavazatot szereztek, mint az időközben kormányzati funkciót vállaló Demokratikus Erők Szövetsége (DESZ), amely az ún. török párttal - Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért (MJSZ) - fogott össze. Zselev újraválasztása 300 ezer szavazaton múltott (5,5%).

1990 júniusában a korábbi kommunisták 77,2%-os szavazati aránnyal a legtöbb parlamenti helyet szerezték meg, az 1991-es őszi választásokon viszont már a demokratikus erők kerekedtek felül, s a szavazatok mintegy kétharmadát mondhatták a magukénak.

Ezek szerint 1992 januárjában az inga visszafelé lendült, amikor Zselev konkurense a szavazatok 47,1%-át kapta meg. A BSZP sikere egyértelműen annak tulajdonítható, hogy eredményesen alkalmazta a nacionalista propagandát.

Az események megértéséhez néhány évtizeddel előbből kell kezdeni a megközelítést. A világháború után a kommunista rendszer berendezkedése közben a lenini nemzeti politika elveire hivatkozva támogatást kaptak a bulgáriai nemzetségek. Amikor aztán az 1956 áprilisi pártplenum hozzákezdett a sztálinista múlt lebontásához, a nemzetségek számára előnyös döntéseket visszavonták: 1958-1974 között lényegében megszüntették a nemzeti nyelvű oktatást, lapkiadást, rádió- és televízióműsorokat. 1984-1985-ben arra kényszerítették a mintegy 1 millió török lakosságot, hogy szláv formájú neveket vegyen fel.

1989 december végén óriási tüntetések kezdődtek a török nemzetségűek részéről, hogy a névváltoztatást töröljék el, s adjanak vissza bizonyos, 1958 előtt már meglévő jogokat. Ahmed Dogan, egy fiatal filozófus vezetésével a törökök létrehozták kisebbségük politikai érdekképviseleti szervét, az MJSZ-t. Válaszul szinte napokon belül több bolgár nacionalista szervezet alakult. Az A. D. Amaudov és D. Getev vezette Össznépi Bizottság a Nemzeti Érdekek Védelmére már 4-5 hónap múltán 770 ezer tagot számlált. Hamarosan megalakult a Hazafias Munkapárt. A Bolgár Nemzeti-Radikális Párt (BNRP) taglétszáma elérte a 38 ezret, majd megszervezték a Bolgár Nemzeti Demokrata Pártot (BNDP) is. Az utóbb említettek számottevő sajtóorgániumokkal rendelkeznek.

A nacionalista pártok támogatói között viszonylag jelentős az állami-közüzemi alkalmazottak aránya, a nyugati terminus szerinti "fehér-" illetve "kékgallérosoké", tehát a magasabban képzett dolgozóké. Ez a szociális megosztás részben a nemzeti rétegzettséget is tükrözi, hiszen vidéken a mezőgazdaság, szőlészet és élelmiszeripar terén a kevésbé fizetett, egyszerűbb munkákat inkább a nemzetségiék, főként a török etnikumhoz tartozók végzik. Így a "nemzeti" érdekvédelem kérdését színezi a szociális és gazdasági érdekek elkülönülése is.

A nemzeti agitáció mechanizmusa a következőképpen írható le: a társadalmi problémák szövevényéből egyet kiemelten felnagyítanak mint nemzeti sorskérdést, majd e kérdésről ismételten, már történeti megközelítésben is elmondják,

ogy megoldása számos idegen ellenerő következtében miért nem lehetséges. A nemzeti történelem tárgyalásakor kiemelt figyelmet kap a területi kérdés, amelynek megítélésében mindig az adott konstellációban előnyös megközelítés érvényesül. A szilárd jogrend felőli, ha a terület jelenleg Bulgáriáé; az etnikai elv felőli, ha a területre ilyen alapon igény formálható, s végül a történelem felőli, ha a terület valamely múltbéli korszakban Bulgáriához tartozott. Ez utóbbi szempontból különösen fényes az 1878-as San Stefano-i béke emléke, hisz akkor - kiételelesen - a bolgár igság győzedelmeskedhetett.

Sztereotípiák szerint ítélik meg a nemzeti kisebbségeket: a törökök, minthogy iszlám vallásúak, azonnal fanatikusak is (á lá Khomeini), s természetesen a török állam expanzív törekvéseit szolgáló "ötödik hadoszlop" tagjai. A ciprusi török megszállás példáját ez az agitáció nagy erővel hasznosítja: lám, nem szabad semmiféle kulturális autonómiát adni a bulgáriai törököknek sem, mert a végén bejön a török hadsereg. Még a bolgárokéhoz képest szembetűnően magas török népességszaporulat mögött is tudatos politikai aknamunkát vélnek felfedezni.

Az 1991 februárjában létrejött koalíciós kormány (BSZP, Paraszpárt, DESZ) előtt a következő dilemma állt: vagy engedményt tesz a török kisebbség anyanyelvi iskolai oktatása irányában, s ezzel eszkalálja a nacionalista tiltakozási hullámot, vagy megpróbál visszavenni valamit a "koncesszió"-ból, s ezzel fokozza a kisebbség elidegenülését. A kecske is jóllakjon, de a káposzta is megmaradjon. Bogikája szerinti politikát választott: a parlament jóváhagyásával, technikai akadályokra hivatkozva egyre későbbre halasztotta a megfelelő döntés meghozását. A BNRP így is az ötszáz évig tartó elnyomás tetteseinek kedvező árulásról beszélt.

Nagy vitát váltott ki az új alkotmánytervezet. A dimitrovi 1947-es alkotmány szerint "a nem bolgár származású polgároknak joguk van - a bolgár nyelv kötelező elsajátításán túl - saját nyelvük tanulásához." Az 1991. július 12-én jóváhagyott "demokratikus" alkotmány szerint először is "a bolgár állampolgárok számára a bolgár nyelv elsajátítása és használata jog és kötelesség", s az ezt követő bekezdés szerint "azon polgárok, akik számára a bolgár nyelv nem anyanyelv, kötelezőek - a bolgár nyelv kötelező elsajátításán túl - saját nyelvük megtanulására, és használatára". Itt tehát már nincs szó más származású állampolgárokról (a törökök eltörökösített bolgárok), s bár megadja nekik a jogot saját nyelvük elsajátítására, de ezzel kapcsolatban semmilyen kötelezettséget nem vállal. És természetesen szóba sem kerül, hogy ezek az állampolgárok bíróság előtt, az államigazgatás szerveinél használhassák saját nyelvüket, avagy kollektív jogokkal rendelkezhetnek. Természetes, hogy ezután az MJSZ azonnal tiltakozott, noha az alkotmány egyik passzusa azt is tiltotta, hogy a politikai pártok etnikai, faji vagy vallási alapon szerveződjenek. A koronát erre a nemzetállami tendenciára az a cikkely teszi fel, amely az ortodox hitvallást a bolgár állam hagyományos vallásának minősíti, majd ezután tiltást fogalmaz meg a vallási közösség politikai célokra történő felhasználásával szemben.

A bolgár politikai elit a nemzet egységének illuziórikus eszméjét követve nem teremti lehetőséget a kisebbségekkel való kiegyezésre. Ellenpéldaként hozható fel a magyar Antall-kormány kisebbségpolitikai programja, amely aktív kisebb-

ségvédelmet, pozitív diszkriminációt és az öngazgatásban kifejezésre jutó kulturális autonómiát emleget.

Az 1991 őszi parlamenti választáskor az alkotmánybíróság elutasította a törökök által létrehozni tervezett Jog- és Szabadságpártot, viszont lehetővé tette, hogy az MJSZ indulhasson (ehhez a döntéshez külpolitikai háttérként említést érdemel az emberi dimenziókat tárgyaló moszkvai EBEÉ-tanácskozás). A választásokon az MJSZ javítani tudott az 1990 nyári eredményein (7,55%-ot szerezve 24 képviselői helyhez jutott). Hasonlóan várakozáson felül szerepelt az önkormányzati választásokon, ahol 1190 polgármesteri székből 224-et kapott (a BSZP pedig 655-öt, ugyanakkor a DESZ csak 112-öt, bár a 27 nagyvárosi vagy megyei városi polgármesteri szék közül 22 lett az övé).

Az 1991 november elején létrehozott kisebbségi DESZ-kormány csak úgy tudott funkcionálni, hogy az MJSZ kormányon kívülről, a parlamenti szavazatok súlyával támogatta. Ezzel különösen nagy politikai érettségről tett tanúbizonyságot.

Troebst, Stefan: Nationalismus als Demokratisierungshemmnis in Bulgarien. - Südost-europa, 41. Jg. 1992. 3-4. H. 188-227. p.

S. P.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

"Anyag és eszme között félúton". (Szilágyi Domokos és Tózsér Árpád költészetéről)

Bár a felvidéki Tózsér Árpád és az erdélyi Szilágyi Domokos műveinek párhuzamos olvasása irodalomtörténetileg is indokolt, az egységes vizsgálódás azonban több más szempontból is érdekes lehet. Úgy tűnik, hogy az öt ágra szakadt magyar irodalom egyes ágai az irodalmi közgondolkodásban "kozmogóniai távolságra kerültek egymástól". Költészetük mélyáramlati rokonsága az összegző, szintézist teremtő modelljük hasonlóságai hordozzák az igazán fontos összefüggéseket. Ezáltal kerül szintézisbe a hagyomány és a modernség (posztmodernség), a létismeret és a közéleti elkötelezettség.

Korunk változatlanul fontos kérdése ez. A dilemma: létezhet-e tradicionalizmusos kötődő tényleges modernség, illetve képes-e a hagyomány úgy működni, hogy az a modern személyiség számára is választ adjon. "Pontosabban ez a dilemma a teljes hagyományból a népi, nemzeti, a magyarság sorsához elkötelezett hagyományrészeire vonatkozik - ami főleg politikai, világnézeti, mentális előfeltételek szerint a modernség kerékkötője nálunk."

Tózsér Árpád és Szilágyi Domokos hasonló utat járnak be költészetükben. Indulásukat a közösségért való cselekvés szándéka jellemzi, majd a föloldhatatlan magányára döbbent individuuum létismereti síkon kutatja a létezés elviselhetőségét, s jut arra a felismerésre, hogy a személyes létezés kérdéseire csak a szü-

ogy megoldása számos idegen ellenerő következtében miért nem lehetséges. A nemzeti történelem tárgyalásakor kiemelt figyelmet kap a területi kérdés, melynek megítélésében mindig az adott konstellációban előnyös megközelítés érvényesül. A szilárd jogrend felőli, ha a terület jelenleg Bulgáriáé; az etnikai elv felőli, ha a területre ilyen alapon igény formálható, s végül a történelem felőli, ha a terület valamely múltbéli korszakban Bulgáriához tartozott. Ez utóbbi szempontból különösen fényes az 1878-as San Stefano-i béke emléke, hisz akkor - kiételesen - a bolgár igazság győzedelmeskedhetett.

Sztereotípiák szerint ítélik meg a nemzeti kisebbségeket: a törökök, minthogy iszlám vallásúak, azonnal fanatikusak is (á lá Khomeini), s természetesen a török állam expanzív törekvéseit szolgáló "ötödik hadoszlop" tagjai. A ciprusi török megszállás példáját ez az agitáció nagy erővel hasznosítja: lám, nem szabad semmiféle kulturális autonómiát adni a bulgáriai törököknek sem, mert a végén bejön a török hadsereg. Még a bolgárokéhoz képest szembetűnően magas török képességszaporulat mögött is tudatos politikai aknamunkát vélnek felfedezni.

Az 1991 februárjában létrejött koalíciós kormány (BSZP, Paraszpárt, DESZ) előtt a következő dilemma állt: vagy engedményt tesz a török kisebbség anyanyelvű iskolai oktatása irányában, s ezzel eszkalálja a nacionalista tiltakozási hullámot, vagy megpróbál visszavenni valamit a "koncesszió"-ból, s ezzel fokozza a kisebbség elidegenülését. A kecske is jóllakjon, de a káposzta is megmaradjon. A jogkijárási szerinti politikát választott: a parlament jóváhagyásával, technikai akadályokra hivatkozva egyre későbbre halasztotta a megfelelő döntés meghozását. A MNP így is az ötszáz évig tartó elnyomás tettesének kedvező árulásról beszélt.

Nagy vitát váltott ki az új alkotmánytervezet. A dimitrovi 1947-es alkotmány szerint "a nem bolgár származású polgároknak joguk van - a bolgár nyelv kötelező elsajátításán túl - saját nyelvük tanulásához." Az 1991. július 12-én jóváhagyott "demokratikus" alkotmány szerint először is "a bolgár állampolgárok számára a bolgár nyelv elsajátítása és használata jog és kötelesség", s az ezt követő bekezdés szerint "azon polgárok, akik számára a bolgár nyelv nem anyanyelv, kötelesek - a bolgár nyelv kötelező elsajátításán túl - saját nyelvük megtanulására, és használatára". Itt tehát már nincs szó más származású állampolgárokról (a törökök eltörökösített bolgárok), s bár megadja nekik a jogot saját nyelvük elsajátítására, de ezzel kapcsolatban semmilyen kötelezettséget nem vállal. És természetesen szóba sem kerül, hogy ezek az állampolgárok bíróság előtt, az államigazgatás szerveinél használhassák saját nyelvüket, avagy kollektív jogokkal rendelkezhetnek. Természetes, hogy ezután az MJSZ azonnal tiltakozott, noha az alkotmány egyik passzusa azt is tiltotta, hogy a politikai pártok etnikai, faji vagy vallási alapon szerveződjenek. A koronát erre a nemzetállami tendenciára az a cikkely teszi fel, amely az ortodox hitvallást a bolgár állam hagyományos vallásának minősíti, majd ezután tiltást fogalmaz meg a vallási közösség politikai célokra történő felhasználásával szemben.

A bolgár politikai elit a nemzet egységének illuziórikus eszméjét követve nem látja lehetőséget a kisebbségekkel való kiegyezésre. Ellenpéldaként hozható fel a magyar Antall-kormány kisebbségpolitikai programja, amely aktív kisebbség-

ségvédelmet, pozitív diszkriminációt és az öngazgatásban kifejezésre jutó kulturális autonómiát emleget.

Az 1991 őszi parlamenti választáskor az alkotmánybíróság elutasította a törökök által létrehozni tervezett Jog- és Szabadságpártot, viszont lehetővé tette, hogy az MJSZ indulhasson (ehhez a döntéshez külpolitikai háttérként említést érdemel az emberi dimenziókat tárgyaló moszkvai EBEÉ-tanácskozás). A választásokon az MJSZ javítani tudott az 1990 nyári eredményein (7,55%-ot szerezve 24 képviselői helyhez jutott). Hasonlóan várakozáson felül szerepelt az önkormányzati választásokon, ahol 1190 polgármesteri székből 224-et kapott (a BSZP pedig 655-öt, ugyanakkor a DESZ csak 112-öt, bár a 27 nagyvárosi vagy megyei városi polgármesteri szék közül 22 lett az övé).

Az 1991 november elején létrehozott kisebbségi DESZ-kormány csak úgy tudott funkcionálni, hogy az MJSZ kormányon kívülről, a parlamenti szavazatok súlyával támogatta. Ezzel különösen nagy politikai érettségről tett tanúbizonyságot.

Troebst, Stefan: Nationalismus als Demokratisierungshemmnis in Bulgarien. - Südost-europa, 41. Jg. 1992. 3-4. H. 188-227. p.

S. P.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

"Anyag és eszme között félúton". (Szilágyi Domokos és Tózsér Árpád költészetéről)

Bár a felvidéki Tózsér Árpád és az erdélyi Szilágyi Domokos műveinek párhuzamos olvasása irodalomtörténetileg is indokolt, az egységes vizsgálódás azonban több más szempontból is érdekes lehet. Úgy tűnik, hogy az öt ágra szakadt magyar irodalom egyes ágai az irodalmi közgondolkodásban "kozmozgóniai távolságra kerültek egymástól". Költészetük mélyáramlati rokonsága az összegző, szintézist teremtő modelljük hasonlóságai hordozzák az igazán fontos összefüggéseket. Ezáltal kerül szintézisbe a hagyomány és a modernség (posztmodernség), a létismeret és a közéleti elkötelezettség.

Korunk változatlanul fontos kérdése ez. A dilemma: létezhet-e tradicionálismushoz kötődő tényleges modernség, illetve képes-e a hagyomány úgy működni, hogy az a modern személyiség számára is választ adjon. "Pontosabban ez a dilemma a teljes hagyományból a népi, nemzeti, a magyarság sorsához elkötelezett hagyományrészre vonatkozik - ami főleg politikai, világnézeti, mentális előfeltételek szerint a modernség kerékkötője nálunk."

Tózsér Árpád és Szilágyi Domokos hasonló utat járnak be költészetükben. Indulásukat a közösségért való cselekvés szándéka jellemzi, majd a föloldhatatlan magányára döbrent individuuum létismereti síkon kutatja a létezés elviselhetőségét, s jut arra a felismerésre, hogy a személyes létezés kérdéseire csak a szű-

kebb-tágabb közösség kérdéseivel együtt van felelet. Elvált az eszmény a valótól (Szilágyi), a lét a tudattól (Tózsér) - így összegezhető közérzetük. Szilágyi a magyar irodalom egyetemes hagyományából, a nemzeti kultúrából, Tózsér a személyes sors emlékezetéből, a paraszti és kisebbségi sors elemeiből építette föl a virtuális hazát, melyben együtt értelmezhető a személyes lét fájdalma.

Tragikus paradoxon: az indulás megváltói lázában még morális választás eredményének tűnt a költő számára a "más helyett is cipelt teher" belső parancsa. Viszont mint később, ontológiai értelemben határozottan el a "feladatra", választása determinált volt. A kérdésre, hogy miért nem képes elszakadni a magyarság tragikus sorsától, Szilágyi Domokos költészetének egészében találjuk a választ. A filozófikusabb Tózsér Árpád viszont úgy fogalmazza ezt, hogy ebben a régióban a metafizikai szorongásnak is artikulálható oka van, és a fölismeret ok már egyben lépés is a tragikus léthelyzet megoldása felé.

A két költő számára a pályainduláskor a művészet eszköz arra, hogy otthon teremtse a valóságos világban. Az otthonlét élménye válik korai költészetük másik meghatározó elemévé. Tózsér Árpád "közösségHITE" a gyermekkor megélt harmóniájából táplálkozik. Versidilljei ebből az egykor megélt "aranykori" emlékezetből indukálódnak (Hazai napló, Csendes öröm, Ajnácskő, Falunk templomára az 1963. évi Mogorva csillag c. kötet versei közül).

Szilágyi Domokos számára indulásakor az otthonlét élményét egy virtuális egész jelenti: az emberiség egészéhez való tartozás bizonyossága, és hogy mindennek értelme és célja van (Glézosz beszéde, az 1962-ben megjelent Álom a repülőtéren c. kötetből, illetve a Hétmérföldes csizma, Hegyek, fák füvek, Kis, szerelmes himnuszok, Térkép az értelemről, az 1965-ös Szerelmek tánca c. kötet költeményei közül).

Szilágyi verseiben azonban korán megjelenik a disszonancia, a tragikus létérzés, az aranykoron kívüliség. Tózsér világfájdalmának okát ezzel szemben nem a társadalmi valóság díszharmóniájában keresi, hanem az emlékezésben. Kérései egy biológiai sorsdeterminizmusra vonatkoznak (Mogorva csillag, Vydrica, A költő kérdez).

Miközben Szilágyi Domokosnak már az első kötetét (Álom a repülőtéren, 1962) is különös disszonancia jellemzi, az emlékezés kényszerítő ereje mint szervező erő, és a gondolat, hogy kicsorbult a világ rendje, csak a második kötetében jelenik meg (Szerelmek tánca, 1965). A kötet azonban csak egyik részében leszámolás a társadalmi illúziókkal, a másodikban pedig saját szenvedésének döbönt fölismerése (Éjféli után, Kis, szerelmes himnuszok). A halál gondolata megmagyarázhatatlanul tragikus módon lép az életébe. S innentől már nem különíthető el pontosan, mit akar a költő jobban, a világ tragikus állapotának megoldását-e, vagy személyes szenvedésének föloldását (Garabonciás, A szilárd enciklopédiája 1967; Búcsú a trópusoktól 1969).

Szilágyi és Tózsér költészetének első periódusában annyiban folytatódik a hagyományos közéleti modell, hogy a közösséghez való - egyre inkább ambiváns - tartozás, az emberiség megváltásának ügye morális alapokon nyugszik. A vonulási kíséret is ennek a morális dilemmának a jegyében születik meg. Tó-

zsér a szubjektivizmus elvonásával kíséri meg leírni a lét lényegét, egyfajta végső képlet megtalálásában fölkoldani tragikus létélményét. Szilágyi a határokat célozza meg, de vágya paradox értelmű: az úton levésnek, a keresésnek céljául nem az úton levést magát tekinti, hanem megnyugvást, rátalálást, megbékélést akar.

Reveláció erejű Tőzsér Árpád legutóbbi kötetének (Történetek) két verse, a Tépések és az Örvénylő időben. Az elsőkben a darabjaira hullott teljességet, az aranykort jellemző gyermekéveket próbálja rekonstruálni. A gyermekkor édenéből, az önazonosságból való kilépéssel tragédiák láncolata szabadul el. A tudat lét nélküli absztrakcióvá változott. A személyes létezés szenvedése, a nemzeti-ségi sors, a közép-európaiság, a nyelv, a költészet ugyanattól a tragédiától terhes és elviselhetetlen: "Száz éve nincs másunk, csak a tudatunk./Az egykori lét emlékezete" (Adalékok a nyolcadik színhöz).

A felnőtt kor személyes múltját az emberiség történetének egészében ismeri föl. Költészetileg ez a tapasztalat egy filozófiai illúzió fölszámolásához vezet el: ". . . az utóbbi időben/mintha túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk a nyelvnek./Csak tegnap volt, hogy a szemantika hatalmas varsáival/a valóság teljességét is beboríthatónak véltük,/s a varsákon kívül úszkáló halacszkákat, sőt cápákat/nemlétezőnek tartottuk, mondván,/hogy mindaz, amit az ideális nyelv sémája nem vesz be,/nélküli a tudományos értelmet./Következésképpen a filozófusok a valóság helyett/pusztán a nyelvet kezdték vizsgálni,/s világkép helyett mi költők is/nyelvképeket festettünk" (Örvénylő időkben). A nyelvkép illúziója - a lét nélküli tudat illúziója a teljesség leképezésére.

A "tépéseken" innen a tudatnak egy mentő esélye van a szétszakadt világ összerakására, az emlékezés. Az emlékezés azonban szintén tragikus dilemmákkal terhelt: "Azt mondom harang, s nem harangzúgást hallok, hanem egy régebbi versem jámbusai kondulnak meg bennem . . . Azt mondom: harang, s jelentése az az idő, amelyben a nyolc évven ezelőtt írt vers harangja szól" (Körök). S a költészetnek ebben a paradox helyzetben jelenik meg újra a teremtő funkciója. Egy visszakereső utat jár be a költő, azaz megpróbál egy virtuális egészset teremteni. Ismeretelméletileg egy befejezhetetlen folyamat ez a kíséret: "a versben a költő/arra emlékezik amit azelőtt sosem tudott csak azt/tudja, hogy valamit elfelejtett s minden erejét meg/feszítve megpróbál emlékezni nem igaz hogy képe/kben beszél nem a hasonlót keresi hanem a hasonlítottat a hasonló kövein ugrál körül köre a vilá/gmindenség zúgó vizében gondolatról gondolatra/érzetről érzetre ugrik de célja a gondolat az érze/t előtti padmaly amit persze csak úgy talál meg ah/ogy a negyedik dimenziót sejtjük" (Tanulmányok egy kucsma/és a költészet/természetéről). Ebben az ismeretelméleti bizonytalanságban csak annyit bizonyos, hogy a világ teljességének "önmegnevezése" megvan valahol.

Szilágyi Domokos költészetének utolsó periódusában (Sajtóértekezlet, 1972 és Tengerparti lakodalom, 1978) az "elvált az eszmény a valótól" skizofrén állapotának megoldása egy mitikus jövőképben, az egyetemes újjászületés ünnepében történik. A költő számára itt van a hiábavaló szenvedés eredménye. Az ünnep, a hajnal az emberi történelem egészének metafizikai végpontja, egy virtuá-

lis megoldás - a valóságra. A költő a versben a legvégsőt keresi, a múlt-egészet, a végtelen határát, a tragédiák láncolatának pontos okát - az ismeretelméletileg soha meg nem ragadhatót. Ennek belátása kérdőjelezi meg a költő szerepét, s a költészet értelmét és hasznosságát. S ugyanez erősíti a költőt: " . . . nyugodj bele, hogy véged a végtelenség alkotórésze/a végtelenségé amelyben/elhanyagolható mennyiség vagy/te csak üvöltöd apró hullámaid/tarajos búboló hullámaid/kényelmetlen hátán - ó-vasderes -/még élned adatott s remélned addig is - /más választás nincsen/haya haya Wiragom!/mert az Ige a megtanulhatatlan/itt kezdődik s véget is itt ér" (Nem tanítottak meg, Fagyöngy). Ez a rátestált nagyfokú szenvedés - jól tudja - meghaladja az erejét, s megkísérti a jónási menekülésösztön, reménytelenül. Végső nyugalomra, az élet szeretetére vágyik, elfogadna egy redukáltabb létezést, de "aki alkot, visszafelé nem tud lépni". A golgotai létforma defenzív módon kényszerítetik rá a költőre, nem morális vállalás, hanem ontológiai belátás következményeként (Hogyan írjunk verset, Búcsú a trópusoktól, Vád, Golyószórásban).

De Szilágyi költészete kétpólusú költészet. A halál és a tragédiák mellett mindig ott a játék, a kétségbevonás (A dolgokról egy földi szellemnek, Játékok, Tengerparti lakodalom).

"Poétikailag a lét és a tudat, az eszmény és a való áhított azonossága új versnyelvet hozott létre, mely Tözsérnél narratív beszédben, Szilágyi Domokosnál az intertextuális nyelvi fordulatokban nyilvánul meg dominánsan." A személyes létezés szenvedésének megoldási kísérlete mindkét költőnél az idő köré szerveződik.

A narratív beszéd Tözsér Árpádnál a kívülről láttatás, a megnevezhetetlenség kimondásának legfőbb eszköze. Újraírja, bővíti, magyarázza korábbi verseit (Fejzetek egy kisebbségtörténelemből, Körökben, Történetek Mittel úrról . . .). A vers lineáris menetét közbeékelések szakítják meg, példázatok, esszéisztikus betétek vagy kiszólások zökkentik ki (Tanulmány . . ., Quo vadis Domine?, Szoliter avagy a síléc elsül).

Szilágyinál látványos nyelvi játékokban nyilvánul meg a kizökkenetés, amit különböző irodalmi idézetekkel, jelentésükben egymástól távol eső szavak, nyelvi síkok összzerántásával ér el. Versbeszédében a szimbolikus beszéd a hétköznapiiban folytatódik és fordítva. Gyakoriak a képzavarra emlékeztető csúsztatások, ferdítések, áletimológizmusok vagy a rím kedvéért odaillesztett, távoli asszociációkat idéző kifejezések (Dadogás, Nem tanítottak meg).

Mindkét költő a szenvedő, tragikus létérzékenység okát egy végtelen megismerési folyamatban kutatja. Tragikus paradoxon ez, mert mindketten egyre inkább "beszeretnek" végzetükbe. "A posztmodern életérzés, viszonyulási és megfogalmazási mód belülről szervezi az életműveket. Történelem, politikum, nemzet, haza, megmaradás, s tovább a káini és golgotai sorsig; nem vállalás, hanem ontológiai belátásként válik költészetük alapelemévé. Itt és most: a létezés korlátai és lehetőségei - nem lehet (őket) megkerülni."

Pécsi Györgyi: "Anyag és eszme között félúton". Szilágyi Domokos és Tözsér Árpád költészetéről. - Tiszatáj, 46. évf. 1992. 8. sz. 45-59. p.

K. O.

mindvégig hagyományosan ruszinnak vallotta magát, munkájának saját maga adta A kelet-szlovákiai ukrán nyelvjárások atlasza címet. És ezzel mindent megmondott”.

Zakres'tka, Aroslava: Unikaľ'ne doslidženná z ukrainistiki. = Duklá, 40. rok. vid. 1992. 5. no. 66-70. p.

F. T.

Kétnyelvűség a francia-német határ mentén

André Weckmann (nagytekintélyű, hatvanas éveiben járó elzászi német költő-fró - A szerk.) 1991 tavaszán két nyelven közzétett felhívása egyszerre szól a kelet-franciaországi németiség kisebbségi jövője és a két állam, illetve a két nemzet korszerű együttműködésének távlatai érdekében. Aktuálpolitikai szempontból tulajdonképpen a határok átjárhatóságának újkeletű jelszavát konkretizálja. Elképzelésének elve általánosítható, kiterjeszhető az európai határok különböző más szakaszain is kívánatos közeledés kérdéseire.

Kiinduló gondolata: a jövő Európáját nem lehet nemzeti kizárólagosságokra építeni. A nyelvi, etnikai pluralitás hagyományosan kialakult elemeit nemcsak őrizni, erősíteni kell, hanem egyenesen az államok és népek aktív partneri kapcsolatépítésének katalizátorává kell tenni őket. Ezt a lehetőséget nem utolsósorban az etnikumok elhelyezkedése révén arra alkalmas határtérségek kínálják: itt az érintkezés a meglévő adottságok továbbfejlesztésével a többnyelvű övezetek intézményes kialakításával az intenzív tapasztalatcsere, az alkotó együttműködés szintjére emelkedhet. Húzóerő lehet az átfogó politikai-földrajzi egységek kooperációja számára is. Ilyen övezeteket egyébiránt célszerű és lehetséges létrehozni akár "semleges", azaz etnikumok (nyelvek) természetes határait követő politikai határszakaszokon is. A zóna-elv az osztott, kevert régiókban mindenesetre az érdekviták feloldását is elősegíti, amennyiben a teremtő együttműködés érintkezési pontjaivá emelt mentális határokat teremt.

A vegyes lakosságú Elzász-Lotharingia múltja a frank és alemann-germán gyökerekig, (Frank-birodalom koráig) vezet vissza. Mindenkor peremszerű érintkezési területet jelentett a későbbi francia királyság és a német-római birodalom között. Politikailag először a harmincéves háborút követően került francia fennhatóság alá, majd újabb és újabb háborús konfliktusok nyomán cserélt gazdát, utoljára a második világháború végén.

Ma a tartomány keleti-északkeleti részein élnek nagyobb tömbben az elsősorban frank dialektust ("mosell" frankot) beszélő németek, illetve utódaik, hiszen a nyelvsvadász természetes úton is, de a háború után évtizedekig követett mesterséges homogenizálás útján is érvényesült, úgyhogy az etnikum felnőttilakosságának negyede, az iskolaköteles korúaknak pedig háromnegyede veszítette el aktív nyelvkészségét.

Napjainkig a német nyelv semmiféle regionális jogosultságot nem kapott, csupán oktatása vált az utóbbi időben aránylag széleskörűvé, de még a gimnáziumokban is mindössze fő idegen nyelvként tanítják. A német mostanában

indul el a részleges hivatalos nyelvi szerep felé vivő úton. A lotharingiai fejlődéshez a frank dialektus területét átszelő politikai határ túloldalán (Baden, Rajna-Pfalz, Saarland) egyelőre a franciának második idegen nyelvként történő propagálása társul. Első idegen nyelv egyébként mindkét országban alapvetően az angol.

A helyzet egyáltalán nem felel meg a franciák és a németek újabban deklarált, protokoll szinten felettből látványos politikai barátságának, még kevésbé az elképzelt Európa nemzetköziség-eszményének. Viszont a francia oldalon még meglévő nyelvi-kulturális pluralitás termékeny bázisa lehetne az intézményesített kétnyelvű övezet formálása számára. Ennek jellemzői, feltételei az alábbiak szerint lehetnének:

- A határ két oldalán a szomszédos államnyelv (regionális jogosítványú) második hivatalos nyelvként kap szerepet az oktatás-művelődés, a tömegtájékoztatás, a nyilvánosság és a közélet területén.

- Az anyanyelvi kultúra erősítését komplex iskolai és iskolán kívüli képzési, nevelési rendszer keretében tervezik meg, a szűkebb nyelvoktatás vonatkozásában pedig helyet kap a dialektus nyelvművelése is.

- A perspektívikus programot kétoldalú bizottság tudományos megalapozással és megfelelő intézménylánc felállításával gondolja, illetve instruálja a gyakorlatot.

* * *

Wolfgang Bufe tanulmánya nyelvszociológiai szempontú összefoglalást ad a lotharingiai kétnyelvűség problémaköréről. A nyelvi szituációt jellemezve kiemeli: miközben a határ egyik és másik oldalán az irodalmi német, illetve francia lényegében idegen nyelvként jelenik meg, sőt a német olykor még a frank idiómát beszélő és értő etnikum számára is az, a határon túlnyúló dialektus ennek ellenére mégis valóságos nyelvi közelséget, azonosságot teremt a határrégióon belül. Lotharingián belül a kisebbségi nyelvet maga a dialektus jelenti. A dialektus-áttétellel egyénített kétnyelvűség komplex nyelvszociológija (amit még dupláz a francia irodalmi és dialektusnyelv együttes jelenléte) a gyakorlati kommunikációs helyzetek hallatlanul nagyszámú variációjára épül.

Publikált elemzéseket idézve a tanulmány nemcsak szemléltet, hanem felhívja a figyelmet a statisztikai-kvantitatív szempontú elemzés elégtelen voltára, és a kvalitatív megközelítés kutatási gyakorlatát szorgalmazza. Kvalitatív célú elemzés tanúsítja, hogy a komplex szituációnak legmegfelelőbb, legsokeoldalúbb nyelvkészség egészen a munkaalkalmazási szintig tényező lehet (pl. a szolgáltatási munkaalkalmak körében), illetve hogy a differenciált nyelvkészségen belül az aktív-félaktív-passzív készségfokok sajátos összefonódására is kiterjeszthetők a kérdések. (A kétnyelvű kommunikációs aktus esetei: a másik nyelvet értve anyanyelven, a hivatalos nyelvet értve dialektusnyelven válaszolni stb.).

A nyelvszociológiai mikroelemzés tanulsága: a moseli frank dialektus életképessége, etnikai-kulturális szervesültsége jelenleg is erősebb fokú, mint

gondolnánk, egykor szélesebb hatóköre, identitásformáló ereje pedig reaktiválható, de ehhez partnerekre is szükség van, határon innen és határon túl.

Weckmann, André: Plädoyer für eine deutsch-französische Bilingua-Zone. = Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 21. Jg. 1991. 23. H. 108-116. p.
Bufe, Wolfgang: Bilinguismus an der Grenze oder die Lotharinger und ihre "Sprache". = Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 21. Jg. 1991. 23. H. 89-107. p.

K. S.

Kisebbségek kultúrája

Potebnya gondolatai a beszédről és a nemzetiségről

Ad fontos! - vezényli, ha egy rovatcím egyáltalán lehet vezényszó, a Slovo i Cas c. ukrán folyóirat Olekszandr Potebnya munkássága az olvasó figyelmét. Annyi mindenestre bizonyos: a szerkesztőség e helykijelölés révén jelzi, hogy különösen fontosnak tartja e munkásság minél tágabb körben való megismertetését.

A néves ukrán nyelvész, irodalomtudós és néprajzos 1835-ben született a poltavai kormányzóság Gavrilovka nevű falujában, nemesi családból. A harlakovi egyetem történeti-filológiai szakán tanult, majd ezt elvégezvén, előbb középiskolai tanár, majd Németországban jár tanulmányúton. Később a harkovi egyetem professzora és a pétervári tudományos akadémia levelező tagja lesz. Az ún. harkovi iskola megalapítója. 1891-ben halt meg Harkovban.

A tanulmány, amelyet itt referálunk, Potebnya azon műveinek ismertetésére koncentrál (Szó és mítosz, Gondolat és nyelv, Nyelv és nemzetiség), amelyek azt dokumentálják, hogy munkásságában korántsem csak a nyelv és gondolkodás kérdései állnak előtérben, hanem legalább annyira a nemzet, a nemzetiség, a nemzeti és a nacionalizmus kérdései is.

A szóban forgó Potebnya-művek a tanulmányírója révén mintegy ívvé szerveződnek, és a következő gondolatsorába rendezik a kiváló tudós tanításait:

A nyelvet a nemzet teremti meg. A nyelv hozza létre a nemzeti lelkületet, a nemzeti lelkület a nemzeti eszményt, a nemzeti eszmény a nemzeti törekvéseket, a nemzeti törekvések pedig a nemzeti akaratot és cselekvést. Ennek a folyamatnak maga a nemzeti őserő vált legkésőbb anyagává. Potebnya felfogásában a nyelv korántsem csak a nemzetiség erőkezleteinek egyik összetevője, hanem annak leghatalmasabb és legtökéletesebb lényege.

A nyelv és a nemzet ilyenén megfogalmazott kapcsolatrendszer rendkívül fontos szerepet játszhat az ukrán államiságnak mint a megvalósult nemzeti eszmény egyetlen természetes fundamentumának megerősítésében.

Az ukránokat gyakorta vádolják saját nemzetük túldicséréseivel, más nemzetekkel való szembeállításával. Valójában az ukránokra csak az azonosságtudat megerősítésének jogos szándéka jellemző.

"Potebnya jól látta, hogy az emberi lélek mely szférájában vannak meg a lehetőségek az olyan kérdések megoldására, mint a népek önálló egymás mellett élése és fejlődése. Hitte, hogy a nép, akár csak a nyelv, él. Él és ezzel együtt nem hagyja magát 'etnográfiai anyagnak' minősíteni, olyan anyagnak, amelyet Nyugat felől lengyellé szeretnének átgyúrní, Kelet felől pedig kisorosszá."

Vil'cins'kij, Urij: O Aleksandr Potebna: Dumki pro slovo i nacional'nist'. = Slovo i Čas, 1992. 1. no. 9-15. p.

F. T.

Az etnolingvisztika szerepe a délkelet-európai szellemi hagyományok kutatásában. Román tudósok eredményel

A szokások és hagyományok információértékük többrétűségénél fogva komplexebben ragadják meg a népi kultúra egészét, mint a szókinccs etimológiája. Mihai Pop hozzát teszi e megállapításhoz, hogy a szokások és hagyományok "a társadalmi élet aktív, kreatív és hagyományörző mechanizmusai is". Ha tehát a szokások és hagyományok élnyelvi alakjait szemantikai rendszerbe foglaljuk, majd integráljuk a hagyomány kódjaiba, a "kultúra textusába", a nyelvi szöveg szinkretikus jelleget kap.

A hagyományok és szokások tanulmányozása sem kerülheti meg a sokrétűséget, ami a különböző valóságkategóriáknak megfelelően a megközelítés metodikájában is jelentkezik. A román néprajzkutatók többsége megegyezik abban, hogy a rítus (szokás) és a mítosz összefügg; a hagyományok és szokások az alapjai minden mítosznak.

A román mitológia irodalma oly terjedelmes, hogy a Bibliográfia generalá a etnológiai și folclorului románesc 1880-1891 8330 tételének 30%-a e témakörben íródott. De nagyjából ugyanez az arány, ha az újabb keletű általános etnológiai vagy folklór bibliográfiákat nézzük át. A kutatások két fő típusa a tulajdonképpeni anyaggyűjtés bemutatásából, illetve ennek értelmezéséből áll. A nyelvészeti-etnológiai anyag múlt századi tudósa. B. P. Hasdeu is így közelítette meg tárgyát. Főlismer te, hogy a szokásokat a nép nem őrzí egyforma intenzitással évszázadokon át, a nyelvi elemeket viszont igen. Például az életre-halálra szóló barátságot jelentő "kereszttestvér" (frăție de cruce) kifejezésben első síkon a trák-illír hagyomány mutatható ki. Szokás volt náluk néhány csepp vért inni az egymásból, hogy így pecsételjék meg a kapcsolatot. Ugyanez a kifejezés második síkon viszont a keresztény szenvedéstörténethez kapcsolódik.

Hasdeu nevéhez fűződik Romániában az első postai úton lebonyolított kérdőíves, majd az első "direkt" felmérés is a nép jogi természetű szokásairól. Efféle kérdőíves felmérés a korabeli folklórkutatásban több európai országban is folyt. Hasdeu terjedelmes Magnum Etymologicum Romaniae munkájához csatolta a román nyelv elemei felmérésének kérdőíves programját is (1884). A beérkezett mintegy 20 ezer oldalnyi választ a Román Tudományos Akadémia őrzí.

Hasonló méretű vállalkozásba fogott N. Densusianu történész 1893-ban, majd 1895-ben. Gyűjtése a románok által lakott országok ókori és történelmi tra-

dícióra vonatkozott. A kérdőívekre érkezett válaszok terjedelme több mint 15 ezer oldal volt. E két vizsgálatot követően mi sem látszott természetesebbnek, mint hogy egy mai tudós összeállítsa a múlt század végi állapotot tükröző etnografikus atlaszt. E dolgozat szerzője - Mihail Zamfira - 1978-ban publikálta a kétszötör atlasz elméleti alapvetését.

Egyébként a XX. századi román etnológiai monográfiák metodikája főként a nyelvi kifejezések egy adott helyhez kötött jelentésének "megfejtésére" szorítkozik. A néprajzosok szociológiai, illetve történelmi-földrajzi érdeklődésének tudható be ez.

A kiváló Tache Papahagi egyetemi előadásait interdiszciplináris szemlélet jellemezte. A nyelvészet, a néprajz és a folklór összefüggésében vizsgálta a népeletet. Feltételezte, hogy ha a nép nyelvét valamilyen oknál fogva egy időre elvesztette is, a "lelkét" korántsem. E hipotézissel - állítja szerzőnk, - igazolta a román nép ősi latin jelenlétét a térségben. Papahagi metodikájában a szinkronia és a történelmi szemlélet egyaránt érvényesült, és az összehasonlításról sem feledkezett meg. Egyebek között komplex módon ismertette a népi újévköszöntő szokást, a Pluguroşul. Módszere a következő: először aprólékosan leírja a szokás elemeit, tárgyi kellékeit, bemutatja csaknem valamennyi folklór vonatkozását. Ezután veszi sorra, hogy más népeknél hogyan él a szokás. Végül a rítus eredetét és elterjedésének útját közli, miközben az elnevezés etimológiájával is megismertet.

Módszerét több mai tanulmány vette alapul, pl. Anca Irina Ionescu: Nyelvészet és mitológia. Adalékok a szláv népi hiedelmek terminológiájához című tanulmánya (1978). Szerzőnk a maga részéről üdvözli a fenti és a hozzá hasonló interdiszciplináris alapozású tudományos dolgozatokat. A. I. Ionescu munkájából újdonságként kiemeli a szláv nyelvek közvetítésével érkezett, különösen a "lelki életre" vonatkozó elvont fogalmak alapos vizsgálatát. Ezek nagy számban tükrözik a szláv népi hiedelemvilág elemeit. A tabu-elv általánosan érvényesül, azaz a rossz, ártó, esetleg nagyon óhajtott dolgot vagy személyt csak eufémisztikusan nevezik meg. Ionescu felsorol olyan szavakat is, amelyek nagy valószínűséggel a románból kerültek a szláv nyelvekbe. Például a bolgár nyelvben is föllelhető, már a keresztény ünnepekhez is kapcsolódó szavakat (căluşar, vătaf, florica stb.). Más szláv nyelvekben is kerültek egyes román kifejezések (pl. a vámpír jelentésű 'striga' a lengyelbe és a szlovákba).

Az etnolingvisztika komplex módszere érvényesül Octavian Buhociu azon művében is, amelyben a téli folklórt és pásztorköltészetet vizsgálja (Bukarest, 1979). E munka egyik konklúziója, hogy a román nép dák-géta etnikai örökségét is át tudja vinni a román nyelvbe.

Pierre Caraman Bukarestben 1983-ban megjelent tanulmányában a román kolindálás szokását elemzi. Etimológiailag a latinra vezeti vissza az elnevezést. Észreveszi a bolgár-román-ukrán kolinda dallamok azonosságát, s egyben a többi szláv kolindától való különbözőségeikre is föl hívja a figyelmet. Ezzel egy hajdani, nagy területre kisérgő kultúrára kívánja emlékeztetni az olvasót.

Soknemzetiségű irodalom és közművelődési könyvtár a tegnapi Szovjet-unióban

A Szovjetunió széthullását megelőző néhány évben nagyhirtelen megélénkült az érdeklődés az anyanyelvű irodalom kiadása, terjeszkedése, könyvtári megléte és használata iránt. E témakörből több felmérés készült. Az itt ismertetett tanulmány az Őszszövetségi Könyvkamara 1990. évi felmérésének egyik része. A Könyvkamara azt szerette volna megtudni, milyen lehetőségek vannak az egyes köztársaságokban, területeken és megyékben az anyanyelvű könyv- és folyóiratkiadás megjavítására.

A kiegészítő felmérés a helyzetkép kialakításához a könyvtári adatokat szállította. E célból részben a tárgyba vágó korábbi felmérések adatait használta fel, részben új adatokat gyűjtött 83 központi és 27 fiókkönyvtárból. A felmérést végző könyvtárosok vagy a szövetségi köztársaságokban vagy az Orosz Föderáció nemzetiségi vidékein álltak-állnak alkalmazásban.

Az általuk kikérdezett 6758 személynek mindössze 26,9%-a olvas rendszeresen, 18,2%-a olykor anyanyelvű irodalmat, 54,9%-a viszont nem olvas soha. Az egyes területek között nagyok az eltérések. Grúziában, Örményországban és Észtországban magas (98,1; 92,3 és 69,9%) az anyanyelvű irodalmat olvasók aránya az Orosz Föderáció nemzetiségi régióiban viszont felettébb alacsony: 14,6% rendszeres olvasó, a nemzeti nyelven soha nem olvasó 82,6%-kal szemben. Ez persze korántsem tükrözi önmagába a nemzeti-nemzetiségi tudat minőségét; szerepet játszik a mutatók alakulásában a könyv és folyóiratkiadás színvonala is. Általában elmondható, hogy a kis népek, a szórványok, az anyanyelvűtől elvágtott nemzetiségek anyanyelvű könyv- és folyóiratellátása, illetve könyvtári ellátása a leggyengébb.

Anyanyelvű családi könyvtára van a litván családok 98,8, az észt családok 70,6, a grúz családok 67, az ukrán családok 66 és a belorusz családok 55,1%-ának. Üzbegisztánban az ilyen családok aránya 43,2; Moldáviában pedig 40,7%-os. Az anyanyelvű családi gyűjtemények 88%-a húsz évnél nem régebbi.

A szakértőként felkért könyvtárosok 40%-a (az orosz nemzetiségűek 44,9%-a) vélekedik úgy, hogy az olvasók túlnyomó része jól bírja az orosz nyelvet. Ez alól kivétel Örményország, Üzbegisztán és Törkménia, ahol a könyvtári olvasók túlnyomó többsége csak közepesen tud oroszul. A könyvtáros szakértők 52,2%-a nyilatkozott arról, hogy az anyanyelvű irodalom iránti igények növekedőben vannak, 37,7% viszont nem tapasztalt semmiféle lényeges elmozdulást e tekintetben. Az anyanyelven írt művek közül a könyvtári olvasók leginkább a (klasszikus, gyermek-, történelmi) szépirodalmat, valamint a tanulmányi és az enciklopédikus irodalmat keresik. És: keresnek a detektívkönyveket, a kalandos műveket, ha volnának.

Különösen fontos kérdés a fordításoké. És bonyolult is. A lehetséges variációk: a külföldi irodalmat oroszra vagy nemzeti nyelvekre, az orosz eredetileg hagyni vagy nemzeti nyelvekre, a nemzeti nyelvű irodalmakat más nemzeti nyelvekre vagy oroszra kell-e fordítani. Aztán: mi fordítandó le a külföldi és a nemzeti nyelvű irodalomakból (egy-egy szerző reprezentatívan vagy sok szerzőtől származó mű; a gyermek és a klasszikus irodalom-e vagy a detektív és kalandos történetek stb.). A szakértő könyvtárosok véleményei a következőképpen rangsorolódnak arra a kérdésre, hogy miként lehetne a nemzetek közötti kulturális kapcsolatokat megerősíteni a Szovjetunió**n** belül:

- a) az iskolai oktatás intenzifikálásával 58,2%
- b) a szabad kiadványcsere és kereskedelem révén 43,2%
- c) a jobb tv-, rádió és sajtópropaganda révén 36,3%
- d) a nemzeti irodalmakat képviselő szerzők műveinek rendszeresebb fordításával más nemzeti nyelvekre 34,2%
- e) a fenti szerzők műveinek orosz nyelvre való fordításával 32,9%
- f) a fenti szerzők műveinek a "Könyvtári sorozat"-ba való beiktatásával 28,8%
- g) a könyvkereskedelem és a könyvtárak intenzívebb propagálása révén 21,9%
- h) egy köztársaságközi tévé-csatorna, újság és folyóirat létrehozása segítségével 19,9%

Az, hogy a könyvtáros szakértők 23,3%-a e kérdésre nem tudott válaszolni, sokak tanácsstalanságáról árulkodik. Egyébként azt is megállapították, hogy az objektív nehézségek (település-struktúra, kevert lakosság, szórványok stb.) mellett a szubjektív vétkek is közrejátszanak a vigasztalan helyzet kialakulásában. Ezek: a különböző rangú és rendű kiadók minimális "terepismerete", a lélektelen kiadói döntések, a terjesztés bürokratikus volta, a könyvtári állománygyarapítás elkeserítő formalizmusa.

Az állománygyarapítási mulasztásokra a könyvtáros szakértők több nézőpontból mutattak rá. Különösen a "holt anyag" meglétének magas arányára panaszkodtak sokan (17%-uk az állomány 25%-át, 35,5%-uk a felét tartja "holt művekként" a nemzeti irodalmakból). Jellemző a kevés cím feletti sok példányban való jelenléte is.

A felmérés konklúzióiban sürgeti a köztársaság-, illetve területközi együttműködést a könyv- és folyóiratkiadásban, illetve a könyvkereskedelemben, hisz az országban a politikai és nemzetiségi határok korántsem esnek egybe: egyes "köztársasági" rangú nemzetek más köztársaságokban kisebbségként élnek. S ez a sor alacsonyabb politikai-közigazgatási egységekkel példálózva hosszasan folytatható.

A könyvtári állomány gyarapításának érdemibbé tételére - a rendkívül sok változat miatt - nem lehet egységes metodikát javasolni. Van, ahol mintakatalógusok kiadásával kísérleteznek (Burjátában, Lettorszá**g**ban), van, ahol moszkvai könyvtárak számára adnak ki ilyen segédleteket (Üzbegisztán, Kirgizisztán, Fehér-Oroszország) és van, ahol - szakértők és az érdekelte**n** könyvtárak bevonásával - központosították a szerzeményezést.

Ezzel szemben minden nemzetiségi lakosságot kiszolgáló könyvtár számára ajánlani kell: törődjék többet nemzetiségi olvasóival, készítsen feljegyzéseket igényeikről, hívja fel a figyelmüket az újonnan érkezett anyanyelvű művekre.

Dan'ina, I.V.: Mnogonacional'naâ literatura i massanovaâ biblioteka. - Sovetskoe bibliotekovedenie, 1992. 1. no. 51-62. p.

F. T.

A hollandiai frízek kultúrája

A frízekkel kapcsolatban Európa-szerte leginkább az állattenyésztés eredményei jutnak az emberek eszébe, holott másféle teljesítményeikre is emlékezni lehetne. Így pl. már a 16. és 17. században számos diák tanult a Német Birodalomból, Magyarországról és Erdélyből, Cseh- és Morvaországból a fríz kultúra egyik központjában, a franekeri egyetemen. Ez a kultúra ma is megérdemli a "külön való" számontartást.

A határozott identitástudattal rendelkező frízek remélik, hogy az európai közösségen belül elindult fejlődés révén "a nagy nemzeti kultúrák peremén tengődés megszűnik, . . . és a kisebbségi kultúrákat ugyanolyannak fogják elismerni, mint amilyenek sok szempontból mindig is voltak: Európa . . . kultúrájának fontos részei" - vélekedik a székelyudvarhelyi Ablak hollandiai frízekről szóló számának bevezetőjében Lammert G. Jansma és Jacob van der Vaart.

A frízek túlnyomó része Hollandiában, azon belül az ország 12 tartományának egyikében, Frízföldön (hollandul: Friesland; frízül: Fryslân) él. Ennek 600 ezer lakosából, ami Hollandia népességének 4%-át sem teszi ki, 400 ezer beszél frízül (20% gyengén). Olvasni a frízek 65%-a tud anyanyelvén, írni viszont csak 11%-a, s ez a "fríz kérdés" elhanyagoltságára utal.

És valóban: amennyiben a frízöldi helyzetet összehasonlítjuk a walesi, katalóniai vagy a belgiumi helyzettel, kitűnik, "hogy Hollandia nyelvpolitikája a szabvány alatt marad, ha a nyugat-európai mértéket tekintjük annak" - állapítja meg D. Gorter és J. G. van Rijn az ország nyelvpolitikájával kapcsolatos cikkében. A szerzők ezt arra vezetik vissza, hogy a hollandok saját nyelvükkel szemben is közömbösebbek, a frízek pedig ambivalensek anyanyelvük hivatalos használatának fokozását illetően, amire - természetesen - alkotmányos joguk van, hisz a fríz Hollandia második hivatalos nyelve.

A fríz nyelv gyér hivatalos használata ellenére Frízföldön még mindig vezet a család-irokoni érintkezésben, és irodalmának is megvan még a maga olvasóközönsége.

Frízföldön kívül élnek még frízek Észak-Hollandiában (Nyugati Frízföld) és Németországban (kb. 10 ezren az ún. Keleti és Északi Frízföldön). Ez utóbbiak nyelvjárásai között nagyok az eltérések.

A frízeket a források először Kr.e. 12-ben említik (Cassius Dio). Plinius szerint a tenger mellékén vízzel körülvett kis dombokon élnek. Ez a "Terp-vidékre" vonatkozik, magyarul mondván: a dombvidékre, amely a szigeteket jelentő "Wadden-vidék"-kel, a sík "Polder-vidék"-kel és az erdős "Wonden-vidék"-kel együtt

teszi ki a frízek általában falusias, de funkcionálisan jelentős városokat (Leeuwarden - ez a tartományi főváros - Drachten, Sneek, Heerenveen, Dokkum, Franeker, Harlingen, Joure, Wolvega) is magába foglaló életterét, amely (archeológiaiilag) a Kr.e. 5. századtól kezdve őriz fríz nyomokat.

Az eredetileg nem germán frízekre előbb a Római Birodalom terjesztette ki a hatalmát, majd a fríz területeken királyság alakult (rőla 650 tájáról maradt fenn említés). 690-ben a Frank Birodalom kebelezte be a Frízföldet. Több évszázad belső és külső ellenségeskedésekkel telik el, mígnem a frízek Miksa császár alatt a Német-Római Birodalom alattvalói nem lettek.

1581-ben - a fríz vidékeket is beleértve - megalakult az önálló holland polgári köztársaság, a Hét Egyesült Állóld Köztársasága. A mostani állami keret, a Holland királyság 1813-ban szilárdult meg.

A Frízöld gazdagsága együtt fejlődött előbb az egész Németalföld, majd pedig Hollandia gazdagságával, ezen belül az állattenyésztés mellett főként halászatával és "tengerjárásával" tűnt ki.

Annak ellenére, hogy a frízek mindig kevesen voltak, sokféle államalakulathoz tartoztak és állandóan a nagyobb népekkel való kooperációnak "voltak kitéve", meg tudták őrizni nemzeti kultúrájukat és nyelvüket.

Ez a nyelv a kereszténység felvétele közben vált germán típusúvá, ám csakhamar egy olyan dialektus irányába különült el (ez 700 körül történt), amely az angol nyelv kialakulásának kezdetét is jelenthette. A frízek az "angol kapcsolatot" régóta és szívesen hangsúlyozzák. "Joast Halbertsma, fríz író és tudós (1789-1869) a briteket és amerikaiakat lényegében frízeknek tekintette" - írja Ph. H. Breuker a *Miért él még ma is a fríz nyelv?* c. cikkében. Ugyanő írja meg, hogy a fríz nyelv fennmaradását a "Frízöld periférikus fekvése tette lehetővé", az, hogy távolra esett a politikai erőközpontoktól.

A fríz nyelv a 13. században jelent meg írott nyelvként. Szerény kezdetei vallásos jellegűek voltak. 1370 és 1570 között a hivatalos és magán írásbeliségben vegyesen használták a fríz és a holland nyelvet, miközben mindinkább az utóbbi használata erősödött. Mivel az 1581-ben keletkezett köztársaságon belül az indulás időszakában Frízöldnek erős pozíciói voltak, jó lehetőségek nyíltak a fríz irodalmi nyelv létrehozása előtt. Ezek a lehetőségek realizálódtak. Az alapító Gysbert Japix (1603-1666) volt, akit tettéért mindmáig tisztelnek. Azóta ez az irodalom hol erősebben, hol gyengébben képviseli a fríz nyelvet és szellemiséget.

A 18. század utolsó harmadában és a 19. század elején - az általános európai trendet követve - a frízek nacionalizmusa is erősödik, mégpedig nemcsak Frízöldön, hanem a németországi fríz területeken is. Az e talajon kisarjadt irodalom képviselője a két Joast, Eeltsje Halbertsma (1791-1858) és az északi Kurt Jungbohn Clement (1803-1873) volt. Nekik köszönhető mindenekelőtt, hogy a múlt században és századunkban a frízeknek sikerült létrehozniuk mindazokat a szervezeteket és intézményeket, amelyek célja a fríz nyelv tanulmányozása és megőrzése (egyebek mellett az élő és folyamatos irodalom által is).

A frízek kulturális intézményrendszerét a következő intézmények teszik ki:

A *Fríz Akadémia* (*Fryske Academy*), amely 1938-ban jött létre, s 1989-ben társult a Holland Királyi Tudományos Akadémiával, három tudományágban érdekelt. A nyelvészet vonatkozásában főként a szak- és számítógépi nyelv, valamint a szótárkészítés (kiadás alatt áll a fríz nyelv 20 kötetes értelmező szótára) foglalkoztatja. Történelemtudományi érdeklődése szerint a köztörténetre, részint az irodalomtörténetre terjedt ki. A társadalomtudományok közül a nyelvészociológiában, a politikatudományban, a gazdaság- és népességkutatásban angazsált. Orgátumai: *It Beaken* (Az Őrtűz, megjelenik negyedévenként és 3 ezer előfizetője van), *De Vrije Fries* (Szabad Fríz, történeti évkönyv). Évente több mint 20 monográfiát ad ki. Korszerű vállalkozása a fríz nyelv adatbankja, amely új fríz szövegeket tartalmaz. Intenzíven foglalkozik a ritkán beszélt nyelvekkel, s tagja a MERCATOR-nak, a ritkán beszélt európai nyelvek információs és dokumentációs hálózatának. Bár az Akadémia elsősorban kutatóintézet (70 fő- és részfoglalkozású munkatársa van), nem idegen tőle az ismeretterjesztés, sőt az egyetemi képzés sem, ui. három különleges fríz nyelvészeti és irodalmi tanszéket tart fenn az amsterdami, leideni és utrechti egyetemen.

A *Fríz Irodalmi Múzeum és Dokumentációs Központ* 1959-ben keletkezett - holland példára. Célja "a fríz irodalom tanulmányozása szempontjából fontos kéziratok, irodalmi művek, kefelevonatok, szerzői levelezések, portrék, különlenyomatok, újságkivágások összegyűjtése". E célkitűzés megvalósítása - a technológiai változások miatt (audiovizuális, számítógépes dokumentumok) - gyakorta szokatlan döntéseket kíván a munkatársaktól. Két állandó kiállítása A fríz irodalom a nyomtatványok és dokumentumok tükrében, illetve Piter Jelles Troelstra (1860-1930) és feleségének életműve. (Troelstra híres fríz költő és szocialista politikus volt.) Ezen felül a Központnak feladata a mai fríz irodalom (anyagi és szellemi) támogatása is, továbbá az ún. Fríz Mozgalom (amely a fríz nyelv emancipálásáért harcol) iratanyagának összegyűjtése, feltárása.

A *Fríz Oktatási Bizottság* (*Algemeine Fryske Underrjocht Kommisje*) az állam kisebbségi oktatási kötelezettségeinek elhanyagolását ellensúlyozandó jött létre 1928-ban, s mint ilyen elemi iskolai nyelvtanfolyamokat szervezett fríz nyelvből. Amikor (1974-ben) a fríz nyelv kötelező lett az elemi iskolákban, a Bizottság a nyelvtanárok felkészítésére, illetve felnőtt nyelvtanfolyamokra kezdett koncentrálni. A Bizottság, amióta csak létezik, mindig gondoskodott a megfelelő oktatási segédeszközök és olvasókönyvek megjelentetéséről is (eddig kb. 500 ilyen kiadványt produkált). Érdekes színfolt: a Bizottság nyelvhelyességi szolgálatot tart fenn.

A *Fríz Művészeti Intézet* (*It Fryske Keunstynstitút*) története 1945-ig, a Frízföldi Kulturális Tanács létrejöttéig vezethető vissza, bár jelenlegi formájában sak 1991-ben alakult meg. A 20 munkatárssal működő intézet igazában közművelődési munkát végez, mégpedig a legkülönbözőbb művészeti ágak frízföldi képviselőinek bevonásával. Híresebb rendezvényei: Alkalmom a tánkra, a Fríz fesztivál.

Ez utóbbin mutatták be 1985-ben az első fríz hangosfilmet (De Dream - Az álom), 1990-ben pedig az első fríz musicalt, a Mata Harit.

A *Fríz Múzeum* (1827) a legrégebb fríz intézmény: létrejött a Fríz Régészeti, Történelmi és Filológiai Társaság erőfeszítéseinek a gyümölcse. Kezdetben főként az ún. terp-leletek értelmezésével és feldolgozásával foglalkozott. 1853-ban hetente három délelőtt a nagyközönség is megtekinthette a Frízföld Régészeti Kabinete gyűjteményeit. A terp-leleteken kívül a gyűjtemény kiemelkedő része lett a 17-18. századi fríz ezüstgyűjtemény, a népi textil- és ruházati gyűjtemény és a 16-19. századi nemesség tagjait ábrázoló portrégyűjtemény. A Múzeum örvendetes változásoknak néz elébe: összekapcsolják az 1570-ben épített leeuwardeni városháza épületével, a modern képzőművészeti gyűjteménnyel (ez inkább még frízföldi, tehát - élükön az expresszionista Gerrit Bennerrel, aki 1981-ben halt meg - a Frízföldön élt-élő művészek által létrehozott műalkotások gyűjteménye, mintsem fríz gyűjtemény) és az Ellenállási Múzeummal is, amely az 1940-45. évi német megszállás elutasítására emlékeztet.

A *Fríz Tartományi Könyvtár* szintén régi intézmény: 1852-ben volt a franekeri egyetemi könyvtár állományából létesült. Természetesen: ma is élő-gyapodó könyvtár, amelynek legfontosabb része a nyelvészeti, irodalmi-művészeti, történelmi, teológiai és szociológiai gyűjtemény. A fríz vonatkozású anyag teljeskörű gyűjtésére törekszik, amibe bele kell érteni a Keleti és az Északi Frízföldre vonatkozó dokumentumokat is. Kézirat- és rariora-gyűjteménye 2 500 egységet tesz ki. A Könyvtár 1991. évi gyarapodásának gyöngyszeme egy judaika és héber gyűjtemény megvásárlása.

A *Fríz Műsorszóró Vállalat* (Omrop Fryslân) a Nemzeti Műsorszóró Vállalat 13 vidéki szervezetének egyike. Hetente 40 órányi rádióműsort közvetít fríz nyelven: adásai a központi adásokkal váltogatják egymást. Miközben "nem része és nem is vesz részt fríz politikai mozgalmakban, de fontosnak tartja a fríz önazonosság-tudat kiszélesítését."

A fríz nyelvű tv-adások ideje meghaladja a heti 20 órát. A Vállalat független szervezet, sem a központi, sem a tartományi hatóságoknak nincs alárendelve, viszont van egy 26 főből álló tanácsadó bizottsága.

Mind a fríz nyelvű rádió-, mind a tv-adásokban fontos helyet foglal el az Iskolarádió és -tv, amelyet 400 iskola hallgat és lát rendszeresen. (Az Iskolarádióknak vannak felnőtt-programjai is.)

A már említett akadémiai periodikumokon kívül két regionális napilap (a 110 ezer példányos Friesch Dagblad és a 25 ezer példányos Leuwander Courrant) jelenik meg Frízföldön, de csak alkalmilag (kb. a terjedelem 5%-ának erejéig) közül fríz nyelvű szövegeket. Egy teljesen fríz nyelvű hetilap van, amely 6 ezres példányszámot ér el. Az irodalmi-kulturális folyóiratok száma kb. 10 (havonta-kéthavonta, esetenként félévente-évente jelennek meg, példányszámuk: 1000-2000).

A fríz és a frízre fordított szépirodalom évente kb. 100 kötetben jelenik meg. A XX. századi fríz szépirodalomban - Appolinaire szavával élve - egyaránt megtalálhatók a hagyomány és a lelemény képviselői. Az előbbieket beállítottságának érzékeltetésére szolgáljon Obe Potsma =1868-1963) egyik vers-

sora: "Az Isten és a szerelem, a hon és a természet". A másik irányzat képviselője, Trinus Riemersma így ír: "Az Isten, az írás, a szex". Mindenesetre a hagyomány képviselői még erősebbek, akik mindmáig vallják Jongfryske Beweging, a Fiala Fríz Mozgalom képviselőjének 1915-ben megfogalmazott jelszavát: Fríz-föld és a nagy világ.

Az iménti mozgalom vezető képviselője Douwe Kalma (1869-1953) volt, aki egyszerre játszott kritikus, irodalomelméleti, költői, drámaírói és (Shakespeare) fordítói szerepkört. Jelentős prózaírónak bizonyult Simke Kloosterman (1876-1938). Sok író-költő volt híve a fríz nyelvű (vándor) színjátszásnak, amely 1960-ban ünnepelte fennállásának századik évfordulóját. Az egyetlen hivatásos színház, a Tryater 1990-ben lett 25 éves.

A fríz nép - a 8. századi legendás Bernlef bárdot követően - talán még több neves zeneművészt tud felmutatni, mint írókat és költőket. Néhány közülük: Jaques Vredman de Vries (1558-1621), a Collegium Musicorum hangszeres csoport vezetője; Jan Pieterszoon Sweelinck (1562-1621), a reneszánsz ellenpontozás egyik jeles képviselője; Rients Beintema (1891-1976) és Yme G. Visser (1911-) számos kórusmű szerzője, Jan Slofstra (1911-) zenebohózáti szerző, Paulus Folkertsma (1910-1972) operaszerző. A maiak közül említendő: Jan Masseur, Johan de With, Henk Alkema, Roel Slofstra.

A zeneszerzés maga után vonta a kórusművészet fejlődését, sőt a fúvószenekarok népszerűségét is (jelenleg 250 kórus és 200 fúvószenekar működik Fríz-földön). A közösségi éneklés és zenélés elterjedése a reformációnak köszönhető. Régebben ezt segítették a híres frízöldi orgonák készítői is (Christian Müller a 18. században, a Van Dam család a 19-20.-ban).

Végül a fríz építészetéről. A fríz falvakban kétféle népi építmény - istálló+csűr+lakóház - található. Az egyik a "stelp" a kupolás, a másik a "head-neck-trunk", azaz a fej-nyak-test típusú. Az előbbi a három funkciót - egymástól gondosan elfalazva - egyetlen fedél alá szervezi, az utóbbi egy nyaktaggal (ezt tejcsarnoknak használták) köti össze a gazdasági és a lakó épületrész.

A városok építésze a XIV. század óta produkál említésre méltó emlékeket: városházákat, templomokat, kúriákat, utcákká szervezett lakóépületeket. Természetesen: napjaink építésze sem szakít a minőségre törekvés hagyományával (irodaházak, vasútállomások, villák stb.).

Hollandiai frízek. = Ablak, 3. évf. 1992. 2. sz. 1-56. p. - A szám túlnyomó részét mikro-közlemények teszik ki. A terjedelmesebb cikkek szerzőit a referátumban is megemlítjük. E tematikus szám megjelenését a Soros Alapítvány tette lehetővé.

F. T.

Kelet-közép európai országok és népek kapcsolatai*

Nemzeti folyamatok és nemzetek közötti ellentétek a volt Szovjetunióban és Kelet-Közép-Európában

A totalitárius rendszerek felbomlása után mind a volt Szovjetunióban, mind Kelet-Közép-Európában nemzeti folyamatok és nemzetek közötti ellentétek fel erősödésének vagyunk a szemtanúi, nemegyszer szenvedő alanyai. A Szovjet Tudományos Akadémia (a közlés időpontjában még e néven szerepel) Nemzetközi Gazdaság- és Politikakutató Intézete a fenti kérdések "összehasonlító elemzését megkísérlendő" 1991 őszén kerekasztalhoz invitálta a saját és a rokon intézetek munkatársait.

A "szóbeli elemzéseken" L. Ablazova, A. Jazykova, O. Lapsin, Ju. Scserbakova, B. Smeljev és L. Tjagunenko vett részt olyanképpen, hogy hol "témavezetőként", hol meg "opponensként" szerepelt.

Az első átfogóbb eszmecsere abból indult ki, hogy napjainkban minden nemzetiség, minél kisebb és gyöngébb, annál inkább, nemzeti azonosságának megélésével és maximális érvényesítésével kíván az egységes piacok meghatározta jövőben prosperálni. Ehhez - úgy látszik - az eddigi "társas" államalakulatok mint összefogó tényezők már nem elégségesek: a fejlődés a föderációtól, időnként a konföderáció formáját is átugorva, az egészen laza közösségek elfogadása felé, ha ugyan nem a teljes elválás felé mutat. Itt a (befejezetlen végkifejletű) kulcsmondat a következő: "Napjainkban Kanada, India, Sri-Lanka egyaránt komoly politikai és alkotmányos válságot él át. Az esetek mindegyikében szeparatista követelések kerültek előtérbe, ám a keletkezett viták megoldásának módszerei lényegbevágóan mások. Az az út, amelyet Kanadában a kompetenciáknak Québeckkel való elosztására választottak, tehát a tárgyalások útja, mindkét fél és a nemzetközi közösség számára egyaránt elfogadhatatlan eredményekkel kecsegtet, mint Sri-Lankában a nemzeti mozgalmaknak az elnyomás elleni repressziói."

Az elemzés következő állomásán azt a kérdést boncolgatták, hogy miért olyan élesek a volt Szovjetunió területén a nemzetek közötti konfliktusok. Míg Nyugaton a nemzetiségek jogait a személyiségi jogok és bizonyos kollektív jogok révén biztosítják, miközben általában nincsenek területi problémák, addig a volt birodalmon belül a nemzetek és etnikai csoportok jogai formálisak voltak, a köztársaságok és az autonóm területek határait önkényesen, a "valóságra mit sem adva" húzták meg, erőszakolt migrációkkal mesterségesen hoztak létre újabb ütköző felületeket, "műnemzetet" - a szovjet emberek nemzetét - próbáltak kreálni. A Földrajzi Intézet felmérése szerint ma az ország több mint 70 helyén található "forró pontot" nemzetiségi szempontból. Elgondolni is rossz, mi lesz akkor, ha a

* A rovatcím módosítását a témába vágó irodalom fogalmi terjedelme indokolta: az eddigi "együtműködés" kifejezés ti. a tényleges kapcsolatok leszűkítését jelenti.

"forró pontok" izzóvá válnak, és lángba borítják a vidéket: a menekültek áradata soha nem tapasztalt méreteket ölthet.

A helyzetet bonyolítja, hogy a nacionalizmus szinte mindenütt hordozója volt a demokratizálási törekvéseknek. Ebben az értelemben nem ítélnélhető el. Ellenkezőleg. A nemzeti öntudat kifejeződése akkor válik ellenséggé, amikor más etnikumok korlátozására tör.

Alaposabb vizsgálat után kitűnik, hogy a fékét veszteni készülő vagy az immár fékevesztett nacionalizmus kialakulásában mindig ludas a gazdaság kóros állapota, elégtelen teljesítőképessége. Az EK utolérése ebben a régióban hosszú ideig még ábránd marad. A gazdaság gyorsabb és eredményesebb fejlődésre való "varázsolása" és a térség nemzeteinek és etnikai csoportjainak nemzeti ki-elégülése egymással párhuzamosan megoldandó feladat. Ez, ha különféle "válásokkal" jár is majd, azok inkább csehszlovák módon, mintsem a jugoszlávok módján menjenek végbe.

A kerekasztal egyébként a "hasznosak lehetnek-e számunkra" kérdésfelvetéssel tárgyalta meg a csehszlovákiai és a jugoszláviai fejleményeket.

Ami a csehszlovákiai fejleményeket illeti, az eszmecsere résztvevői 1991 őszén még úgy vélekedtek, hogy - megfelelő megállapodások nyomán - az ország egysége fenntartható lesz, de legalábbis valamiféle laza közösségben marad. Harmadik és a legkevésbé kedvező esetnek minősítették a csehek és a szlovákok szétválását. Am: "akárhogy is, bármilyen fájdalmasan menjenek végbe a szóban forgó folyamatok, semmiképpen sem léphetnek ki a demokratikus és parlamentáris keretek közül".

A polgárháborúba torkolló jugoszláv fejleményeket 1974-től, az új alkotmány elfogadásától kezdve tárgyalta a kerekasztal. A következtetések: semmiféle alkotmányreform nem járhat eredménnyel, ha közben szétzilálódik a nemzetgazdaság; demokrácia nélküli decentralizálás nem szünteti meg a bürokráciát, csak a központi helyére a regionális apparátusokat ülteti, amelyek nacionalisták; egyetlen náció sem suhinthatja magát a többi fölé, még akkor sem, ha megszállja az "etnikai tisztogatás" örülete.

A jugoszláv polgárháború mindenképpen elrettentésként szolgál a volt szovjet népek és etnikai csoportok számára. A nacionalizmus tüzével semmiképpen nem szabad játszani.

Az eszmecsere utolsó témája: "Nacionalizmus és nemzetek közötti konfliktusok napjainkban. Miként hatnak ezek Európa jövőjére?" A téma fontossága miatt a közlemény e részét részletesen ismertetjük.

Általában le kell szögezni: társadalmi kataklizmák idején a nemzeti tényező felélénkül és dinamikussá válik. Ez természetes, mivel olyan bio- és etnoszociális rendszerről van szó, amelynek csodálatra méltó ereje már számtalanszor igazoldódott be különféle megpróbáltatások - háborúk, forradalmak, természeti csapások - idején. Így hát annak a jelenségcsoportnak, amelyet a "nemzeti kirobbanásnak" nevezünk, objektív alapja van.

A poszttotalitárius időszakban, amikor a hatalom és az ideológia régi struktúrái összeomlanak, és a társadalom politikai rendszere még nem éri el a funkció-

nális megállapodottság fokozatát, éppen a nemzeti lép fel a társadalmi folyamatot meghatározó minőség gyanánt. A legkülönbözőbb irányzatú és árnyalatú politikai pártok egyaránt a nemzeti eszmények letéteményeseinek hirdetik magukat. Ez a politikai élet tövényszerűsége, amelyet ugyan lehet így vagy úgy minősíteni, attól még realitás marad, s mint ilyen diktálja a politikai élet feltételeit.

A volt Szovjetunióban és a kelet-közép-európai országokban mindez nemzetgazdaságilag olyan törekvéseket jelent, amelyek a piac ellenében hatnak, politikailag az "állampárt" hosszú monopolisztikus uralmát célozzák, ideológiailag pedig legalább annyira mitológikus-monisztikus doktrínát kívánnak, mint amilyen a régi volt.

A térség országainak jelenét a régi politikai struktúrák összeomlása, az újak képlékenysége, a társadalmi dezintegráció és az általánosan elfogadott jövőképek hiánya egyszerre határozza meg. Az ekként marginalizálódott társadalmak mind egymás közötti kapcsolataikban, mind belpolitikai életükben képesek a nacionalizmus legszélsőségesebb formáinak alkalmazására. Ezért olyan nehéz prognosztizálni bel- és külpolitikai lépéseiket, illetve azt, hogy a nemzetközi arénában miként lehet leblokkolni a különféle nacionalizmusok túlkapasait.

"Mindezt figyelembe véve, érthetővé válik a neobolsevik pártoknak és mozgalmaknak az az igyekezete, hogy kijátsszák a pszeudoszocialista nemzetmánia ütőkártyáját. A bolsevik hagyományok és a nacionalista szempontok egyesítése, meglehetősen szolgálhat néhány meglepetéssel a sikeresen integrálódó Európa számára. Ezen folyamatok éber értékelését a demokratikusan orientált tudatosság egyik fő feladatává kell tenni."

Nyugat-Európa és Kelet-Közép-Európa között a "nemzeti-nemzetiségi kérdés tekintetében is történelmi különbségek vannak", s ezeket nem szabad negligálni. "Történelmi szempontból a Szovjetunióban és Kelet-Közép-Európában kiélesedett nemzeti-nemzetiségi ellentétek integráns részét képezik annak a történelmileg általános nemzeti emancipálódási folyamatnak, amelyben az egyes nemzetek olyan állami formákban törekszenek realizálni saját lehetőségeiket és érdekeiket, amelyek maximális szabadsággal képesek ezeknek érvényt szerezni. Ha ezek a teljesen természetes törekvések ideális feltételek között valósulnak meg, akkor jön létre a független nemzeti állam. Ha ezt a célt különböző konkrét okok összefűtése miatt (pl. túl kicsi a nemzet, nem él összefüggő területen stb.) nem lehet realizálni, akkor egy-egy adott nemzet a maximálisan lehetséges autonómia kivívására törekszik. Ez a nemzeti vagy nemzetiségi önállósodási és önfejlesztési törekvés különösen a mély társadalmi válságok idején lép fel."

Csak hogy az egyik nemzet önmeghatározásának szabadsága addig tart, ahol a másiké elkezdődik. A volt Szovjetunióban és Kelet-Közép-Európában azonban "felettebb ritka az etnikailag tiszta terület". Abban a pillanatban, ha valamely soknemzetiségű államban valamelyik nemzet-nemzetiség előnyökhöz jut, a többi kénytelen hátrányokat elszenvedni. "Ez elkerülhetetlenül konfliktusokhoz és konfrontációkhoz vezet. S eközben - szinte szabályként - a konfliktusok a nagy és a kis nemzet tagjai között törnek ki, miközben a nagyok mögött államhatalmi szervek nyomatékossíjtják az érdekeket."

A térség államaiban az egyes nemzetek és etnikumok között fellépő konfliktusokat nem szabad az adott államok belügyének tekinteni, minthogy az ő belső állapotaiknak általános európai következményeik vannak vagy lehetnek. Ha tekintetbe vesszük, hogy a történeti osztozkodások következtében némely kelet-európai népek (pl. a magyarok és az albánok) egy része a szomszédos államok területén él, nem csodálkozhatunk azon, hogy a nemzetiségi-etnikai konfliktusok államközi jelleget öltenek. Így pl. a Romániában élő magyar nemzeti kisebbség évek óta a két állam érdeklődésének a homlokterében áll, és mindkét állam helyzetét hátrányosan befolyásolja. Ugyanez, ha ugyan nem élesebben, érvényes a koszovói albánokra is.

Ezek az ellentétek, amelyek végső soron Európa területi-politikai status quóját fenyegetik, újabban a nemzetközi megállapodások (pl. helsinki egyezmény, párizsi charta) tartalmaira is hatással vannak. Miközben egyfelől leszögezik a határok megváltozhatatlanságának elvét, másfelől hangsúlyozzák a nemzeti-nemzetiségi problematika megfelelő kezelésének szükségességét. Függetlenül attól, hogy az ehhez szükséges utak és módok megtalálása nem megy az egyik napról a másikra, azt már minden politikus tudni véli: a nemzeti kisebbségek helyzete különös jelentőséggel bír Európa békés és integrált jövője szempontjából.

A nemzetközi probléma rangjára vergődött nemzeti-nemzetiségi kérdésnek van egy regionális aspektusa is. Az utóbbi években a regionális együttműködés szándéka erősödőben van. Meglehet, hogy térségünkben úgy váltja majd fel a "tömbfegyelmet", hogy - a kölcsönös bizalom és előnyök alapján - hozzásegít a gazdasági és társadalmi problémák megoldásához, egyebek mellett a nemzetek-etnikumok közötti feszültségek kiegyenlítéséhez is.

De még ha e téren be is következnek az enyhülések és a kibékülések, egyetlen megoldás sem lesz egyszer s mindenkorra. A folyamat a jövőben folyamatos figyelmet és gondoskodást tesz szükségessé.

Nacional'nye processy i meznacional'nye protivorečija v SSSR i Vostočnoj Evrope. (Popytka sravnitel'nogo analiza.) = Mirovaá Ekonomika, 1992. 1. no. 82-94. p.

F. T.

Dialógus a magyar-szlovák sorsközösségről

Az alábbiakban egy szlovák (Juraj Almer) és egy magyar történész (Niederhauser Emil) vélekedéseit referáljuk a magyar-szlovák viszony neorealikus pontjairól. Az alapszöveg Almer mondanivalója szerint halad, Niederhauser reflexeioit (a továbbiakban nagy N-nel jelölve) az alapszöveg megfelelő helyeihez illesztjük.

Előljáróban mindkét szakember a "rendezni végre közös dolgainkat" jegyében tesz hitet az érdemi dialógus mellett, s kifejezi örömét afelett, hogy a rendszerváltást követő társadalmi megrázkódtatások ellenére is mód nyílik rá. Különös értéket ad ennek az a körülmény, hogy Kelet-Közép-Európa napjainkban a "vérrre menő" nacionalizmusok eseteivel van tele (Jugoszlávia, FÁK stb.).

Egy 1990 áprilisában, majd egy 1990 nyarán elvégzett szlovákiai vizsgálat tanúságtétele alapján a magyarok helyezései - enyhén szólva - nem túlságosan kedvezőek. Így pl. a megkérdezett szlovákok 37%-a szerint az országban a nemzetiségi kérdést a szlovákok sérelmére rendezték, az ellenszeri listán a romák után (85,5%) mindjárt a magyarok következnek (50,7%), s még magasabb százalékkal (77,9) követik a romákat a tekintetben, hogy a válaszadók véleménye szerint melyik nemzetiség okozza majd a legtöbb gondot a közeljövőben. A rokonszenvelistán a maguk 10,7%-ával a magyarok a sereghajtók. (A sorrend: csehek, ukránok, románok, németek, oroszok, lengyelek, magyarok.) Még annak is vannak szép arányszámmal hívei a szlovákok között, hogy legjobb volna a magyarokat kitelepíteni (a demokraták között 29%, a földrealisták között 22%, a reformellenesek között 39%, a nemzeti irányultságúak között 43%).

"A magyarellenes hangulatot nem úgy kell elképzelni, hogy ezt a felfogást való emberek elleneznék, hogy valaki magyarnak vallja magát, vagy az utcán magyarul szólaljon meg. Köztudott, hogy a szlovákok szívesen utaznak Magyarországra, és magától értetődő természetességgel fogadják ei a magyar kultúrát. A vegyes nemzetiségű községekben az emberek hagyományosan jó viszonyban vannak egymással, s ez generációk óta így van. A feszültségek okait máshol kell keresni. Ezek a történelemben és a politikában gyökereznek."

N. minderre azt jegyzi meg, hogy Magyarországon nem tud a szlovákiaiakhoz hasonló rokonszenvel-ellenszenvel felmérésekről, de ha lennének, a szlovákság minden bizonnyal jobb helyezést érne el rajtuk. Egyébként: Magyarországon sokkal ritkábban foglalkoznak a szlovákokkal.

A szlovákok az 5-6. században települtek meg mai helyükön. "A Nagymorva Birodalom a 9-10. században az államiság tudatának kialakulását jelentette számukra. A Duna-medencébe behatoló magyar törzsek nem voltak közvetlen okozói a Birodalom szétesésének, de annak romjain alapozták meg az ezeréves Magyarországot." Ám ez az állam nemcsak a magyarok állama volt, hanem soknemzetiségű államalakulat, amelyet a kereszténység kovácsolt össze, elitjét pedig a latinitás. A mai Magyarország nem ezt a képletet testesíti meg. Ezért a szlovákok gondosan megkülönböztetik a soknemzetiségű Uhorskot a lényegében nemzeti államnak tekinthető Mad'arskótól. A szlovákok sérelmezik, hogy a magyarban nincs meg ez a distinkció, s tulajdonképpen az angolban-franciában-németben-oroszban sem. Mindez lehetővé teszi a történelem magyarcentrikus, a többi nemzetiségek szerepét fumigáló interpretálását.

N. szerint a szlovákok-szlávok korábbi ittlétét a magyar történetírás soha nem vonta kétségbe. Ha viszont eljártsszunk azzal a gondolattal, ami a történetírásban nem is engedhető meg, hogy "mi lett volna, ha nem jönnek a magyarok", elképzelhető, hogy ma nincsenek szlovákok, csak morvák. (Máshonnan vett példa: ha nincs lengyel-litván uralom, valószínűleg nincsenek ukránok és fehéroroszkok sem.) Ami Uhosko-Mad'arsko szembeállítását illeti, természetesen ez a precízségre való jogos törekvés jegyében releváns megkülönböztetés. Nálunk is járja a történelmi Magyarország-mai Magyarország distinkció. Jelzőként a magyarországit-magyart kellene használnunk, ám e tekintetben - a magyar javára - való-

ban gyakran "egyszerűsítünk". N. dolgozata későbbi részében ettől függetlenül megemlíti a hungarus fogalmat, ami tulajdonképpen az uhorsky és a magyarországi megfelelője. A magyarság és a szlovákság hosszú együttélése és együttműködése alatt sok kiváló hungarus (pl. Bél Mátyás, František Adam Kollár) akadt, aki magyarnak és szlováknak mindmáig egyként lehet a büszkesége. A térségben sok-sok századon át inkább békés együttműködés volt, mintsem ádáz ellentét.

Alner az 1848-ban, majd 1867 után esett szlovák sérelmekkel folytatja felsorolását (1848/49-ben még Marx sem vette észre, hogy Šturénak "muszáj" volt Bécs mellé állniuk a magyarok értetlensége miatt; 1874-ben bezárták a három szlovák gimnáziumot; 1875-ben feloszlatták a Matica slovenskát). Már az előző világháború előtt közismertté vált, "hogy a szlovák nemzetet pusztulás fenyegeti, s ez a tény minden szlovákban tudatosult".

N. sok tekintetben osztja vitapartnere véleményét. A magyar történészek körében közkeletű, hogy ebben az időszakban az uralkodó elit történelmi mulasztásokat vagy éppenséggel bűnöket követett el. A korabeli magyar álláspontok "védelmében" annyit jegyez meg, hogy azok nem abból indultak ki, hogy a nemzetiségeket el kell nyomni, hanem abból, hogy az egyéni szabadságjogok biztosítása a kérdéseket meg fogja oldani. De nem oldotta meg. A nemzeti pusztulás víziója ennek ellenére eltűzött.

Ezt követően némi magyarázat következik arra nézve, hogy Felső-Magyarország főként szlovákok lakta megyéinek 33 207 km²-t kitevő területe (ezt 1911-ben 2069 ezren lakták) miért nőtt a trianoni békeszerződésben (a páriszival még meg is toldva) 49 036 km²-re (ezt ma 5 268 ezren lakják). Egyfelől azért, mert - s itt Alner Ladislav Deák történészt idézi - "az új nemzeti államalakulatnak életképesnek kellett lennie, . . . meg kellett felelnie a kommunikációs és a védelem feltételeinek is", másfelől azért, mert "a határrendezés során arra törekedtek, hogy mindkét oldalon nagyjából azonos számú nemzetiiség maradjon". Ezután került sor Dél-Szlovákia Magyarországhoz való visszacsatolása által okozott szlovák trauma mindmáig nyugtalanító emlékének felvetésére (11 390 km², 850 ezer lakos, amelyből 32% volt a szlovák és a cseh). Kisebb megrázkódtatást jelentett a szlovákok számára Kárpátalja 1939. évi elfoglalása is. Nem lépnek-e fel a magyarok ismét a revízió igényével - aggódnak a szlovákok.

Erre N.: "Teljes mértékben megértem, hogy 1938/39 évi területcsatolások érzékenyen érintették a szlovákokat, s ez a seb azóta sem hegedt be egészen. De talán a szlovákoknak is meg kellene érteniük, hogy Trianon meg a magyaroknak ilyen sebük. Szlovákia területének mintegy 20%-át csatolták el Magyarországtól a kétharmadát. (Nem is beszélve arról, hogy Szlovákia ezeket a területeket 1945-ben visszakapta.) Kétségtelen, hogy a trianoni szerződés értelmében elcsatolt területek lakosságának nagy többsége nem magyar volt. De a magyar etnikum egyharmada is elkerült Magyarországról." N. osztja vitapartnere ama nézetében, hogy az "1918 utáni határokat nem csupán etnikai alapon vonták meg", de "hogy nagyjából azonos számban maradjanak

kisebbségek mindkét országban, szlovák-magyar vonatkozásban nem tartották be. Magyarországon jóval kevesebb szlovák maradt, mint ahány magyar Csehszlovákiához került. Ez ténykérdés, és semmit sem módosít . . . felfogásunkon, hogy a határokhöz nem szabad nyúlni". Illelnek a szlovákoknak elhinniük, hogy a térség labilitását a magyarok nem kívánják revíziós törekvésekkel fokozni. A határok átjárhatóságát kell ehelyett elérni.

Tulajdonképpen a szlovák történész is ezt a megoldást, a regionalitás megvalósulását szeretné, mivel "egy nemzet képviselőit egy állam keretei között tömöríteni, még egy fantasztikus regény témájának is rossz." Pl. a szlovákok egyharmada is más államokban él, nem Szlovákiában.

N. ezzel kapcsolatban mintegy a "rend kedvéért" megjegyzi: "Ez így van. Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy Magyarországon (és Romániában meg Jugoszláviában) élő szlovákok mellett a nagy többség önként hagyta el Szlovákiát. Igaz: ezek jelentős része 1918 előtt vándorolt ki, az akkori nemzeti elnyomás elől is, bár zömmel gazdasági megfontolásból. Nem kis számban pedig az 1945 utáni diktatúrától menekültek. Ezt nem szabad elfelejteni."

A szlovákoknak fájó pont a szlovákiai magyar, illetve a magyarországi szlovák kisebbség kezelésében mutatkozó különbség. Az utóbbiak száma (népszámlálás szerint 30 ezren, hivatalos magyar becslés szerint: 100-110 ezren, hivatalos szlovák becslés szerint pedig 120 ezren vannak), állapota (jórészt asszimiláltságban élnek) és jogosítványrendszere (iskolák, egyéb intézmények) egyaránt bizonytalan. Ezért sok szlovák a reciprocitás gyakorlatáért száll síkra. A magyaroknak Dél-Szlovákiában olyan erős pozíciói vannak, hogy a szlovákság az ottani szlovákok elmagyarosodásától tart (ezért született meg nemrég a nyelvtörvény).

"Mélységesen egyetértek a szerzővel abban - írja N., hogy a magyarországi szlovákok népszámlálási lélekszáma túl alacsony, a saját szlovák becslések reálisabbak. Hozzá lehet tenni: a magyarországi szlovákok oktatási helyzete sem kielégítő, gyakorlatilag nincs kizárólag szlovák nyelvű iskola. Pedig mai fogalmaink szerint szükség volna rá, hiszen az anyanyelvű oktatás ma világszerte elfogadott elv. Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy 1945 után volt egy lakosságcsere, és éppen a nemzetileg öntudatos szlovákok települtek nagy át nagy számban." (Ez utóbbi fejlemény fölött a szlovák szerző elsiklik.) N. szerint elképzelhetetlen az elmagyarosítás veszélye is, mert "ilyen változás, hogy az uralkodó nemzetből disszimilálódjanak csoportok egy alávetett etnikumhoz, csak a hagyományos társadalomban történhetett meg, ahogy a szlovák-magyar nyelvhatáron nemcsak a szlovákok magyarosodtak el, hanem magyarok is elszlovákosodtak". A reciprocitás nevében elkövetett háború utáni szlovák nacionalista hullámot pedig "jobb volna elfelejteni".

A második világháború idején mind a magyar, mind a szlovák kormány a náci csatlósa volt, ám a szlovákok nemzeti felkelése morális elégtételt szolgáltatott a nemzetnek, amely tulajdonképpen 1918 óta küszködik a csehszlovák problémáival. Aler dolgozatának egyik jellegzetessége, hogy ez a dolog sokszor szövődik bele a szerző legkülönbözőbb gondolatmeneteibe. Úgy például, hogy "ha

elmennek a csehek, visszajönnek a magyarok" szlogennel ijesztgették a szlovákokat 1938 előtt, meg úgy is, hogy most "a szlovák-cseh játszmában a magyarok fontos szerepet játszanak. Kinek lesznek a tromfjai?"

N. elhatárolódik: "Hogy 1918 után a magyarok helyét a csehek váltották fel, ez bizonyos szempontból igaz lehet. De ez már a csehek és szlovákok viszonyának a kérdése, amibe nem volna helyes beleszólni."

A két dolgozat "együtt-referálása" arról tanúskodik, hogy valóban érdemi eszmecserére került sor. S nyilván még rengeteg ilyen "kibeszélgetésre" volna szükség.

Alner, Juraj: A magyar-szlovák sorsközösség. = Regio, 3. évf. 1992. 2. sz. 175-188. p. Niederhauser Emil: A dialógus dícsérete. (Válasz Dr. Juraj Alner cikkére.) = Regio, 3. évf. 1992. 2. sz. 189-195. p.

F. T.

Csehország "osztráktalanítása": a csehek, csehországi németek és osztrákok elidegenülése

A cseh nemzettudatban két megközelítés és tradíció fedezhető fel, úm. a nemzeti mivolt (túl) hangsúlyozása és az európai univerzalista közösségtudat. Ezt a "kis" és "nagy" hagyományt az 1918 előtti osztrák-cseh kapcsolatokban és az új államalakulást követő folyamatokban egyaránt meg lehet figyelni.

A cseh-osztrák kapcsolatok 20. századi vonulatára lehet igen egyszerű választ adni: az 1918 után a csehszlovák területeken élő németajkú lakosság a későbbiekben Hitler szekértolójaként történelmileg leszerpelt, s a kényszerkitelepítés véglegesen megoldotta a nemzetiségi kérdést. Szerencsére, a poszttotalitárius cseh társadalom hajlandó túllépni ezen a végletesen leegyszerűsítő képleten, s kritikai elemzés tárgyává tenni a történeteket.

A mostani európai fejlődés azt a reményt kelti, hogy a politikai stabilitást jószomszédi viszonyal lehet megalapozni. A cseh történelem elmúlt két század viszont éppen nem az efféle integráció, sokkal inkább a nemzeti elkülönülés példáit szolgáltatta. A történelem elfogulatlan feldolgozása azért is fontos a cseh-osztrák kapcsolatok szempontjából, mert a Habsburg-monarchia utolsó évtizedeiben a cseh reláció okozta a legmélyebb és ugyanakkor leghevesebb nemzeti alapú konfliktusokat. A történészek a politikai folyamatok feltárásán kívül a mentális elkülönülés elemzésének is hasonló fontosságot tulajdonítanak. Ez az elidegenülés - "osztráktalanítás"-nak nevezték - az 1918 utáni cseh politika hivatalos eszköztárába is bevonult. A csehszlovák állami identitástudat ezt a múlt században elindult folyamatot lényegi kérdésként kezelte, miközben az 1918 utáni osztrák köztársaság nem ítélte egzisztenciális fontosságúnak. A cseh és német nyelvű lakosság elkülönülése a múlt században azért is fontos volt cseh szempontból, mert nem látták megoldottnak a "cseh tartományok" államjogi helyzetét (az osztrák-magyar kiegyezés bántotta a cseheket). Egyébként e tartományok német nyelvű lakosságának jó része már 1900 előtt is inkább a Német Birodalomhoz gravitált (szudétánémetek). A német ajkú lakosság ilyen értelmű "osztráktalanu-

lása" azután 1918-at követően szembeszökően felgyorsult, minthogy az újonnan kreált kicsi osztrák köztársaság egyáltalán nem volt olyan helyzetben, hogy a csehszlovákiai német ajkú lakosság érdekeiért kiálljon. Ez a tendencia, amely a német ajkú osztrákoktól a hatalomváltás után a Németország felé orientálódó német nyelvű etnikum ívelt, előkészítette a talajt a hitleri Németország területi követeléseire is.

Az osztráktalanítás folyamatainak kutatása az alábbi kérdésekre tagolható:

1. Az etnikai összetétel lényegbevágó megváltozása: 1910-ben 3,7 millió német ajkú élt a cseh tartományok területén, 1930-ban 3,3 millió német lakos Csehszlovákiában. Ezzel szemben 1991-ben csak 53,4 ezer. E számok ugyan fontosak, de nem az osztrák-cseh kapcsolatok centrumához vezetnek, hisz 1918 után a 3,3 millió egyre kevésbé azonosította magát Ausztriával.

2. A német ajkú csehországi osztrákok körében már a XIX. században elkezdődött az "osztráktalanulás", azaz az államjogi változásokat jóval megelőzte az állami lojalitás csökkenése. Ezzel a cseh dezintegrációs törekvések mintegy hátszelet is kaptak.

3. A monarchia felbomlása előtti évtizedekben - a tárgyalt etnikai folyamatoktól is támogatva - felépült egy párhuzamos cseh nemzeti társadalmi struktúra, amely a fennálló állami rendszert opponálta.

4. Az 1918 óta ható elidegenülés a két ország társadalmi között egészen 1989-ig tartott, minthogy a több évtizedes diktatúrának sikerült a Hitler-időkből kialakult ellenszenves képet alaposan "lebetonoznia".

Összefoglalóan megállapítható: az 1848-cal kezdődő elkülönülés 1867 után a lojalitás leépüléséhez s egy nemzeti társadalmi struktúra felépítéséhez, majd 1918 utáni állami, 1945 után etnikai, 1948 után pedig ideológiai váláshoz vezetett.

Érdemes e szakaszokat pár momentummal illusztrálni.

1848 tavaszán Karel Havlíček így fogalmazott: "Ausztria már nem állam többé. Szlováknak kell magunkat tekintenünk."

A múlt század utolsó évtizedeiben az osztrák közvélemény másról sem hallott, mint újabb és újabb kölcsönös megértési konferenciákról és kiegyezési akciókról, mely utóbbiak - az 1905-ös morva kiegyezéstől eltekintve - sorra-rendre eredménytelenek maradtak, s azt a véleményt erősítették, hogy a soknemzetiségű monarchia keretében megoldhatatlanok a cseh tartományok alapkérdései.

A nemzeti irányú dezintegrálódás kérdésében példaként vizsgálható a csehországi zsidóság helyzetének alakulása is. Már az 1880-as népszámlálás azt kívánta a zsidóktól, hogy jelöljék meg: a német vagy a cseh nyelvet, s hozzá kapcsolódóan a megfelelő nemzettudatot választják-e. Míg a 19. század közepéig a társadalmi mobilitás jegyében viszonylag könnyen ment végbe a nyelvcsere (főként persze a német nyelv javára), addig a cseh nemzeti mozgalom erősödésével ez mindinkább megnehezült, s személyileg az "áruló" bélyegét vonhatta maga után. 1900 körül a nyelvcsere már stigmatizált.

1918 után a csehországi német ajkú kisebbség egy pillanattig "svájciasításra" gondolhatott, azonban a Masaryk vezérelte politika nem kívánt kétséget sem hagyni afelől, hogy szláv nemzetállamot épít. A hivatalos "osztráktalanítás" mégis

hagyott kapcsolódási pontokat, például a korábbi osztrák jogrendszer fennmaradásával, jóllehet 1919 nyarán létrehoztak egy egységes törvényalkotást és közgazgatás megalapozó minisztériumot, de annak egész 1938-ig nem sikerült egyetlen nagyobb programot sem végrehajtania ebben az irányban. Politikai lojalitás szempontjából viszont a német ajkúak nem tekintették többé Ausztriát igazodási pontnak.

A hitlerista erőszakpolitika következtében végleg talajt vesztett a csehszlovákiai cseh-német együttélés. A hitlerista nemzeti szocializmus minden totalitárius eszközt bevetett, annak érdekében, hogy német hatalmi fölényt teremtsen cseh földön.

Az 1945 utáni elüldözést általában azzal kötik össze, hogy a hitlerista időszak rémtetteinek reakciójáról van szó, ám néhány hivatkozás arra enged következtetni, hogy a gondolatmenetben szerepet kapott az a megfontolás is, hogy egy több évszázada mérgesedő konfliktusforrást kívántak így végleg megszüntetni (e tekintetben látens osztráktalanítás is végbement).

1948 után a hivatalos csehszlovák politika azt sugallta, hogy az osztráktalanítás révén a két világrendszer elkülönülése mehet végbe, ami egyben a közép-európai kultúrtér végleges alkonyát is magával hozta. Ezért érdekes, hogy a nyolcvanas évek közepén, cseh oldalról még erősebben, mint az osztrákról, újra próbálták fogalmazni a közép-európai közösségi gondolatot, melyet sem a hitleri, sem a kommunista uralom nem írhatott ki. Ekkor főleg a cseh ellenzékieteket foglalkoztatta az a gondolat, mely hosszú idő után először vetett számot a térség lehetséges integratív modelljével. A demokratikus rendszerváltozás után most már az alapkérdés az, sikerül-e belátható időn belül anyagi szempontból viszonylagos esélyegyenlőséget teremteni, mert ellenkező esetben ismét a nemzeti elkülönülés változatai fognak elhatalmasodni.

Brix, Emil: Die "Entösterreichung" Böhmens. Prozesse der Entfremdung von Tschechen, Deutschböhmen und Österreichern. = Österreichische Osthefte 34. J. 1992. 1. H. 5-12. p.

S. P.

A jugoszláv válság hátteréhez (nacionálisizmusok, szerbek lakta horvátországi vidékek)

Jugoszlávia első világháború utáni létrejötte a következő motívumokra épült: a XIX. századi pánszlávizmus és illírismus nosztalgiáinak továbbélése, a szlovének és horvátok elutasító magatartása egy osztrák vagy olasz asszimilációval szemben, s az a szerb expansionista törekvés, hogy minden szerb egy államban éljen. E különböző törekvések összeegyeztethetősége a kezdetek óta problematikus volt, jelentkeztek is elég korán a feszültségek. Ezek csúcspontjukat a második világháború időszakában érték el, amikor nem csupán a német és olasz megszállás ellen folyt felszabadító háború, hanem egy olyan népi harc méretű polgárháború is kibontakozott, amelyben a horvát usztasa mozgalom és a horvát bábállam különösen "kített magáért".

A második világháború után létrejött "második" Jugoszlávia új politikai és ideológiai elvekre épült: a partizánok felszabadító harcában kialakult és a jugoszláv népeket összekötő "testvériségre és egyenlőségre", a proletárdiktatúrára, a kommunista párt vezető szerepére és Tito karizmatikus alakjára. Tito 1980-ban bekövetkezett haláláig, a belső problémák ellenére, úgy-ahogy működött is ez a rendszer.

A nyolcvanas évek külpolitikai eseményei (Gorbacsov peresztrojka és mások), az elhatalmasodó belső feszültségek az addigi rendszer agóniáját idézték elő. Ez több egymást átfedő szakaszra bontható:

1. Tito közvetlen famulusai legitimitásukat a Títót övező személyi kultusz apotheózissá növelésével kívánták megerősíteni, miközben állambürokratikus eljárásokkal (árkontroll, fogyasztási cikkek adagolása) igyekeztek a gazdaság zavarait elleplezni;

2. a konzervatív módszerek sikertelenségéből következően a gazdaságpolitika elkerülhetetlen reformjának felismerése: 1982-ben három nyomtatott kötetben, közel 1200 oldalon jelent meg A gazdasági stabilizálási program kiindulópontjai című kapitális munka, ezt követte 1985-ben a lényegét illetően már kritikátlan mű, A politikai rendszer működésének kritikai elemzése;

3. a politikai színpad igazán a nacionalizmusok felszínre törésével élénkült meg: a militáns nacionalizmusok az új közösségképző erő szerepét játszották el az általános értékválságban;

4. a politikai kultúra színvonala vagy inkább színvonaltalansága és a feladatra teremtett politikusok hiánya következtében a feszültségek 1991-ben nyílt háborúba csaptak át.

Az események szintjén a válság a koszovói problémával manifesztálódott: 1986-ban megtiltották az albánoknak, hogy tisztán szerbek lakta koszovói falvakba költözhessenek, ezt követte a 212 vezető szerb értelmiségi által aláírt kiáltvány A koszovói szerbek üldöztetése ellen címmel. 1987-től a szerb tudományos akadémia a nacionalista ideológia fellegvárává lépett elő, a szerb pártban pedig S. Milošević nacionalista frakciója tört az élre. 1988-ban kiterjedt alkotmánymódosítási viták dúltak, amelyekben a szerb centralizálási törekvések Szerbián belül a két autonóm tartomány, a szövetségi államon belül pedig a többi köztársaság rovására érvényesültek. Óriási tömegdemonstrációk szervezésével fokozták a szerb érdeklődést, kormányokat mondatnak le (Montenegro). 1989 elején Koszovóban háborús állapotokat, kényszermunkát vezetnek be.

A rigómezei tragikus kimenetelű csata 600 éves évfordulóján Milošević arról szólok, hogy a szerb nép 600 év után először tesz szert saját államára és nyeri vissza méltóságát. Ugyanez év szeptemberében a szlovének olyan alkotmányt fogadnak el, amely bizonyos pontokon nem egyeztethető össze a szövetségi alkotmánnyal, különben pedig kimondja az elszakadás jogát. 1990 áprilisában mind Szlovéniában, mind pedig Horvátországban a többpárti parlamenti választásokon veszít a korábbi kommunista vezetés. Júniusban a horvátországi Krajina szerb lakossága saját parlamentet hoz létre, s kimondja autonómiáját. Szeptemberben a szerbiai választásokon Milošević pártja kapja meg a szavazatok kéthar-

madát, s ezzel a képviselői helyek 77%-át. Decemberben a horvát alkotmány ki mondja az állam egységét és szuverenitását, a szlovén népszavazás pedig 88%-ban a független Szlovénia mellett dönt.

1991 márciusában a belgrádi demokrácia-követelő megmozdulásokat Milošević a hadsereg bevetésével törli le. Májusban népszavazáson a résztvevők 94%-os többséggel a független horvát államra szavaznak. Koszovóban az albánok mind hátrányosabb megkülönböztetést kénytelenek elszenvedni (munkahelyi elbocsátások, oktatási diszkrimináció stb.). Júliusban a nyugati hatalmak nyomására a szlovén és horvát önállósodást három hónapra felfüggesztik. E hó közepén kivonják a szövetségi hadsereg egységeit Szlovéniából, viszont megnyílik a "szlávóniai front" Horvátországban: a csetnikek és a horvátok között a szövetségi hadsereg látszólag semlegesítő szerepet vállal, gyakorlatilag a szerb oldalt erősíti. Augusztusra a szerbek ilyen összefogással Horvátország területének 39%-át uralmuk alá vonják. Szerb autonóm területek keletkeznek Bosznia-Hercegovinában, ahol a törvényes kormány szeptemberben már nem tudja a köztársaság területének 40%-án hatalmát fenntartani. Októberben leköszön S. Mesic szövetségi államelnök, lemond a szövetségi kormány: Jugoszlávia megszűnik létezni, s a szövetségi hadsereg szerb hadsereggé s egyben Szerbia vezető politikai erejévé válik.

Eszkálálódnak a szerb nacionalista törekvések: Milošević először a hatalmat koncentrálja a pártbéli nomenklatura és a népi elégedetlenség befogásával, másodszer az állami centralizáció valósul meg, az autonóm köztársaságok rovására, harmadszer a Milošević-féle agresszív-populista irányvonal fenntartja a fenyegetettségi helyzetet Szerbia bekerítettségi szindrómájának állandósításával. A gazdasági-társadalmi építő munkát célzó polgári folyamatokkal szemben a Milošević-féle szerb nagyhatalmi politikát a militáns, ideológikus, expanzionista politikai vonal mindenképpen való érvényre juttatása jellemzi.

Az önállósodott Szlovénia nemzeti törekvései egészen mást képviselnek: nem kizárólagosságot, hanem a külső környezettel való harmónikus együttélést s fő irányként az Európához való tartozás, felzárkózás megvalósítását. Az állami túlsúllyal szemben a "civil társadalom" fontosságának hangsúlyozását.

A horvát nacionalizmus önkifejezésében több a tradicionalista elem, határozottabb hangsúlyt nyer benne a múltbéli katasztrófák megisméltetésétől, a szerbektől, a külső ellenségtől való félelem. Ez utóbbi abban is megnyilvánult, hogy a horvát vezetés korántsem mérte fel jól az önállósodása által kiváltódó szerb reakciókat. A horvát jövő nem látszik olyan optimista színezetűnek, mint a szlovén: a kibontakozás mellett esély van az elhúzódó válságra, a gazdasági-társadalmi folyamatok stagnálására és a káoszba zuhanásra, nem is beszélve a szerb kérdés megoldatlanságáról.

Az 1991 évi tavaszi népszámlálás szerint a jugoszláv állam népessége kerekítve 23,5 millió ember, ebből Horvátországra jut 4,76 millió, amelynek 12,2%-a azaz közel 600 ezer fő szerb. Ők a legnagyobb horvátországi kisebbség, a többi (muzulmán, magyar stb.) aránya 1-0,5% között mozog. 1981 óta a horvátok

részaránya 2,8, a szerbeké 0,6%-kal nőtt, viszont töredékére esett vissza azok részaránya, akik Horvátországban "jugoszláv"-nak minősítették magukat (1981-ben 8,2, 1991-ben 2,2%).

Szerbek a 102 horvátországi közigazgatási-települési egység mindegyikében jelen vannak, de az összes kétharmadában csak 10% alatti. A szerb lakosság három régióban koncentrálódik: Knin vidékén és Banija térségében 6-6 szerb többségű önkormányzati egység van, míg a viszonylag nagy kiterjedésű Szlavóniának mind a 25 egységében van szerb lakosság, de csupán egyben képez többséget.

Knin vidékén 1981-ben a 122 ezer lakosságból 84,5 ezer volt a szerb (69%), 1991-ben a 117 ezerből 89,5 ezer (76,4%). Magának Knin városának 1981-ben 34,5 ezer, 1991-ben 37,5 ezer szerb lakosa volt.

Banija és Kordun vidékén a hat szerb többségű közigazgatási egységnek 1981-ben 101,3 ezer lakosa volt s ebből 57,9 ezer (57%) volt a szerb. 1991-ig az összlakosság száma 102,8 ezerre nőtt, s ebből 73,5 ezer (71,5%) vallotta magát szerbnek.

Szlavóniának 1991-ben 1 millió 256 ezer lakosa volt, ebből 200,5 ezer szerb (15,9%) és 915 ezer horvát (72%). A maradék "jugoszláv"-nak, cseh-nek, magyaroknak stb. vallotta magát.

Az első két vidék meglehetősen elmaradott, s gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetűnek minősíthető. Ezzel ellentétben Szlavónia jó közlekedéssel és kellő fejlődési potenciállal rendelkezik.

Szerb oldalról csak két lehetőséget hajlandóak elfogadni: ha a horvát állam ki akar válni Jugoszláviából, úgy a fenti három területet annektálniuk kell (ebben az esetben nyilván horvát többségű területek elfoglalása is bekövetkezhet), vagy marad Horvátország a Szerbia-Jugoszlávia állam politikai szövetségében, s ekkor a három vidék messzemenő autonómiát kaphat.

Križan, Mojmir: Nationalismen in Jugoslawien. = Osteuropa, 42. Jg. 1992. 2. H. 121-140. p.

Karger, Adolf: Die serbischen Siedlungsraume in Kroatien. = Osteuropa, 42. Jg. 1992. 2. H. 141-146. p.

S. P.

Kisebbségi politika

Európa és a kisebbségi kérdés

A Korunk főszerkesztő-helyettese Heltai Gáspár falujára hasonlító történettel indítja mondanivalóját:

A szerb szkupcsina nemrégiben lezajlott ülésén a radikálisok vezetője megkérte a vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének elnökét, hogy "az utólagos fordítás elkerülése végett szerbül mondja el", amit mondani akar. Mire a ta-

nácsban a magyarságot képviselő megszólított válasza ennyi volt: "Az együttélés nem egyirányú utca, amelyikben csak az egyik félnek vannak kötelezettségei."

A szerző ezt követően mondja ki, hogy a kelet-közép-európai változások korántsem hozták meg a kisebbségek számára sorsuk egyértelmű jobbrafordulását, sőt némely azóta elfogadott új alkotmány még számottevő visszalépést is jelent a megdöntött kommunista rezsimek alkotmányához képest.

Elsődlegesen nem vagy nem is csak a gazdaság látszólagos és valóságos visszaesésében kell keresni az okokat, sokkal inkább a történelem groteszk finctoraként fölsejelő kisebbség-ellenes "állami" (hatalmi) manipulációban.

Főlvetődik tehát a kérdés: mennyi joggal rendelkeznek a "világban" a kisebbségek? A választ az "Európa gondolat" adja meg, amelynek perspektívájából a kisebbségi kérdés igen komoly kihívást jelent a kontinens számára.

Szerzőnk a továbbiakban az ún. hágai dokumentum negyedik változatát publikálja, amely egyebek mellett az általános emberi jogokkal, az etnikai és a nemzeti csoportok jogaival (az összes kulturális joggal együtt), az esetleges önkormányzati státusz ellenőrizhetőségével, a gazdasági kapcsolatokkal és az eddig felsoroltak intézményes formáival foglalkozik.

A hágai dokumentumot az Európa Tanács Helyi és Regionális Hatóságok elnevezésű állandó konferenciájának 232. sz. határozata követi, amely a kisebbségek, a nacionalizmus és európai egység kérdéskörével foglalkozik. (Egyik szervezője Demszky Gábor.)

Salat a két szöveg közlését csupán két megjegyzéssel kíséri. Egyfelől, hogy "... erodálódni látszanak annak a megfontolásnak a pozíciói, amely az első világháborút lezáró béke részét képező kisebbségi szerződések számát és tartalmát ... befolyásolta annak idején: hogy nevezetesen a kisebbségeknek csak olyan mértékben szabad jogokat biztosítani, ami még nem teszi lehetővé, hogy megerősödésük esetén a destabilizáció újabb forrásaivá váljanak". (A szerző itt a volt szovjetunió- és jugoszláviabeli eseményekre utal.)

Másfelől, hogy a többségi nemzetek körében nagy riadalmat és agresszív reflexeket váltanak ki a kisebbségi autonómia törekvések. Ezzel összefüggésben a világ civilizáltabb felében "egyre nehezebben elfojtható a felismerés, hogy azok az államok, amelyek az önkorlátozó önrendelkezés elvéhez igazodó autonómia törekvéseket minden eszközzel visszafogni igyekeznek, a zsarnokság, a rabság rafinált formáinak a fenntartásán munkálkodnak."

Salat Levante: Európa és a kisebbségi kérdés. = Korunk, 3. folyam, 3. évf. 1992. 6. sz. 69-78. p.

Cs. A.

Telepessfalvak, kolóniák Komárom környékén (1919-1950)

Az 1919. évi 215. sz. törvény Csehszlovákiában földreform céljaira lefoglalta a 150, illetve 250 hektárt meghaladó birtokrészeket. Az így keletkezett földalap egy részét úgy hasznosították, hogy a kompakt nemzetiségi területeken megjelenjék az államalkotó népesség. Míg a köztársaság más részein kolonizációs cé-

lokra a lefoglalt földek 1%-át sem használták fel, addig Komárom környékén több mint 20%-át.

E mozgalom során részint teljesen új telepesfalvak (Hodžovo, Mudřovo, Šrobárová) keletkeztek, részint a meglévő falvak egy részét toldták meg telepes negyedekkel, de a tanyavilágot is teleszórták új szláv tulajdonosokkal. Egy-egy telepes család - 33 évre szóló hitel felvételével - a Csallóközben átlagosan 30 kataszteri holdas birtokot vásárolt, s - természetesen - házat és mezőgazdasági épületeket is emelt. (Egy hold átlagára 1 800 korona volt, az épületek elkészítése pedig 90-100 ezer korona között mozgott, ami a hitelkedvezmények ellenére is nagyon megterhelte az új gazdaságokat.)

A telepesek nemzetiségi összetételét Hodžovo lakosságának összetétele szemlélteti: a 163 családból (ez 566 lelket tett ki) 109 volt szlovák, 52 morva és 1-1 cseh és rutén. A cseh jelenlét az ún. maradékbirtokon volt nagyobb arányú. A maradékbirtok nagyobb, cselédséget és bérmunkásokat foglalkoztató gazdaságot jelentett.

Mind a telepesek, mind pedig a maradékbirtokosok között sok volt a "legionárius", azaz az oroszországi Cseh Légión hajdani tagja. (Ez arra mutat, hogy a kolonizációnak "nemzetvédelmi" céljai is voltak.)

A telepeseket, akik összesen 2 ezer családot, 8-10 ezer lelket tehettek ki, a magyar lakosság nem fogadta ellenségesen. Az ilyen településekről származó "hangulatjelentések" sorra-rendre békés együttéléstről, bizonyos értelmű sorsközösség vállalásáról számolnak be, minthogy egy-egy rossz termés (pl. az 1931. évi) és a gazdasági válság magyart és szlávot egyként sújtott. (Emiatt számos telepes vándorolt tovább, leginkább Kanadába és Argentínába.)

A telepítés valójában nem tudta megváltoztatni lényegesen a vidék magyar jellegét. Még a tisztán telepesfalvak lakosai között is megjelentek a magyar nemzetiségűek, s a lakosság 15-18%-a tanult meg magyarul. Ennek ellenére a betelepítésnek voltak részsikerei (12 Komárom megyei községben érte el a szlovák-ság a legalább 20%-os részarányt, s még 1938-ban is 4 településen éltek többségben a szlovákok).

1938 végén a terület visszakerült Magyarországhoz, s az új katonai közigazgatás nem bánt kesztyűs kézzel a szláv telepesekkel (pl. Kőbölkúton a magyar katonák három telepest is agyonlőttek). Az volt a cél, hogy minél többen meneküljenek el. A kezdeti meneküléskor csak a legszükségesebb dolgaikat mentették magukkal, később - igényelt vagonokban - minden ingóságukat magukkal vihatték. Csehszlovákia kötelezte magát arra, hogy 1939. október 31-ig befogadjon az összes kiutasítandó telepest. A csehszlovák összeomlás után a telepesek befogadásáról a birodalmi kormánnyal, illetve Szlovákiával született egyezség, amelynek kártérítésig menő rendezését a háború alakulása tette lehetetlenné.

Summa summarum: a magyar hatóságok 1941-re végrehajtották a "visszmagyarítást" (komáromi járás 99,3%-os, újgyallai járás 96,6%-os magyar többség). A telepesek házait és földjeit a területen élő vitézi várományosoknak, a köztársaság két évtizede alatt tönkrement régi birtokosoknak, a hadiárvának és

a nagycsaládosoknak adták át, miközben sok szegényparaszti földigényt nem elégtettek ki.

A csehszlovák impérium visszatérte után a telepések túlmennyő része újból mejelent a térségben, és érvényesítette birtokjogát. Számos magyar család ment tönkre emiatt. Ám a csehszlovák hatóságokat mégsem az első köztársaság telepesein esett sérelmek jóvátétele érdekelte elsősorban, minthogy a tét immár a magyarok tömeges ki- és áttelepítése volt.

A csehszlovákiai magyarság teljes jogfosztottságának megszűnését követően e térségben a szovjet típusú mezőgazdasági szövetkezetek szervezése került napirendre. "A Komárom környéki kolóniák többsége felbomlott, és a szövetkezetek megalakítása tulajdonképpen a szláv nemzetiség kismértékű visszaszorulását eredményezte." A helyzetet érdekesen jellemzi Dedina Mládeže (Fiatalsgfalva) esete. Ezt az 1940-es évek végén alapították a Magyarországról áttelepült és a különféle építőtáborokat megjárt fiatal családok (az átlagéletkor 21 év volt). A "tisza szlováknak" indult település a termelőszövetkezetek átszervezése következtében, a környező tanyák magyarságának bevonásával magyarosodni kezdett, s 1980-ban már a lakosság 69,3%-a vallotta magát magyarnak. Mindezenetre, hogy ki honnan jött, ki magyar és ki szlovák, manapság meglehetősen közömbös kérdés. A házasságkötések révén egyre több a "nemzetközi család", mint azt az egyik odavalósi magyar asszony vallotta.

Varga Kálmán: Telepesfalvak, kolóniák Komárom környékén (1919-1950). = Regio, 3. évf. 1992. 2. sz. 59-75. p.

F. T.

A Dél-akció. A szlovákliai magyarok 1949. évi csehországi kitelepítésének kísérlete

"Ez az akció - írja dolgozatában a szlovák nemzetiségű történész, a mai napig Szlovákia történelmének fehér foltja, de - ha megvalósítása teljes mértékben sikerült volna - a történelem fekete foltjai közé is számíthatnánk." Összegezeként pedig így foglalja össze a vállalkozást: "A Dél-akció nem volt a szlovákiai magyar kisebbséggel szemben alkalmazott háború utáni politika közvetlen folytatása, mégha bizonyos mértékben abból is indult ki. Nemzeti és osztályszempontok alapján irányították, a szlovákiai magyar nemzetiség középrétege ellen irányult, de nem érintette az egész etnikumot, mint az 1945 utáni intézkedések. Az osztályharc eszméi, a proletár internacionalizmus, a szlovák nacionalizmus és a sztálini megtorló módszerek egybeöt-vőzésének sikertelen kísérlete volt." Már csak ebbéli abszurditása miatt is érdemes az eseményekkel részletesen megismerkedni.

A közvetett és kevésbé közvetett előzmények: Beneš 1945. augusztus 2-i rendeletével Csehszlovákia német és magyar lakossága elveszti állampolgárságát és valamennyi nemzeti intézményét. A Magyarországra való kitelepítés előkészítéseként megindul a magyar javak elkobzása. Mivel a párizsi békekonferencia nem egyezik bele a radikális kitelepítésbe, csupán a lakosságcserébe (a magyarországi szlovákok önkéntes alapon vettek benne részt, a csehszlovákiai

magyarok kijelöléssel), újszerű "magyarcsökkentő" leleményként végrehajtják a reszlovakizációt. Elvileg a szlovák ősökkel rendelkezők részesülhettek benne, gyakorlatilag azonban minden magyar, aki felettébb féltette otthonát és birtokát. Összesen 402 ezren reszlovakizáltak. Közülük 344 ezer kérelmet ténylegesen el is fogadtak.

Egy másféle "magyartalanításra" szolgált a csehországi munkára való elvitel (azokat, akik részesültek benne, eufemisztikusan "toborzottaknak" hívták). 1946 novemberétől 1947 februárjáig 44 ezer magyar nemzetiségű személyt vittek el - hivatalos adatok szerint - Csehországba, valójában ennél sokkal többet. E magyarok helyébe szlovák nemzetiségű "megbízottak" települtek.

1948-ban a 245/1948. sz. törvényerejű rendelet - kevés kivétellel - megszüntette a magyar kisebbség jogfosztottságát. A már korábban leállt áttelepítés, majd az 1949. április 16-án aláírt csehszlovák-magyar barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés nyomán is javult a magyar lakosság helyzete. A Csehországba hurcoltak 44%-a, akár volt rá hivatalos engedélye, akár nem, már 1949 januárjáig visszatért szülőhelyére.

A hatóságok és az akkor már állampárti szerepkört ellátó Csehszlovák Kommunista Párt szlovák fiókpártja, a Szlovák Kommunista Párt szervezetei igyekeztek a csehországiak visszatérével keletkezett "toborzottak" kontra "megbízottak" feszültséget úgy levezetni, hogy "a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon". Am ez szinte lehetetlen volt, mert nem állt rendelkezésre elég üres ház és elegendő földterület, amit a visszatért "toborzottak" megkaphattak volna.

A Dél-akció elsődlegesen megfelelő mennyiségű ház és föld felszabadítását szolgálta volna. Az akció megvalósításán a szlovák szervek 1949. szeptember 7-től 1949. október 12-ig dolgoztak. A megfelelő bizottságok és felelősök (az egész akció csúcán Gustáv Husák állt, aki akkor a szlovák meghatalmazotti területet vezette), megállapították a száműzés kritériumait. A négy kritérium: aki nem kapta vissza állampolgárságát, aki magyarországi áttelepítésre volt kijelölve, de nem települt át, akit a bíróságok elítéltek, s vagyonos volt, akit az állambiztonság erre kijelölt. A kritériumok alapján összeállított és jóváhagyott névsorok szolgáltak a kitelepítési intézkedés előkészítésére.

Noha hivatalosan azt hangsúlyozták, hogy ez konrántsem magyarellenos intézkedés, hanem osztályszempontú, ezt senki sem hitte el, beleértve a szlovák és magyar nemzetiségű hivatalnokokat is. Ezért azután nehezen akartak összeállni a száműzendők listái az ilyen szempontból érdekelt 19 járás területén. Több menetben készültek új és új listák, s ezek egyre kevesebb családot vettek számításba e célra. Mondhatni: az akció végrehajtását alulról mindaddig késleltettek, amíg Prágából 1949. október 12-én "ideiglenesen" (valójában: véglegesen) nem állították le. (Az akció keretében mindössze Somorjáról gyűjtöttek be 26 családot, összesen 101 személyt, de ez a transzport is csak Nováky állomásig jutott el.)

A Dél-akciónak eredetileg 3 000 családot, mintegy 14-15 ezer embert kellett volna érintenie. Az utolsó listák viszont már csak 644 családot tartalmaztak. Egy közbülső listán 866 család szerepel. Ez azért érdekes, mert kitelepítési ok és

osztályhovatartozás szerint statisztikailag is feldolgozták, s mint ilyen jól mutatja azt a "komplex abszurditást", amelyre e referátum elején utaltunk.

A száműzendő családok legtöbbjét, azaz 44,46%-át az állambiztonsági szervek jelölték. A "Csehszlovákia ellen súlyosan vétő" és kitelepülésre jelölt családok e halmazban 31,41%-kal szerepelnek. A parasztcsaládok képviselői aránya 62,47%. Közülük 65,62%-nak 15 hektárnál nagyobb földje volt. Az, hogy az iparos és kézműves családok is viszonylag magas arányban (18,6%) találhatóak a listán, a már említett állambiztonsági szemponttal áll összefüggésben, akárcsak az értelmiség arányszám feletti szerepeltetése (12,24%).

"A Dél-akció befejezése után a szlovák meghatalmazotti hivatalok még folytatták a Csehországból visszatért 'toborzottak' és a birtokukra telepítették 'megbízottak' követeleéseinek rendezését és biztosítását. Erre a tevékenységre egyre ritkábban használták a Dél-akció elnevezést.

Kétségtelen, hogy a magyar nemzetiségű lakosság a Dél-akció keretén belüli kitelepítésének leállításáról szóló döntés Dél-Szlovákia életére is hatással volt. Az egységes földműves-szövetkezetbe való belépéskor sok magyar nemzetiségű lakos döntését befolyásolta. A megtörté akcióktól való félelmük következtében birtokaikat inkább beadták a közösbbe, engedékenyebbekké, befolyásolhatóbbakká váltak. Ezért is zajlott a mezőgazdaság kollektivizálása a dél-szlovákiai területeken a leggyorsabban. Másrészt sok 'megbízott', aki itt telepedett le, inkább elhagyta Dél-Szlovákiát, csakhogy elkerülje, hogy a helyi lakosság a megkapott vagyont elkobozza tőle."

Šutaj, Štefan: A Dél-akció. A szlovákiai magyarok 1949. évi csehországi kitelepítése. = Revű, 3. évf. 1992. 2. sz. 91-112. p.

F. T.

Görög községi tanácsok és járások Ukrajnában az 1920-as évek második felében és a 30-as években.

A szovjet-ukrán vezetés 1924-re dolgozta ki nemzeti alapokra épülő államelméletét. 1924 májusában jött létre a Nemzeti Kisebbségek Központi Bizottsága. 1924-1925-ben ez szabta meg, hogy hol alakuljanak görög községi tanácsok és járások. Ezt a görögök által lakott települések felmérése előzte meg, illetve kísérte folyamatosan.

Az Azovmellék görög településein az autonómia gondolata egyébként igen erős volt. Az értelmiség és a falusi lakosság körében egyaránt történelmi sérelemként élt belső öngazgatásuk, az ún. Görög körzet 1859. évi megszüntetése. A görögök az új autonómiától várták II. Katalintól kapott előjogaik s nem utolsósorban a hadikommunizmus idején a szomszédos orosz és ukrán lakosság által elfoglalt "nemzetiségi földek" visszanyerését. Az ukrán vezetés célja azonban más volt: az öngazgatásban elsősorban a proletárhatalom megtestesülését kívánta elérni.

1925 szeptemberében a Nemzeti Kisebbségek Központi Bizottsága nagyszabású programot dolgozott ki a görög nemzeti kisebbség öngazgatásával kapcsolatban. Ennek része volt a nemzetiségi járások létrehozása a görögök által kompaktan lakott területen. Az 1926-os népszámlálás szerint az ukrániai görögök 93,3%-a a mari-

upoli és sztalinói régióban lakott. A köztársaságban összesen 104 666 görög élt, és 89,7%-uk falusi lakos volt. A községek közt alig volt vegyes lakosságú, ui. az összes görögöknek mindössze 2,5%-a lakott kevert nemzetiségű településen. A kompakt görög lakosság elősegítette a nemzetiségi községi tanácsok és járások létrehozását. Településeik ugyanakkor viszonylag nagyok voltak, és így jóval felülmúlták a nemzetiségi közigazgatási egységek kialakításához megadott normatívákat (pl. Jaltának 6022, Mangusnak 5701, Szartannak 5141, Velikij Janiszolnak 4779, Be-sevnek 5051, Bogatimnak 3872, Sztilnek 4485 pedig lakosa volt). Ezek a falvak az egykori görög gyarmatok, illetve korábbi Görög körzet területén voltak. (A nemzetiségi közigazgatási egységnormatívák: községi tanács - 500 lakostól, járási - 10 000 lakostól kezdődően.)

Az Azovmellék mintegy nyolc járásában lakott jelentős számú görög kisebbség. Ezeket a területeket kellett görög nemzetiségi járásokba szervezni. 1925-1926-ban harminc görög települést mértek fel. Közülük 16 hellén-görög és 14 tatár-görög volt. A tervezet szerint a sztalinói régió görög falvait a mariupoli régiókhoz csatolták volna, ami 6 görög járás kialakítását tette volna lehetővé. A sztalinói régió vezetőinek tiltakozása miatt azonban ez nem valósult meg. Fő érvük a görög és az ukrán falvak közti földviták, ellentétek esetleges kiéleződése volt.

1928 során a mariupoli régióban létrejött a mangusi (77,2%-os görög többséggel) és a szartani (58,9%-os görög többség) a sztalinói régióban pedig a veliko-janiszoli (58,6%-os görög többség) nemzetiségi járás. Megjegyzendő, hogy a három járás létrehozása azzal a nagyszabású ideológiai kampánnyal függött össze, amelyet a hatóságok a görögök Krimről való kitelepülésének 150 éves évfordulójára szerveztek. 1930-ban a mariupoli régióban megkezdték egy újabb görög nemzetiségi járás szervezését is, ez a kezdeményezés azonban már nem talált visszhangra az állami vezetés részéről. Ugyanez év őszén pedig már hivatalosan is bejelentették, hogy a nemzetiségi járások létrehozása lényegében végetért. A három létező járás ugyanakkor csak 14-et foglalt magába a 30 görög többségű községből.

Az újabb közigazgatási átszervezés a nacionalizmus ellen indított kampány és a kolhozosítás a harmincas években fokozatosan eltüntette a létező járások nemzetiségi jellegét is. Az 1936-os szovjet alkotmány az 1924-essel és az 1929-es ukrán alkotmánnyal ellentétben a nemzetiségi közigazgatási egységek jogalapját is megszüntette. (A negatív intézkedések - persze - a többi nemzetiséget is érintették: lényegében az erőszakos kolhozosítás elől vándorolt ki Ukrajnából a németek jelentős része, és annak következtében szűnt meg az olsani bolgár nemzetiségi járás is.)

A görög községi tanácsok és járások fennállásuk idején sem tudták maradéktalanul betölteni feladatukat. Ennek egyik legfőbb oka az állami és politikai vezetés káderpolitikája volt. Az ipari területekről kivezényelt tanács- és kolhozelnökök, párttitkárok értelemszerűen nem görög nemzetiségűek voltak. A középvezetők között is csak 40% volt a görögök aránya a tanácsi apparátusban és csak 30% a kolhozokban. A nemzetiségi öngazgatás fokozatosan értelmét veszítette, és a "tartalmában szocialista, formájában nemzeti" klisé formalista megnyilvánulásává vált. A nemzeti-

ségi járások és községek 1939/40. évi megszűnése tehát csak egy negatív folyamatnak vetett véget.

Mivel ezek és a hozzájuk hasonló események-történések jórészt feledésbe merültek, időszerű ezt az amnéziát részletekbe menő feltárással megszüntetni.

Nasedkina, L. D.: Grec'ki nacional'ni sil'radi ta rajoni v Ukrajini (druga polovina 20-h - 30-ti roki). = Ukrajins'kij Istoričnij Žurnal, 1992. 6. no. 64-72. p.

S. B. A.

Kisebbségi jog

A kisebbségi autonómia intézményel

A politológus-professzor (az ELTE jogi karán tanít) az ez év áprilisi békéscsabai kisebbségi konferencián elhangzott előadásának bevezetőjében a nemzetet "az egyén számára készen kapott" közösségként határozta meg, és egyúttal hangsúlyozta, hogy ez esetben "a csatlakozás vagy elkülönülés alternatívája ugyancsak korlátozott, s nem pusztán az egyéni elhatározás kérdése".

A továbbiakban kifejtette, hogy a liberalizmus és a szocializmus államszervezési elvei mitsem tudnak az etnikumokról. Ugyanis az államot az egyik esetben az egyes polgárok politikai közösségének tekintik, a másik esetben viszont az elfoglalt gazdasági helyzet determinálta ilyen vagy olyan osztály kollektíve kisajátított erőszakszervezetének.

Schlett oda konkludál, hogy nem az állam alkotja a nemzetet, hanem a nemzet az államot, és egy többnemzetiségű állam bármelyik nemzetének joga van arról dönten, hogy megmarad-e vagy sem egy adott állam szervezetén belül.

Kétségtelen tény, hogy igen sok érv szól a nemzeti önrendelkezés elvének korlátlan érvényesülése ellen, hiszen glóbuszunkon meglehetősen kevés azon államoknak a száma, amelyeknek határai az etnikai határokkal egybeesnek. Nyilvánvaló az is, hogy a nemzeti érdek mindenekfelettségére hivatkozva a kollektivitás - a közösség nevében fellépő állam - rákényszerítheti a polgár minden életviszonyára kiterjedő korlátlan hatalmát. Ennek elméleti ellenpontozásaként a szerző Kemény Zsigmond bárót idézi, aki a Korteskedés és ellenszerei című munkájában megírja: "Kötelességünk előmozdítani a liberalizmust és nem hanyagolni el nemzetiségünket, noha e két hitre-bízottság érdekei olykor meghasonlanak . . . Kielégíteni az emberiséget és véreinket: ez azon Ulixes-ij, melyet a nyers tömeg minden állati erejével fölvenni soha nem fog."

Az előljáró gondolatok fényében, a szerző feltételezése szerint világosnak tűnhet mire alkalmas és mire nem az autonómia, amelynek kiinduló pontja a nemzeti-etnikai csoport entitása. És vajon mindennek megnyilvánulása nyelvi, kulturális, érzelmi jelenség-e, vagy ennél több, nevezetesen: gazdasági-politikai kapcsolatok szövevénye? - kérdez tovább a politológus. Saját maga válasza alapján legfeljebb átmeneti, részleges megoldást jelenthet a kulturális au-

tonómiának az egyéni jogokkal való kombinációja csakúgy, mint a nemzeti önrendelkezés fogalmának (gazdasági-politikai) kiterjesztése.

Innen egyenes út vezet a különböző műfajú autonómiatervek realizálhatóságának kérdéséig.

E tervezetek közös vonása, hogy "a nemzeti önrendelkezés elvéből levezethető kollektív jogok alapján állanak, a nemzeti-etnikai csoportok autonóm intézmények közjogi státust igényelnek, ezen intézmények hatáskörét nem korlátozzák a kulturális szükségletek ellátására, hanem többfunkciós intézménynek képzelik el, mely állami vagy államszerű feladatokat is ellát . . . A másik oldalon viszont az adott államok integritását nem kérdőjelezzik meg . . ." Az efféle javaslatok szerzőinek zöme működő modellekre hivatkozhat Finnországtól Dél-Tirolig.

Csakhogy ebben az esetben, szögezi le a politológus, nem világos az egyéni és kollektív jogok egymáshoz való viszonya, nem lehet mit kezdeni egy olyan alkotmányos elvvel, mint a nemzeti és etnikai kisebbségek államalkotó szerepe. Közbevetőleg: hangsúlyosan ide tartozik a kulturális autonómia és a parlamenti képviselőlet ügyének az összeegyeztethetatlensége.

A szakértői körökben pozitív diszkriminációra keresztelt "autonómiacsomag" (ld. még a Kisebbségkutatás 1. évfolyama (1991/92.) 4. számának 379-382. oldalán!) kritikáját Schlett István az alábbiakban sommázza: ". . . nem tudok olyan önkormányzati választást elképzelni, ahol nem világos az illetékesség és jogosultság, másrészt nem is tudok demokratikusan elfogadni egy olyan testületet, amely az érintettek által adott, bizonyíthatóan és ellenőrizhetően demokratikus felhatalmazás nélkül bármiféle közhatalmat gyakorol . . . Valószínűnek tartom, hogy az intézményi pluralizmus a nemzeti-etnikai közösségek számára is jobb megoldást jelent."

"Joggal érezhetik - fogalmaz Schlett előadása legvégén, hogy én mindvégig arról beszéltem, hogy miért nem lehet fából vaskarikát csinálni. Nos, nemrégiben - s ez mutatja az én szerepemmel járó skizofréniát - magam írtam le: bár az előbbi feladat valóban megoldhatatlan, fából és vasból egészen jó szolgálatot tevő kocsikereket - igenis, lehet készíteni."

Schlett István: A kisebbségi autonómia intézményei. = Korunk, 3. folyam, 3. évf. 1992. 6. sz. 16-20. p.

Cs. A.

A ljubljana Nemzetiségi Intézet javaslata a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) jogainak rendezéséről, érvényesítéséről és védelméről a Szlovén Köztársaság új alkotmányában

1.

Az alábbi javaslatokat a Nemzeti kisebbség vagy csoport címen 1990-ben megrendezett kerekasztal konferencián fogadták el, s a téma aktualitása okán kerültek kinyomtatásra.

A kerekasztal konferencia során három alapvető kiindulási pont és elv kristályosodott ki. Ezeket kívánatos volna maradéktalanul figyelembe venni a Szlovén Köztársaság új alkotmányának és törvényhozási alapjainak kidolgozásában:

1. Az új alkotmánynak és a törvényhozásnak meg kell őriznie a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) és egyéb etnikai csoportok jogai szabályozásának és érvényesítésének legalább eddigi szintjét, illetve törekednie kell annak javítására.

2. Az alapvető jogokat a Szlovén Köztársaság új alkotmányának kell rögzítenie; az alkotmányjog és a törvényhozás pedig az egyes területekre lebontva határozza meg a megvalósítás módját. A lehetséges szabályok kimunkálása során a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) és etnikai csoportok javaslatait hangsúlyozottan figyelembe kell venni.

3. A nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) és egyéb etnikai csoportok és a hozzájuk tartozó egyének helyzetének és jogainak rendezése, illetve érvényesítése során az ún. "pozitív koncepciót" kell alkalmazni, amely abból indul ki, hogy a kisebbségi népcsoportokat mint kollektív alanyokat és a hozzájuk tartozó egyéneket társadalmi egyenjogúságuk biztosítása érdekében - külön jogok illetik meg.

2.

Az új szlovén alkotmánynak rögzítenie kell a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) és egyéb etnikai csoportok, továbbá hozzájuk tartozó egyének alapvető jogait és szavatolnia kell egyenjogúságukat. Ezért a végleges alkotmányszöveg megfogalmazása során a következő lényeges észrevételeket és kiindulási pontokat kell figyelembe venni:

1. Már a preambulumban szükséges leszögezni, hogy a Szlovén Köztársaság etnikailag nem egységes; (egyenjogú) állampolgárai között vannak más nemzeti(ségi) csoportokhoz tartozók is.

2. A Szlovén Köztársaságot a szlovén nép, valamint az olasz és a magyar nemzetiség (őshonos nemzeti kisebbség) államaként kell meghatározni.

3. Pontosán rögzíteni kell a Szlovén Köztársaságnak, valamint állami szerveinek és szervezeteinek feladatait és felelősségét a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) és etnikai csoportok helyzetének és jogainak rendezésében és érvényesítésében, a határain kívül élő szlovének iránti kötelezettségeivel egyetemben.

4. A hivatalos nyelv megállapításával kapcsolatban szükséges meghatározni a nemzetiségek nyelveinek (mint hivatalos nyelveknek) egyenjogúságát a köztársaság parlamentjének, valamint a nemzetiségek és a nemzetiségiek jogainak érvényesítésében részt vevő néhány szervének (így pl. a bíróságoknak) a munkájában.

5. Azt a cikkelyt, amely kimondja a nemzeti kisebbségekhez tartozók jogát az anyanyelvű oktatáshoz, úgy kell kiegészíteni, hogy a nemzeti(ségi) csoportok számára határozott beleszólást biztosítson az egyes csoportok speciális érdekeinek és az egyes területek speciális helyzetének legmegfelelőbb oktatási-nevelési rendszer kialakításába.

6. Az alkotmányban az olasz és a magyar nemzetiségen (nemzeti kisebbségen) kívül a Szlovén Köztársaságban egyéb őshonos etnikai csoportok, legkivált a cigányok bizonyos (külön) jogait és (megkülönböztetett) helyzetét is rögzíteni kell.

A nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) helyzetének és jogainak rendezésével és érvényesítésével részletesebben foglalkozó törvény kiterhetne arra is, hogy a jogok meghatározása, illetve érvényesítése során figyelembe kell venni az egyes nemzetiségi csoportok sajátos helyzetét és érdekeit.

Külön megfogalmazandó, hogy a jogok egy részének a nemzetiségek az általuk lakott (autochton) területen kívül is érvényt szerezhetnek, s hogy az alkotmányban meghatározott etnikai csoportok jogai függetlenek az adott etnikai csoporthoz tartozók számától.

Az alkotmányban külön meg kell határozni a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) jogát a megfelelő képviselőre a helyi közigazgatás és önkormányzat minden szintjén. Így az egyenjogú nemzetiségi szerveződés megfelelne a községi és regionális tanácsok és más hasonló szervek struktúrájának.

Külön rögzítendő a nemzetiségi képviselők közvetlen jelenlétének szükségessége a köztársasági parlamentben.

7. Rögzíteni kell a köztársaság és legfelsőbb szervei, valamint a parlament, a köztársasági elnök és a kormány illetékességét a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) helyzetének és jogainak rendezésében, illetve érvényesítésében.

8. Amennyiben az új alkotmányos rend egykamarás parlamentet vezet be, meg kell határozni a nemzetiségi képviselők választásának módját. A választások törvényi szabályozása közben figyelembe kell venni az egyes etnikai csoportok speciális körülményeit és érdekeit.

Amennyiben az új parlament két- vagy többkamarás lesz, szükséges, hogy valamennyiben jelen legyenek a nemzetiségek képviselői, de legalábbis azokban, amelyekben őket érintő kérdésekben döntenek, mégpedig az adott nemzetiség lélekszámától függetlenül meghatározott számban, az alkotmányban megnevezett etnikai csoportok pedig legalább egy képviselővel.

9. Az alkotmány rendelkezze arról, hogy a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) helyzetét és jogait közvetlenül érintő kérdésekben a nemzetiség képviselőinek közreműködése nélkül döntés nem hozható.

Ugyancsak rendelkeznie kell az alkotmánynak egyes területeken, az asszimmetrikus döntés lehetőségéről. Ennek értelmében egyes döntések bizonyos területekre nem volnának kötelező érvényűek, ha az ott élők nem fogadják el őket, míg másutt érvényben maradnának.

10. Amennyiben a képviselői rendszer és az elnöki rendszer bizonyos elemei lépnek életbe, eddig tervezett tanácsadói szerveik mellé fel kell még állítani egy társadalmi tanácsot, amely - egyebek mellett - a különböző etnikumok együttélésével is foglalkoznék a köztársaság területén, s amely javaslattevési joggal rendelkezne a parlament, illetve végrehajtó hatalom felé. Ebben a tanácsban csakúgy mint a gazdaságban, szabályozni kell a nemzetiségek, illetve etnikai csoportok részvételét és delegálásuk módját.

11. A helyi önkormányzat tevékenységének szabályozása során - legfőként községi és regionális önkormányzati szinten - külön meg kell állapítani annak kötelezettségeit a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) és etnikai csoportok helyzetének és jogainak rendezésében és érvényesítésében, valamint a kötelezettségvállalás formáit.

12. Azon kívül, hogy meghatározásra kerülnek a helyi önkormányzatnál a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek), etnikai csoportok helyzetének rendezésével, jogaik érvényesítésével kapcsolatos feladatok teljesítésére szolgáló források, a köztársasági kormányzat illetékességét is meg kell határozni e feladatok finanszírozásában.

13. Az emberi jogok érvényesülésére felügyelő szerv (valamiféle "ombudsman") mellett már magában a köztársasági alkotmányban is le kell szögezni egy hasonló, a nemzetiségi jogokat felügyelő szerv létrehozásának szükségességét.

14. Az alapvető emberi jogok megsértése esetére meg kell állapítani a nemzetközi bíróságok illetékességét, amennyiben a hazai jogorvoslati forrásokat már kimerítették.

3.

A kerekasztal konferencia javasolja, hogy a Szlovén Köztársaság országgyűlésének Alkotmányozó Bizottsága külső szakértőként hívja meg üléseire Hájós Ferenc okleveles jogászt és bírót, aki részt vehetne a megfelelő normatívák kialakításában.

4.

A "nemzetiség", a "nemzeti kisebbség" és a "nemzeti(ségi) csoport" kifejezések használatával kapcsolatos dilemmát a kerekasztalnak nem sikerült megoldania.

Egyetértés mutatkozott abban, hogy a "nemzetiség" terminus több okból (így pl. ideológiai színezete miatt) nem megfelelő.

A "nemzeti(ségi) kisebbség" kifejezés viszont, amely a világon a legerjedtebb, sokak szerint akadályozza a nemzetiségek egyenjogúságának érvényesítését, mivel már eleve kifejezi a kisebbségi csoportok alárendelt voltát.

Ugyanakkor azonban, a félreértések elkerülése végett, a nemzetközi politikai kommunikációban ajánlatos továbbra is ezt az utóbbit alkalmazni.

Az egyes országokban etnikai alapon szerveződött csoportok megnevezésére gyakran alkalmazzák az "etnikai csoport" kifejezést.

A "nemzeti(ségi) csoport" ugyancsak egyre inkább teret nyer az egyes államokban élő kisebbségi etnikai csoportok megnevezésére.

Predlogi Inštituta za narodnostna vprašanja o urejanju, uresnicevanju in varstvu pravic narodnosti (narodnih manjšin) v R. Sloveniji = Razprave in Gradivo, 1991. 25. st. 17-23. p.

Gy. M.

A szerbek perszonális és területi autonómiája Magyarországon 1690 és 1868 között

A tanulmány bevezetője az autonómia szó értelmezésével foglalkozik, leszögezve, hogy a továbbiakban "kizárólag a politikai értelemben vett autonómiáról" kíván szólni, és "egy bizonyos területnek, közösségnek, csoportnak vagy egyéneknek az öntörvényűségét, önkormányzatát" érti alatta "egy nagyobb közösségnek, rendszerint az államnak a keretében".

A szerző röviden szól a Magyarország területén létezett feudális autonómiákról, méghozzá mind a területi (Horvátország, Erdély), mind a perszonális elven alapuló önkormányzatokról (a nemesek a különféle egyházak és a városok vonatkozásában). Mindkét autonómia alapja a kivételezés (exemptio) volt, az írást pedig, amellyel a törvényhozó a kivételezést adományozta, illetve jogilag szabályozta, privilégiumnak nevezték.

Az autonómiák feudális alapon álló rendszerét 1848 márciusától a 19. század végéig a magyarországi országgyűlések fokozatosan felszámolták.

A dolgozat külön is megemlíti a vallási közösségek feudális kori autonómiáját, hangsúlyozza azonban, hogy az államvalláshoz nem tartozó közösségek nem számíthatnak az állam támogatására, és ezért "kénytelenek voltak saját önkormányzatuk megszervezéséről, vagyonukról, alapítványaikról, iskoláikról és kulturális intézményekről - egyházi előírásaik keretén belül - maguk gondoskodni, és azt az önkormányzati jogukat és gyakorlatukat fejedelmi kiváltságokkal, országos törvényekkel biztosítani".

A polgári jogrend bevezetésével Magyarországon az egyházak autonómiája is új alapokra helyeződött, így pl. a pravoszláv szerbekét alapvetően az 1868. évi XI. törvény és az azt követő jogszabályok sora modernizálta.

A tanulmány két legterjedelmesebb fejezete természetesen a magyarországi szerbség autonómiájával foglalkozik: elsősorban az I. Lipót (1657-1705) által adományozott ún. Privilégiumokkal még közelebbről az 1690-es keltezésű Diplomával.

Ebben a kiváltságlevélben I. Lipót csupán személyi elven alapuló egyházi autonómiát adományozott a szerbeknek. Azt, hogy "szabadon gyakorolhatják vallásukat, bárhol is élnek, hogy szabadon választhatják egyházi vezetőiket, és hogy ezek szabadon, saját törvényeik szerint intézhetik belső, egyházi ügyeiket". A Magyarországon szétszórva élő szerbek autonómiája az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig lényegében személyi elven alapuló egyházi autonómia maradt.

A szerző az egyházi autonómia mértékét kutatva azon történészek álláspontjára helyezkedik, akik szerint a szerbek taktikai okok miatt nem követeltek maguknak területi autonómiát Magyarországon, mert illuzórikus lett volna számukra a török alól felszabadított szerb területeken amúgyis megadott vajdaság jogát az "idegen" Magyarországra is kiterjeszteni. Ennek ellenére a területi autonómia kérdése "szinte mindvégig napirenden volt a szerbek tudatában". Így történt ez az 1790-ben Temesvárott megtartott egyházi-nemzeti szerb kongresszuson, ahol

a jelenlevők zöme a bánáti bánság számukra történő területi kihatását követelte az uralkodótól.

A szerbség területi autonómia iránti igénye különösen felerősödött az 1848/49-es szabadságharc idején. Karlócán az 1848 májusában megtartott szkupstinájukon kinyilvánították a Szerb Vajdaság megalakítását, amely magába foglalta volna a Szerémséget, Baranyát, Bácskát és Bánátot. Mindez azonban nemcsak magyar, hanem horvát érdekeket is sértett volna, éppen ezért I. Ferenc József 1849 novemberében, mintegy kompromisszumként, új osztrák koronatarományt hozott létre Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven.

Hegedűs munkája harmadik fejezetében a magyarországi szerbség személyi autonómiájának mindennapi gyakorlatára hoz fel érzékletes példákat. Külön is megemlíti a világi értelmiség köreiből tartozó Zaharije Orfelin 1778-ban Mária Teréziához eljuttatott beadványát, amelyben a felvilágosult polgár kíméletlenül bírálja a szerb püspökök és papok klerikális önzését, elmaradottságát, a világiakkal szembeni elzárkózottságát és főleg azt a törekvését, hogy a szerb nép egyetlen és igazi képviselőinek adják ki magukat.

A szerző befejezésül Fényes Elek 1847-ben kiadott Magyarország leírása című műve alapján ismerteti a személyi elven nyugvó feudális autonómia főbb intézményeit és azok jogi állását.

Megtudhatjuk, hogy a görögkeletiek egyházi dolgaikban egészen szabadok a katolikus püspökök joghatóságától, egyedüli egyházi főnökük a karlócai érsek, aki egyházában pártiárkai jogokat gyakorol. Az érseket a szerb nép kongresszusa választja, s hivatalában a király erősíti meg. A görögkeleti egyházhoz Magyarországon hét püspökség tartozott. A görögkeletiek 1791-ben elnyerték a törvényeken alapuló vallásszabadságot és az ország többi polgárával azonos jogokat.

Fényes Elek a görögkeleti szerbek iskolarendszerével kapcsolatban is közöl adatokat. Az egyház által fenntartott iskolák hat tankerületre oszlottak, a tanítókat két tanítóképzőben képezték, és ugyancsak két középiskolával rendelkeztek.

Hegedűs külön is említi a szerb földbirtokosok, kereskedők és polgárok adományait és alapítványait az iskoláztatás és a kultúra javára. Ezek összege az I. világháború előtt már 19 millió koronára nőtt.

Az önkormányzat jelentős előnyeit és főleg parlamentáris feszültségeit is felsoroló alapos tanulmányt jegyzetapparátus, valamint rövid szerb és angol nyelvű rezümé zárja.

Hegedűs Antal: A szerbek perszonális és területi autonómiája Magyarországon 1690 és 1868 között. = Létünk, 22. évf. 1992. 4-5. sz. 215-228. p.

Cs. A.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzetek Európája. A nemzetiségi politika Európában a 19. század utolsó harmadában

Diószegi István, a 19. század jólismert kutatója a fent megadott című könyvében egyéni módon közelíti meg a nemzeti és a nemzetiségi kérdést az 1914-ig terjedő "hosszú" 19. században. A nemzet szerinte "tartós közösség", amelynek egyedeit részint objektív adottságok: a terület és a gazdaság közössége, részint szubjektív körülmények: a nyelv, a kultúra, a történelem és a mentalitás közössége kapcsolják össze" (6. p.). Emellett két új fogalmat vezet be. Az egyik a nemzeti önmegvalósítás. Ez külpolitikai kategória, amikor a nemzet más nemzetekkel szemben tudja önmagát megvalósítani, ha nem is teljesen, mint 1867 után Magyarország (mert nem egyesítette az egész német nyelvterületet). A másik, a nemzeti akarat megnyilvánítás pedig belpolitikai kategória, amikor a nemzet saját államán belül egyeduralomra tör. Ezt nevezhetjük népszuverenitásnak vagy politikai nemzetnek.

A nemzet történeti kategória, a 19. században ez volt a legfontosabb közösségsszervező elv. Előtte nincs integráció, nincsenek szoros kapcsolatok. Nyugat- és Észak-Európában monarchiák vannak, amelyeket utólag nemzetieknek lehet tekinteni. Közép-Európában a német és olasz nyelvterület, ahol nincs még egységes nemzeti állam. Kelet-Európában (ebbe Közép-Kelet-Európát is beleérti!) a helyzet még bonyolultabb, itt három sok nemzetiségű birodalom helyezkedik el.

A nemzeti ideológia többféle lehet. Nyugaton s ezt elsődlegesen a francia példán lehet demonstrálni a nemzet azonos a néppel, amit a szerző népnemzeti ideológiának nevez. Közép-Európában ez nem használható, itt először meg kell teremteni az egységes államot, ezért itt az ideológia államnemzeti. Kelet-Európában pedig kultúrnemzeti, a romantika erős hatásával. A közép-európaihoz hasonlóan ez is virtuális nemzet; a nyelvnek, a múltnak, a népléleknek ebben az ideológiában erős szerepe van. Itt a nemzeti önmegvalósítás vagy korlátozott, mint a Habsburg Monarchiában, ahol az egyes nemzetek nem kívánják a teljes szuverenitást, vagy túldimenzionált, amikor saját nemzeténél többet akar befogadni (a délszláv illirizmus vagy Oroszország igénye minden szláv népre). A nemzet csak jövőkép, de igénye megvan.

A francia esetben a nemzet etnikai tartalommal telítődik. A nyugati és északi monarchiákból nemzetállamok jönnek létre. Közép-Európában nemzetállamok, de még nem népszuverenitással. Németország a nem teljes nyelvterület miatt identitászavarban van, a franciák félnek a németektől. Kelet-Európában a nemzeti reneszánsz révén alakulnak ki a kultúrnemzetek. Itt a korlátozott önmegvalósítás nem megy, a túldimenzionált sem megvalósítható. Pontos etnikai határok nincsenek, ebből származik a területi viták nyomorúsága, ahogy azt Bibó István megfogalmazta. A nemzetállam persze nem a történelem végpontja. A nemzetállam nyitott, hajlandó másokat befogadni, de elutasítja a másságot, mint a kereszt-

ténység. Ezért kívánja az állam lakosságát asszimilálni. Kifelé korlátlan expanzi-
vítást mutat. Szemben a korábbi korszakkal, amikor a háború hivatásos hadsere-
gek ügye volt, most eltömegesíti a katonaságot és a lakosságot érzelmi azonosu-
lásra kényszeríti a háborúban.

A második fejezetben Diószegi István abból indul ki, hogy nyugaton a nemze-
tiségi kérdés ismeretlen, pedig vannak nemzetiségek. Az angol állam az állami
egységet hangsúlyozza, nem ad öntkormányzatot a más nemzetekhez tartozóknak.
A francia szigorúan centralizált. A spanyol erre a korszakra szintén azzá válik.
Belgiumban a kisebbség nyelvét, a franciák teszik meg államnyelvvé, de később
áttérnek a kétnyelvűségekre. A svédek a norvégek 1905-ig perszonális unióban
vannak, ez azonban mindkét félnek megadja a szuverenitást. Svájc nem ismeri a
centralizációt de az elszakadást sem, itt végül három államnyelv, illetve négy
nemzeti nyelv elismerése történik meg. A németek asszimilációra töreksznek,
pedig a 3 millió nem-német csekély mennyiség a 40 milliós lakossághoz képest.
Kelet-Európában csak a Balkánon van ekkor néhány nemzetállam. A Habsburg
Monarchiában nincs igazi centralizáció, 1867 után az egyes történeti-politikai
egységek Ciszlajtániában bizonyos autonómiához jutnak, ezt a szerző pszeudo-
föderalizmusnak nevezi. Magyarországon ilyen különállás Horvátországot illeti
meg, illetve a közigazgatás alsóbb szintjein van elvi lehetőség a nemzetiségi
nyelvek érvényesítésére is. Oroszország a hódításai során szerzett új területek-
nek egyideig úgyancsak bizonyos különállást engedélyez. 1870 táján a birodal-
mon belül az orosz etnikum aránya még jóval 50% alatt van, de utána nagyará-
nyú oroszosítás kezdődik. Románia az orosz mintát követte, és nem egyenjogú-
sította a zsidó lakosságot. Az oszmán birodalom teokratikus állam volt, nem adta
meg a teljes egyenjogúságot a nem-muszlimoknak. Igaz, toleráns volt, nem kí-
vánta meg a nemzeti asszimilációt, de ez a tolerancia egyúttal elzárkózást is je-
lentett.

A nemzetiségi politika típusai nem határozhatók meg a célok szerint, mert
azok csupán eszmei igényűek. De a törvények szerint sem, mert hiszen nem
mérhető le, mennyire tartották meg őket. Ezért Diószegi István a jogok megadá-
sa vagy megvonása szerint állít fel típusokat. A legridegebb a diszkriminatív,
azaz a hátrányos megkülönböztetés. Ez tipikusan oszmán megoldás, de az an-
gol-ír viszony vagy orosz politika is ide sorolható. A másik negatív módszer a
restriktív: ez korlátozza az államnyelv javára a többi nyelv használatát. E tekintet-
ben tipikus a francia, amely semmiféle más nyelvet nem hajlandó elismerni. Így
viselkedett Németország az ottani dánokkal, Oroszország pedig általában a többi
etnikummal szemben. A harmadik típus a koncesszív, amely elismeri más nyelv-
vek létezését. Ide tartozik Belgium és Ciszlajtánia, sőt megszorításokkal Magyar-
ország is, legalábbis a törvényi rendezés szintjén. Végül a negyedik a disztribu-
tív, amely a szuverenitáson is osztozkodik. A tipikus Svájc, de Ciszlajtánia is osz-
tozott a történeti-politikai egységekkel, vagy Magyarország Horvátországgal. Ide-
sorolható a Svéd-Norvég Unió esete is. Svájc a legtökéletesebb, de az elzaka-
dás lehetőségét az sem ismeri el.

Ezek a típusjegyek, mint látható, nem egyszer különféle kombinációkban fordulnak elő. Ezért a domináns jellegzetesség alapján diszkriminatív (oszmán típusú) román nemzetiségi politika, restriktív (francia típusú) az angol, az orosz, a spanyol, a német, koncesszív (belga típusú) az osztrák, hozzá közelít a magyar, disztributív (svájci típusú) a svéd. Persze, bizonyos korlátozások minden esetben fennállnak, így az általános vonás a restriktív és koncesszív típus valamilyen keveréke.

Az intézkedések között ott találhatjuk az ésszerűséget, mint II. József nyelvrendeletében. Az ideológia (nemzeti) megfontolás egy politikai nemzetet kíván, vagy egy nyelvcsalád teljes egyesítését (pánszlávizmus). A darwinizmus az életképebb faj felülkerekedésének az elméletével: még csak erősítette ezt a megfontolást. A politikai megfontolás belpolitikai indíttatású lehet, az integritás fenyegetettsége miatti aggodalomból fakad az asszimilálás igénye. Azért nem hajlandó az állam autonómiát adni, mert az elszakadástól fél. Ezzel már el is jutottunk a nemzetiségi politika külső indítékaihoz.

A nemzetiségi politika eltéréseiben olykor irracionális mozzanatok is fellelhetők. A társadalmi-politikai berendezkedésben ugyanis nem található meg az indíték: különféle berendezkedéshez tartozó államok folytatnak hasonló politikát. Az államalakulás módja sem magyarázza az eltéréseket. Annál inkább az etnikai helyzet, vagyis az uralkodó nemzet és a nemzetiségek aránya. Restriktív politikát ott találunk, ahol az uralkodó nemzet többségben nemzeti túlsúlyban van. Habsburg Monarchiában ez nem volt meg. Svájc, ahol a németek nemzeti túlsúlya ellenére disztributív a politika, kivétel. Nagy szerepet játszik az eltérésekben a hazai hagyomány.

Végül a külső tényező szerepét veszi sorra Diószegi István a nemzetiségi politika változásaiban. Svájc nyilván a német szomszédság miatt nem tette egyeduralmódóvá a német elemet.

A külső interveniálás ott képzelhető el, ahol azonos etnikum több állam között oszlik meg (lengyelek). Bekövetkezhet az intervenció, ha a szomszédos államban azonos etnikum él. Oroszország esetében ez nem következett be, mert az idegen etnikumokat általában egészükből hódította meg (a lengyelek nyilván kivételt alkotnak). Ezek mind objektív tényezők. Szubjektív okok magyarázzák meg pl. Anglia állásfoglalását a görög szabadságharc mellett vagy Oroszországot a bolgárok érdekében. Ilyen esetekben a nemzetiségek tényleges helyzete voltaképpen elhanyagolható tényező, az interveniálás azonban jól hat. Intervenialhat az emigráció, amikor megpróbálja saját érdekében befolyásolni a befogadó államot. Nem jelentéktelen tényező a közvélemény ereje. A legfontosabb azonban a szomszéd állam. Ennek sajátos esete, hogy Oroszország nem kívánta a Habsburg Monarchia föderatív átalakulását, mert az szláv jellegűvé tette volna, s akkor nehezebben lett volna vele a szembenállás.

Ha a birodalmak mellett kis államok vannak érdekelve a birodalom valamelyik nemzetiségében, legfeljebb csak közvetett úton kísérelhetik meg a befolyásolást. Ilyenkor külpolitikai megfontolások akadályozzák az interveniálást, mint volt ez Szerbia és Románia esetében a Habsburg Monarchiával szemben. A közvéle-

mény akkor hat, amikor ez háborúhoz is elvezet, így 1827-28-ban az angolok, franciák és oroszok intervenciója a görögök mellett, vagy 1864-ben az osztrák-porosch háború Dánia ellen, 1877-ben Oroszország hadbalépése az oszmán birodalom ellen a bolgárok érdekében. A diplomáciai nyomás többnyire eredménytelen. Abban az esetben vezethet eredményre, ha baráti állam lép közbe. Így az angol külpolitika az osztrák-magyar kiegyezés érdekében, vagy a Habsburg Monarchia tanácsa Angliának, hogy osztrák-magyar mintára oldja meg az ír kérdést. 1871-ben viszont orosz és német vétő akadályozta meg az osztrák-cseh kiegyezést.

Az emigráció kifejtette kritikát az állam gyakorta semmibe veszi, s olykor "viszonzásképpen" retorziókkal él az érintett nemzetiségekkel szemben. A háború kivételével a külföldi tényező nem döntő, legfeljebb módosító szerepet játszik. Viszont az a tudat, hogy egy másik állam törődik a nemzetiséggel, erősítőleg hat az adott nemzetiségre. És - Diószegi konklúziója - a 19. században a 20. századi módszerek még ismeretlenek voltak (kitelepítés, népirtás stb.). Európában sokfelé még ma is feszültségeket okoz a nemzetiségi kérdés. De remélhető, hogy eljön egyszer egy érett kor, amely minden nemzetiségnek megadja az egyenjogúságot, a lehetőséget az önmegőrzésre.

Diószegi István roppant gondolatébresztő fejtegetéseit bizonyos pontokon ki lehetne egészíteni. Talán a legfontosabb, hogy a magyarországi (és 19. századi) szóhasználatot követve nemzetiségről beszél akkor is, ha annak van a szomszédban anyaországa (mint a magyarországi szerbeknek vagy románoknak), és akkor is, ha ilyen nincs (mint az ausztriai szlovének esetében). Manapság az első esetben többnyire nemzeti kisebbséget szoktak mondani, a második esetben már nem biztos, hogy nemzeteknek nevezik az illető etnikumot. Diószegi István vérbeli történész módjára - hangsúlyozottan -, arra is rámutat, hogy az általa használt kategóriáknál a történeti valóság jóval sokszínűbb. Max Weber értelmében vett ideáltípusokról van itt szó, de ezek határozottan nagy segítségre lehetnek a tényleges történeti helyzetek értelmezésében.

Diószegi István: A nemzetek Európája. A nemzetiségi politika Európában a 19. század utolsó harmadában. - D. I.: Üllő és kalapács. Nemzetiségpolitika Európában a 19. században. Bp. 1991, Magyarországtudató Intézet. 5-54. p.

N. E.

Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannóniában - egy Somogy megyei régészeti ásatás példáján

A Kis-Balaton program keretében 1983-ban kezdődtek kutatások Vörstől nyugatra a Papkert nevű határrészén. Két, egymástól 800 méterre lévő dombon találták meg azt a települést, amelynek feltárása és leleteinek komplex feldolgozása segítséget adhat a Dunántúli késő avar kori népesség 9-10. századi továbbélésének vizsgálatához.

A középső rézkor óta lakott területen 578 sírt tártak fel. A temetőt a kései avar kor óta, a 8-9. század fordulójától legkésőbb a 11-12. század fordulójáig használták. Ekkor a temető fölé egy Árpád-kori falu települt.

A temetkezések általában Ny-K-i tájolásúak, de ezzel ellentétes irányúak is vannak. A sírmező nyugati részén temették el a lándzsás, kardos, baltás férfiakat, akik számára a túlvilági élethez nem járt lóáldozat. A temető keleti részén az aranyozott bronz- és vaskeretes kantárú lóval és fegyverrel (íjjal, nyíllal, harci baltával) eltemetett férfiak nyugodtak. (E sírokat szinte kivétel nélkül kirabolták.) A vagyoni különbségek egyéb mellékletekben is megmutatkoztak a temető két része között: a gazdagabb sírokban ún. sárga kerámiákban túlvilági útravalót helyeztek el.

A temető belső időrendjének meghatározásánál a statigrafiai módszert nem tudták eddig alkalmazni. Kevés ugyanis a szuperpozíció, s ahol mégis van egymásra temetkezés, ott a leletek hiánya akadályozza a pontosabb időrend megállapítását.

A régészeti leletanyag összehasonlítható vizsgálata alapján az eddig feltárt leletek négy fő csoportba különíthetők el: 1. késő avar kori, 2. ún. "9. századi", 3. magyar honfoglalás kori (10. század), 4. kora Árpád-kori.

Az első csoportba tartozó griffes-indás népesség hagyatékát a temető egész területén megtalálták, bár klasszikus griffes veret eddig még nem került elő. A férfi sírok jellegzetes leletei - bronz övgarnitúrák 40 lovassírban - legkorábban a 8. század végén keletkezettek. Ezek a temető keleti részében elkülönülő tömböt alkotnak. A leletek nagy hasonlóságot mutatnak a dél-szlovákiai leletanyaggal, leginkább a (rév)komáromi-hajógyári temető tárgyaival. A 371. sír aranyozott övbújtatója a maga asztragalosz-szerkezetével segített hozzá a hohenbergi és a sobori 9. századi avar szórvány leletben lévő párhuzamaik rendeltetésének megfejtéséhez.

A nagyszentmiklósi kincs stílusával rokoníthatók a 347. lovas sír bronzlemezről domborított oroszlános veretei.

A késő avar kornak jól ismert női ékszerei a szőlőfürtcsüngős ovális karikájú fülbevalók, valamint esztergált csont tűtartók is szép számmal kerültek elő.

A második csoportot az ún. karoling peremkultúrához (9. század) tartozó leletek teszik ki. A korszakhoz tartozó sírok többsége a temető nyugati részén található. Régészeti módszerekkel igen nehéz elválasztani ezeket a leletegyütteseket a késő avar kori tárgyakkal temetkező lakosság szegény rétegeinek leleteitől. A férfi sírok jellemző leletei: lándzsák, balták, borotvák, csiholó szerszámok. A női sírokban a Dalmáciára és a Morva-medencére jellemző ékszerek fordulnak elő: ún. millefiori és többi rúdgyöngyök, csillagcsüngős és huzalból sodrott fülbevalók, bronz és vasfüles üveggombok. Érdekesség a 140. sírban talált ólom orsógomb és egy övre vagy lónyeregére akasztható, vasabroncsokkal megerősített sajtár.

A harmadik csoportot a honfoglalás kori leletek alkotják, melyek négy íjász sírjából kerültek elő. Itt körte alakú lószerszámokat, gombos nyakú kengyeleket, rombusz alakú nyílcsúcsokat találtak.

Az 510. sírban egy tegezőv csatján ábrázolt tulipánfejú sörényes griffnek a benepusztai leletben található a legközelebbi párhuzama. A 10. századra keltez-

hető a 167. sír, melyben egy kétélű karddal felfegyverzett férfi nyugodott. A kard - típusa után ítélve - valószínűleg Géza fejedelem korából származik.

A magyar honfoglalás kori női ékszerek a 395., és a 406., a 474. és az 570. sírből kerültek elő (ezüst és bronz pántkarperecek, aranyozott ezüst ingnyakdíszek, sodrott kar- és nyakperecek).

A negyedik csoportot, az Árpád-kori köznép leletanyagát pödrött végű ezüst hajkarikák, lépcsős fejű poncolt gyűrűk, bronz huzalkarperecek, hordó alakú főlíás gyöngyök, csörgők alkotják.

A hagyományos régészeti elemzésen kívül a történeti embertan modern - biokémiai - vizsgálómódszerei lehetőséget nyújtanak arra, hogy egy-egy temetőn belül a feltárt emberi csontvázmaradványok eltemetési időrendjét és feltételezhető genetikai kapcsolatait is kiderítsék.

A temetkezések relatív időrendje az emberi csontmaradványok bizonyos komponenseinek egymáshoz viszonyított mennyiségi értékeinek alapján számítható ki. A következtetések azonban csak bizonyos valószínűségi intervallumban érvényesek.

A vörs-papkerti kora középkori temető feltárt részeiből eddig 400 egyént vizsgáltak meg. Három időrendi csoportot lehetett elkülöníteni. A csoportok elkülönítésének probabilitási szintje $0,70 > P > 0,80$. A dekompenzációs indexek alapján számított viszonyokat szemléletes ábrán mutatják be a szerzők, bőséges és pontos magyarázatokkal.

A feltételezhető genetikai kapcsolatok megítélésére a Sokal-Lengyel-féle multifaktorális számítógépes elemzési módszert alkalmazták a szerzők. A számítógéppel különböző valószínűségi szinteken lehet "család-struktúrákat" kialakítani. A kialakítandó struktúrák közül a legnagyobb valószínűségi értékűt fogadták el, mint lehetséges "családot". Ezek a következtetések azonban csak akkor állják meg a helyüket, ha a régészeti megfigyelésekkel is harmonizálnak.

A tanulmány befejező része a biokémiai módszer segítségével meghatározott időrendi csoportokat vizsgálja a régészeti leletanyag szempontjából. A genetikai-szerológiai hármass csoport-felosztás csak abban különbözik a régészeti leletegyüttesek által elkülönítettektől, hogy a szerológiai csoportfelosztás második csoportját a régészeti felosztás 2. és 3. csoportja együttesen alkotja.

A vörs-papkerti lelőhely jelentősége a Kárpát-medencében lejátszódó magyar etnogenezis kutatása szempontjából az, "hogy az itteni ásatás lehetőséget nyújt egy nagy létszámú közösség - korszerű módszerekkel teljesen feltárható - temetőjében az eddig külön régészeti kultúráként, illetve etnikumként kezelt különböző népeiségek vizsgálatára. Mód nyílik a kora középkori Pannónia területén a 8. század végén élt késő avar kori népesség, a Karoling peremkultúra jegyeit hordozó, 9. századi "továbbélő" avarság (és szlávtság?), majd a honfoglaló magyar nép együttélésének, biológiai keveredésének meghatározására."

Arra is választ lehet remélni, hogy az ugyanítt megjelenő kora Árpád-kori népesség kialakulhatott-e ebből a korábban már itt található lakosságból?

A magyar-ír párhuzam és Arthur Griffith magyar történelmi forrásai

Kemény fába vágta a fejszéjét a szerző. A hasonlatnál maradva: felettébb sűrű szálerdőből kellett kiválogatnia a feldolgozásra kíváncszó fákat. Mangold Lajos, a múlt század neves pozitivistá történésze, aki éppen a Kabdebó által kutatótt korszakkal foglalkozott a legalaposabban, s Írország történetének máig legkiválóbb szakértője, bizony nem sok sort tudott papírra vetni a magyar-ír kapcsolatokról. A Pallas Nagy Lexikona 1895-ben kiadott 9. kötetének tizenegy hasábján egyetlen betű sem szól a magyarok és az írek történelmének találkozásairól és közös vonásairól.

Kabdebó Tamás mindenesetre már a 14. században talált egy adatot, amely szerint Zsigmond császár uralkodása idején egy Tar Lőrinc nevű magyar pap megjárta Szt. Patrick purgatóriumát Lough Derg-ben. Győrben aztán valóságos kincsre akadt. Eszerint Walter Lynch, Clonfert püspöke, aki Cromwell csapatai elől 1655 körül a Rába-parti városban telepedett meg, hálából egy Szűz Mária képet ajándékozott a helybéli székesegyháznak.

Magyarország és Írország közös sorsának eszméje II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől származik - állítja a tanulmány. A fejedelem szemében a Habsburg-ház trónfosztásának jelentősége a Stuart-restauráció írországi kísérletével volt egyenértékű (ld. *Universis orbis Christiani*, 1707.)

A következő párhuzamot Kossuth és az angol parlamentben Írország függetlenségéért oroszláncként küzdő O'Connell személyében lehet felfedezni. Ez utóbbi "félelmetes híre a 19. század elején egész Európát bejárta, Magyarországot is beleértve. A nemzeti nyelv felélesztésével új irodalmi és politikai orgánumok jelentek meg nálunk, s ezek nem térhettek ki O'Connell tevékenységének ismertetése, illetve méltatása elől. Így pl. a *Regélő* 1835-ös évfolyamában beszámolót olvashatunk a parlamentben elért fényes sikereiről, az *Athenaeum* 1837. március 26-i száma lelkesen üdvözli mint nagy hazafit, a függetlenségéért küzdő Írország vezetőjét. Kossuth Pesti Hírlapjának 1843-ban megjelent számaiban is lépten-nyomon találkozhatunk nevével".

Sőt, 1844-ben Sir Robert Gordon, Anglia bécsi nagykövete bátyjának, a brit külügyminiszternek egyenesen megírja: "A Védegylet tagjait felesketti és egyleti díjat fizettet velük, amelyből Kossuth csinos összegű bevételhez jut, így biztosítván a működéshez szükséges anyagi feltételeket. E hazafiúi pózban tetszelgő magyarok nem is titkolják, hogy O'Connell Unióellenes Egyesületének (Repeal Association) célkitűzéseit tekintik a maguk Védegylete számára kötelező példának."

Az 1830-as évek végén két vezető politikus, Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc is ellátogatott Írországba, és utinaplóikban számoltak be az ott látottakról. Nem sokkal később Eötvös József báró - éppen fenti barátainak ta-

pasztalatai alapján - Szegénység Írlandiában (Pest, 1840) c. tanulmányában vizsgálta az Írországi szegénység okait és következményeit.

Az 1848-as forradalmi hullám Írországot is elérte, ahol az 1842-ben alapított Fiatall Írországiért (Young Irelanders) nevű mozgalom szervezett felkelést. Vezetője, William Smith O'Brien és társai, Michael Doherty, John Mitchel, akik maguk is az 1848-at követő megtorlás büntetettjeivé váltak, levonták, és - folyóiratok hasábjain, levelezés és politikai agitáció útján - mások számára is nyilvánvalóvá tették a "magyar ügy" és saját küzdelmük közös tanulságait.

Kabdebó a továbbiakban, ha a terjedelem megszbta vázlatossággal is, nyomon kíséri a három forradalmár életútját, kivált W. Smith O'Brienét, aki 1861-ben egyéb országok között hazánkat is meglátogatta. Pontosan abban az időszakban töltött Magyarországon három hetet, amikor az országgyűlésben végre párbeszéd kezdődött a magyar parlament és a külső támadásoktól meggyöngyült birodalmat képviselő császár között.

O'Brien "az országgyűlés karzatáról kitűnő tolmácsok társaságában hallgatta meg Deák záróbeszédét, mely igen nagy hatást tett rá". O'Brien alkalmat talált arra is, hogy a magyar földbirtokosokkal eszmét cseréljen a "passzív ellenállás" taktikájáról, s e beszélgetések és az országban tett útjának tapasztalatai alapján oda konkludál, amit majd 43 év múltán Arthur Griffith fogalmaz meg újra, hogy ti. a nemzeti országgyűlés követelése az az út, melyen Írországnak haladnia kell, hogy függetlenségét kivívja.

A szerző a későbbiekben adatokkal támogatja meg a tényt, hogy az ír reformerek figyelmével követték Magyarországnak sorsát, elsősorban a kiegyezést s benne Deák szerepét.

A függetlenségükért küzdő íreknek már nem egyszer felmutatott magyar példát Arthur Griffith (1872-1922), élete végén az Ír Szabad Állam első elnöke fedezte fel újra honfitársainak. A Magyarország feltámadása (Ressurrection of Hungary) c. munkája először egy folyóirat hasábjain jelent meg 1904-ben, majd 14 éven belül háromszor is kiadták könyv alakban.

A magyar példa, pontosabban a Védegylet indította Griffith-t arra, hogy létrehozza az első "erőszakmentes" Sinn Feint (Mi magunk), hogy kidolgozza gazdasági stratégiáját, hogy az ír politikai küzdelem élvonalában részt vállaljon.

Griffith könyve mindössze 99 lap (függelék, mottók, előszó, valamint 27 rövid, de információban és meggyőző érvekben gazdag fejezet). E mellett igen olvasmányos, az anekdoták és az értékelő részek sem hiányoznak belőle - hangsúlyozza Kabdebó Tamás, aki szerint a legjobb ír politikai röpiratok között számontartott mű párját ritkítja az adott irodalom műfajában.

A tanulmány írója ezután részletesebben is bemutatja a munka tagolódását, amely 1848-tól nagyjából a 20. század elejéig követi a magyarság gazdasági, politikai és társadalmi történetét. Griffith a fejezetek során a 20 egymásra következő összehasonlításból, egy sereg tanulságból és a sarkított példák-ból a megfelelőek olyan rendszerét hozta létre, amely végül működő párhuzammá állt össze az olvasó tudatában - emeli ki Kabdebó, akinek összegzése

szerint "Griffith - a magyar ügy szószólójaként, hazai történészekre és népükkel rokonszenvező külföldi megfigyelőkre támaszkodva forrásul - hiteles képet alakított ki egy közép-kelet-európai országról, túlzott derűlátása ellenére is, ti. a rendelkezésére álló adatok kedvezőbb megvilágításba helyezésével olyan pozitíven látta a magyarokat, ahogyan ők történelmük tükrébe pillantva sohasem láthatták magukat".

Kabdebó végezetül az ír politikus röplapjának első és harmadik kiadását hasonlíttja össze, többek között kiemelve az ír köztársaság-koncepció változását, Griffith Görgeyt illető kritikájának egyhülő hangnemét, valamint az 1918-ra kizárólagossá tett magyar nyelvhasználat bizonyos negatív megítélését.

A tanulmányt terjedelmes bibliográfia és számos magyarázó jegyzet egészíti ki.

Kabdebó Tamás: A magyar-ír párhuzam és Arthur Griffith magyar történelmi forrásai. = Századok, 125. évf. 1991. 3-4. sz. 309-331. p.

Cs. A

Etnikai változások az erdélyi múltban. Adatok a szászok 14-20. századi történetéhez

Az elmúlt évtizedek alatt, elsősorban a Ceaușescu neve által fémjelzett "demokráciában" Románia és ezen belül Erdély nemzetiségi viszonyainak elferdítése pártfeladat, azok történelmi alapokra visszamenő feltárása pedig tilos, büntetendő cselekmény volt. Sokan tudják - de nem mindenki -, hogy Erdély mai etnikai képe hosszú történelmi folyamat következménye. Ennek a kérdésnek a múltban is voltak jeles kutatói, akik közül kiemelkedik Makkai László, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Georg Eduard Müller, Robert Csallner, Ernst Wagner. Jakó professzor Élesd és környéke történetéről írt közleményében (Élesd 700 éves múltjáról. = Művelődés, 1992. 1. sz.) részletesen kitért az etnikai viszonyok eltolódására is.

Ma már (még!) lehet a témával foglalkozni. Ezt teszi Binder Pál a brassói könyvtáros, történész és tanár, számos német, magyar és román nyelvű tudományos mű szerzője, Erdély történetének szakavatott kutatója is.

Jelen esetben Nagysajó uradalmának azon etnikai változásairól ír, amelyek a 14-20. század folyamán következtek be.

Nagysajó (Grossschogen, Șieu) falu és uradalma a Beszterce-vidéke és Marosvécs birtoka között, a Kelemen-havasok lábánál fekszik. A vidék településeit 1319-ben vették számba, amikor Mihály fia Simon mester mezősomlyói és krasói ispán lett.

A papi tizedjegyzék s más források szerint a 14. század elején a Doboka vármegyéhez tartozó Sajó tartomány lakossága egységesen katolikus és egységesen szász falvakból állt.

A 15. század végéig az uradalom tulajdonosai telepítéseket végeztek. Ennek eredménye az etnikai viszonyok fellazulása lett. Az eredeti szász lakosságot főleg az 1350-es évek pestisjárványai és az első török betörések tizedelték meg. Helyükre románok és oroszoknak nevezett ukránok jöttek.

A 15. század közepén Nagysajót és uradalmát Hunyadi János beszercei gróf, valamint két fia - László és Mátyás - birtokolta. 1589-ben Bethlen vára és Sajó tartományának új földesura Báthori András kardinális volt.

A 16. századvégi etnikai viszonyokat Jakó Zsigmond egyik művéből ismerjük (Adatok a dézsmá fejedelemségkori adminisztrációjához. Kolozsvár, 1945.), amely a dézsmafizetők lajstromát közli. A románok juhötveneddel adóztak, a szász és magyar lakosság pedig mezőgazdasági termékekből fizetett dézsmát vagy tizedet. A tizedfizetési listán csak eredetileg katolikus, vagyis szász és magyar falvak szerepeltek.

A Báthori Zsigmond 1600. évi adományait összefoglaló jegyzék is fontos történelmi dokumentum. (Győrffy István: Adattár 6. Báthory Zsigmond donatioi. Gen. Füz. 1910.) Ebből megtudjuk, hogy az illető falu hány jobbágytelekből áll és hogy milyen jellegű.

Az észak-erdélyi szász falvak bíróit gerébnek, a románokét pedig kenéznek nevezték. Ahol a falu élén geréb állott, ott szász faluval, ahol pedig kenéz, ott elsősorban román lakosságu településsel kell számolnunk.

Az 1600-as évek pestisjárványa újabb gyökeres változásokat okozott a szászok rovására. Solymos, Rádla, Berlád megszűnt szász falu lenni, Alsósebes ukránjai pedig elrománosodtak. Nagyon rövid idő múlva sok további szász falu (Sterling, Simontelke, Sajósolymos) számított már tiszta román településnek.

A budapesti Országos Levéltárban őrzött 1700. évi összeírás adatai szerint az is bizonyos, hogy az elhagyott, majd a románok által elfoglalt szász falvakból nem minden esetben a járványok "fogyasztották el" a lakosságot, hanem az elvándorlás is közrejátszott benne. Csak Berládról és Alsósebesről az uradalmi központba telepedett át több száz család.

A 20. században a hajdani sajói tartomány falvai közül csak Várhelyen és Nagysajón éltek szászok. Miután 1944 őszén mindkét településről eltávoztak, ma csak a nagysajói kis magyar közösség őrzője az egykori kiterjedt uradalom közép-európai (katolikus-protestáns) kultúrlétesítményeinek.

Binder Pál: Etnikai változások az erdélyi múltban. = Művelődés, 41. évf. 1992. 7. sz. 40-41. p.

Z. J.

Reformtörekvések és az erdélyi románság a 18. század második felében

A 18. század az egész kontinensen megváltoztatja a középkori eredetű, rosszul működő intézményeket, s a felvilágosodás hatására - támogatva az abszolutista monarchia által - új, a rendi kiváltságokkal ellentétes rendszert kísérelt megvalósítani.

A Habsburg Birodalomban ez a változás Mária Terézia trónra léptével (1740) kezdődik meg.

Erdélyben a "teréziánus reformizmus" az intézményrendszer megváltoztatásával egyidőben megerősíti a központi fórumok hatalmát és csökkenti a rendek befolyását (1762 után nem hívja össze az országgyűlést). Mária Teréziának az igaz-

ságszolgáltatásra, a gazdasági viszonyokra, a társadalmi helyzetre vonatkozó rendeletei (állandó táblák létrehozása, 1750-es összeírás az adózás szempontjából, az 1747-es és az 1769-es úrbéri rendeletek, melyek csökkentik a robotnapok számát), a határőrezredek felállítását, iskolák létesítése, rendeleteknek a nép nyelvén való terjesztése tulajdonképpen az állam gazdasági megerősödését célozták, de - közvetve - elvezettek a román nép öntudatra való ébredéséhez is.

Egy-egy határőrezredbe való bejutás ui. a román paraszt számára a társadalmi felemelkedést jelentette, iskoláikban - különösen a Bánságban Teodor lancovici igazgató idejében - nagyszámú román tankönyvből tanultak, és a román nép irányítóivá képződnek. 1740 és 1780 között 31 egyházi, katonai, egészségügyi, kulturális, úrbéri, pénzügyi és közigazgatási tartalmú) pátenst fordítottak le román nyelvre is, és terjesztettek nyomtatott formában. Ezek nem csupán az állam és az állampolgár közeledését eredményezték, hanem a románok számára társadalmi helyzetüknek világosabb megismerését is, ami kihatással lett a következő évtizedek mozgalmaira.

A Mária Terézia által elkezdett reformpolitika további fejlődésen ment át II. József korában. Ő teljesen átszervezi az igazságszolgáltatást, amivel az országgyűlések megszűnése után a nemességet bírói autonómiájától is megfosztja. Erdélyt az addigi megyefelosztást figyelembe nem véve 10 megyére osztva, a közigazgatást is új alapokra helyezi. Ezzel megszűnt a "három nemzet" kiváltságos helyzete, hisz a fejedelemség egész lakossága ugyanabba a bírói és közigazgatási hatáskörbe került, amelyet egy államilag kinevezett és fizetett tisztviselői kar irányított.

Ehhez járult a "négy bevett felekezet" rendszerének felszámolása. A Türelmi Rendelet kimondta minden felekezet szabad vallásgyakorlatát, és a közhivatalokban való korlátozás nélküli részvételt.

Az oktatás terén hozott újítások is kedvezőek voltak a köznép számára. A Ratio Educationis (1777) és a Norma Regia (1781) kötelezővé és ingyenessé teszi az alsó fokú oktatást.

Dimitrie Eustatievici és Gheorghe Sincai igazgató munkássága tovább szélesíti a korábban csak a Bánságban észlelt román kulturális fejlődést. Kialakul egy kulturális elit, az ún. "Erdélyi Iskola", amelyik nemzeti eszmék hangoztatásával követeli a román nép felemelését és egyenjogúsítását.

A német nyelv hivatalossá tétele nem zárta ki azt, hogy a rendeleteket az ország összes nyelvén terjesszék. 1781 és 1789 között román nyelven is megjelent pátensek száma 377-re a Mária Terézia korabelieknek 11-szeresére nőtt. Ez a tény felébreszti a románságban azt a reményt, hogy az ő nyelve is a hivatalos nyelvek rangjára emelkedhetik, és ennek folytatásaként az ország életében való teljes jogú részvétele fog bekövetkezni.

II. József társadalmi érzékenységét bizonyítja az úrbéli rendeletek továbbfejlesztése: általános úrbéri összeírás, szabad költözködési jog elismerése, a személyes szolgáltatások eltörlése, a dézsma, a kocsmá- és malomtartási jog felülvizsgálata.

A cél nyilvánvaló: a társadalmi helyzet javítása.

Az eredmény: a Horea-féle lázadás, amely a legnagyobb társadalmi megrázó kódtatás volt a francia forradalom előtti időkből. A "jó császárból" vetett hit, akihez fellebbezni lehetett jogtalanság esetén, az ábrándból elérhető vágyat ébreszt a feudális terhektől való végleges szabadulás tekintetében.

A meglepő az, hogy a lázadás nem akkor tört ki, amikor az úrbéri terhek a legnagyobbak voltak, tehát a 18. század első felében, hanem a reformok által bevezetett könnyítések idején. Ennek a paradox helyzetnek a megmagyarázására szolgálhat Alexis de Tocqueville analízise, amelyet a nagy társadalmi traumák kiváltó okairól írt: "Nem mindig tör ki forradalom, ha egy rossz társadalmi helyzetet egy még rosszabb követ. Legtöbbször az történik, hogy egy nép, amelyik anélkül szenvedett, hogy panaszkodott volna . . . rögtön megkísérel az iga lerázását, mielőtt könnyebbedik annak nyomása . . . Egy rossz kormány számára rendszerint az a pillanat a legveszedelmesebb, amikor reformokat kezdenek bevezetni" (L'Ancien régime et la Révolution, Paris, 1857.).

A Horea-féle lázadás kiváltó oka az volt, hogy 1784 nyarán az udvar elrendelt egy katonai összeírást az erdélyi ezredek létszámának növelése céljából. A parasztság ezt úgy fogadta, mint a jobbágyságból való szabadulás lehetőségét, a nemesség viszont ellenezte. Ezért novemberben felkelés tört ki Erdélyben Horeával, Cloșcăval és Crișannal az élen.

Ultimátumukban, amit Inocențiu Micu fogalmazott, a nemesség társadalmi kategóriaként való eltörlését követelik, vagyis

1. a nemesi birtokok felosztását az egyszerű emberek között
2. a teljes jogegyenlőséget az adózás tekintetében.

Ehhez a radikális társadalmi programhoz - az erdélyi viszonyokból következően - egy nemzeti kérdés is kapcsolódott. Mivel a jobbágyság nagy része román volt, a nemesek túlsúlyukban a magyar nemzethez tartoztak, a társadalmi felkelés a nemzeti viszonylatok változtatására is irányult.

David Prodan akadémikus ezt így összegzi a felkelésről írt monográfiájában (Râșcoala lui Horea, București, 1982.): "A függetlenségért folytatott harc két síkon folyik: az értelmiség nacionalista síkján és a parasztság társadalmi síkján."

A jozefinista hatalom válasza a felkelésre erőszakos. A felkelés fegyveres elfojtása és a vezetők tragikus sorsa jelzi, hogy fel kell adni azt a reményt, hogy a társadalmakat az idézett reformokkal meg lehet változtatni. A jelszó így szólt: "Mindent a népért, de semmit a nép által."

A jozefinista évtized utolsó éveiben megnő a belső és külső kudarcok száma. A császár visszavonja felvilágosult rendeleteinek nagy részét. Véget ért a felvilágosodás jellegzetes optimizmusa, mely az ésszerű reformizmus mindenhatóságára vonatkozott.

II. József utóda, II. Lipót folytatni kívánja a reformpolitikát, de hajlékonyabb módon. Összehívja az országgyűlést, de közben támogatja a nemmagyar népek törekvéseit is, (a Temesvári illír kongresszus engedélyezése 1790 őszén, a szerb és román ortodoxok programjának kedvező fogadtatása).

A különböző bel- és külföldi események hatására kialakul a magyar nemesség körében egy reformista mozgalom ("feudális nacionalizmus" Kosáry Domo-

kos meghatározása szerint), amely sok társadalmi újítás elfogadtatására hajlik, de ezek végrehajtójaként a rendi országgyűlést jelöli meg, s ezen követeli a magyar nyelv hivatalossá tételét is.

Az 1790-91-es országgyűlésen ez az irányzat kisebbségben marad, így az országgyűlés tulajdonképpen az 1714-es úrbéri állapotot állítja vissza, csupán a robot kiszabása terén hoz az 1714-es állapothoz viszonyítva könnyítéseket. Az oktatás tekintetében sok kedvezőtlen javaslat hangzik el a románok vonatkozásában. (Főlegesen a román iskolák számát növelni, be kell vezetni a magyar nyelv oktatását a román iskolákban is.)

Ezekre a restaurációs törekvésekre válaszként a román értelmiségi elit politikai harcba kezd.

1790 nyarán és őszén kidolgoznak egy memorandumot, amit Gherasim Adamovici és Ioan Bob püspökök, Petru Maior, Ioan Para és néhány határőr tiszt aláírásával benyújtatnak az Erdélyi Guberniumhoz, kérve a polgári egyenjogúság alapján az országgyűlésen való részvételüket (lévén II. József óta a román is "elismert" nemzet). Továbbá kérik egy nemzeti kongresszus összehívását, ahol a követeléseiket megfogalmazhatják, mielőtt az országgyűlésben előterjesztenék őket.

A kérelmek visszautasítása s az országgyűlés román képviselők nélkül való összehívása arra készíti a román értelmiségi vezetőket, hogy kidolgozzanak egy átfogóbb memorandumot, amit a nagyváradi görögkatolikus püspök, Ignate Darabant mutatott be az udvarnak 1791 márciusában.

Ez az irat a Supplex Libellus Valachorum címet viseli, és az erdélyi román egyenjogúsítási mozgalom alapvető programja lett. Bevezetésben "az emberi és polgári jogok"-ra hivatkozik. Követeli:

1. az összes országos polgárjog elismerését a románok számára,
2. a bántó "megtűrt", "el nem ismert" kifejezések használatának eltörlését,
3. a klérus, a nemesség, az egyszerű városi vagy falusi román lakosság számára ugyanazokat a jogosítványokat, mint amilyenekben a többi nép hasonló rétege részesül,
4. a közhivatalokban és az országgyűlésen a román számaránynak megfelelő részvételt,
5. a román lakosságú helységeken a román nevek, feliratok használatát.

Indokolásként a dokumentum elmondja, hogy az "Erdélyi Iskola" történelmi tanításai szerint a románok eredete és ősi mivolta nem hagy kétséget maga felől, az ortodox vallás mindig egyenlő volt a katolikusokkal, a természetes jog és a számarány szerint is nem csak a kötelességeiket, hanem jogukat is meg kell határozni.

Az udvar 1791. május 18-án leküldi a memorandumot a kolozsvári országgyűlésnek - egy figyelmeztető leirat kíséretében.

Az országgyűlés - viharos viták után - kijelenti, hogy a románok jogegyenlőséget élveznek, a papságról híveiknek kell gondoskodniuk, a tanításnál az ésszesülés elveit is szem előtt kell tartani. Az egyetlen pozitív válasz: elismerik az ortodox vallás szabad gyakorlását.

A románság ezt követően folytatta a harcot.

A mozgalom szociális alapjainak kiszélesítése érdekében a memorandum szövegét román fordításban terjesztik. Egy újabb memorandumot írnak, amit a két püspök (Ioan Bob és Gherasim Adamovici) 1792. március 30-án nyújt be a császárnak. Ez a 21 mellékletet is tartalmazó harmadik memorandum tulajdonképpen az addigi követeléseket sorolja fel kissé átfogalmazott formában. A hivatalokban és az országgyűlésen való részvétellel kapcsolatosan most adatik meg először a számarány: 2/3. (Tehát a tiszt- és a képviselők kétharmada legyen román.)

II. Lipót váratlan halálával véget ér a postjosefinista korszak a maga alkotmányos kísérleteivel. I. Ferenc, az új császár 1792. május 26-i leiratában megfeddi a két püspököt, mivel nekik elsődrendű kötelességük, hogy a papságon keresztül a népet engedelmességre intsék.

A püspökök újabb kérésére az Udvar általános jellegű választ ad.

Az 1790-92 közötti román politikai mozgalom és a püspökök bécsi missziója befejeződik anélkül, hogy megvalósult volna az alapvető cél: a román nemzet politikai és alkotmányos elismertetése.

Mivel 1795 és 1809 között, majd 1811 és 1834 között nem hívták össze az országgyűlést, lehetetlenné vált a reformmozgalom. A franciáktól elszenvedett vereségek azonban megérlelik azt a gondolatot, hogy az újításokat ellenző rendszer nem tartható fenn tovább, annál is inkább, mivel a szociális és nemzeti feszültségek egyre fokozódtak. Egy újabb reformkor jön létre, de ez csupán halvány epigonja volt a 18. század második felében kialakult nagy újítások korának.

Gyémánt, Ladislau: Reformism și națiune în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. = Revue de Transylvanie, 1. tom. 1991. 24-37. p.

V. F.-né

Módszertani kérdések

A kisebbségekkel kapcsolatos terminológia és számbavétel kérdései

A neves társadalomstatistikus Elekes Dezső (1889-1965) tanulmánya, amelyet még a harmincas évek végén írt, a kisebbségtudomány megalapozásához kívánt hozzájárulni. (A tudománytörténeti munka közzétételének külön időszerepét az adja, hogy az MTA Demográfiai Bizottsága 1992. szeptember 2. és 5. között nemzetiségi statisztikai konferenciát szervezett Budapesten. A kötetben publikált előadások szövegét következő számunkban tömörítjük. - A szerk.)

Az elmúlt időszak - szögezi le bevezetésként, meggyőzően bizonyította, hogy a kisebbségvédelem fontos szerepet játszik a nemzetközi kapcsolatokban. A valószínű értékű tárgyalás pontos fogalomhasználatot feltételez. Egyszersmind annak szem előtt tartását is, hogy a fontosabb kifejezések - faj, nép, nemzet, nemzetiiség - egymásra vonatkoztatva nyerik el pontos értelmüket. Ugyanakkor több - elméletileg helytálló - megközelítés létezik, s e megközelítések fényében az egyes fogalmak is más-más tartalmat fejezhetnek ki.

A nemzet fogalmának természetesen minden nemzettel kapcsolatban lehetnek egyéni tartalmi, de általánosított szinten két markáns értelmezés létezik. A latin értelmezés a nemzet fogalmába beleérti az adott állam összes polgárát, ami egyben azt is jelenti, hogy e szemlélet jegyében az egységesítés a vezérlő érték, s a (netán létező) nemzetiség köteleessége az asszimiláció. E felfogás lényegében egyfajta közjogi megközelítést terjeszt ki: a nemzet tagjai egyforma jogokkal és köteleességekkel rendelkeznek. E felfogás a nyugati világban szembeszökően nélkülözhetetlen, gondoljunk csak az Egyesült Államok vagy Svájc népére. Esetükben nem tudnánk sokat kezdeni a faji kötődés, a nép, illetve nemzet alapozású megközelítéssel.

A "nép" olyan történetileg, intellektuálisan és társadalmi sajátosságai révén meghatározható közösség, amely az állam szemszögéből gyakran nem tűnik olyan fejlett formációnak, mint a nemzet. (A faj fogalma témánk szempontjából akkor használható, ha benne jobban dominálnak a tisztán természeti közösség jegyei, az örökletes sajátosságok.)

A közjogi szemléletű és az államhatárok közötti népeségek átfogó nemzetfogalommal szemben a következő felfogás nem áll meg az államhatároknál, hanem a spirituális összetartozásra, és arra helyezi a hangsúlyt, hogy az ily módon felfogott közösség tagjai erőfeszítéseket tesznek azért, hogy egy államban élhessenek. E felfogás tehát egyrészt a népesség szélesebb körét (a lelki közösség más államok határai között élő részét) ölelheti fel az előbbi felfogáshoz képest, másrészt szűkít is, minthogy nem fogja át azokat, akik nem tekintik magukat az egy államon belüli közösség részének. A második felfogás jegyében gyakorta "kultúrmentzetről" beszélnek, jóllehet itt nem csupán kulturális jegyekről, hanem érdekekről, érzésekről, lelki és társadalmi jegyekről is szó van.

A latin nemzetfogalom legjobban Franciaország révén látszik megtestesülni, míg a második felfogás leginkább Németországhoz kötődik. A harmincas évek elejének német szakirodalma gyakrabban használja a népiség (Volkstum) fogalmát, mint a nemzetét, s ezáltal jobban előtérbe kerülnek a nem választható, a kötelező érvényességűnek ítélt mozzanatok (vérségi összetartozás stb.), amit mai nézeteink szerint egyértelműen fajelméletinek minősítünk. - A ref. megjegyzése. (A témához ld. még Arendt: A törzsi nacionalizmusról c. dolgozatát - a szerk.)

Egy harmadik nemzet-értelmezés tovább növeli a bonyodalmat azzal, hogy egy adott állam különböző nemzetiségekhez tartozó közösségei közül csak a vezető, irányító közösség kapja meg a nemzet minősítést.

Ezek után mit tartunk nemzetiségnek? Fizikai, értelmi és egyéb olyan ismérvek, mint a nyelv alapján képzett ismertetőjegyek szerinti közösséget, amelyet egy állam népességéhez kapcsolódóan lehet értelmezni. Legáltalánosabb közös jegye a nemzetiségeknek, hogy kisebb vagy nagyobb függetlenségre törekednek. A nemzetiség-nél szűkebb fogalmat jelöli a törzs, amelynek tagjai az esetek egy részében a nagyobb egységhez képest már alig rendelkeznek elkülönítő jegyekkel (székelyek stb.), míg más esetben megvan a fogalomhasználat valós alapja (poroszok, bajok stb.).

Az a megközelítés látszik a leghasználhatóbbnak, amely szerint egy adott állam összes elkülönült etnikai közösségét nemzetiségnek nevezzük, s ezen belül különböztetünk meg kisebbségi nemzetiséget vagy többségit.

Ezúton jutunk el a kisebbség fogalmához, amely természetesen nem csupán az állam etnikai közösségeivel hozható kapcsolatba, hisz kisebbség számos más metszetben is megjelenik (pl. kor, nem, vallás, foglalkozás stb.) szerintiben. Az etnikai közösségek dolgában talán pontosabb lenne azt mondani, hogy kisebbségi nemzetiség, s nem használni a nemzeti kisebbség terminust. De közelebből vizsgálva a többség-kisebbség relációt, kiténik, hogy nem csupán vagy nem elsősorban számszerűségről van szó, hanem vezető vagy nem vezető jellegről, szerepköréről. Az első világháború után Csehszlovákiában a cseh lakosság nem érte el az 50%-ot, ugyanakkor vezető szerepe nem volt kétséges. A vallón-flamand összetételű Belgiumban az előbbiek mondhatók jellegformálónak, jóllehet számszerűen az utóbbiak megelőzik őket. Vannak nemzetiségek, amelyek az egyik államban kisebbséget képeznek, míg a másokban többségit, irányítót, de olyan nemzetiség is van, amely csak kisebbségi létet ismer. A nemzetiség képezhet bizonyos földrajzilag zárt települési határokat, de élhet szétszórvva is.

A kisebbségnek tehát meghatározó eleme az alárendelt jelleg, miközben a vezető szerepű nemzetiség az idők során kerülhet nem vezető szerepbe (lásd a horvátok esetét), de olyan eset is előállhat, hogy azonos nemzetiség kerül kisebbségi szerepbe annak vezető részéhez viszonyítva (ez mondható el az erdélyi románokról mint nemzetiségről, illetve kisebbségről).

Olyan nemzetállam, amelyben kizárólag egy nemzetiség él, csak elméletileg létezik.

A nemzetiség nem jelent zárt közösséget sem "faji", sem nyelvi vagy egyéb szempontokból. Idő kérdése, hogy az egymás mellett élő nemzetiségek között milyen arányú eltolódás megy végbe. A magyarok a Kárpát-medencében betöltött szerepük tudatában nem kívántak elkülönülni a többi etnikai közösségtől. Nem kívánják a jelenlegi határok közt élő nemzetiségi sorstársak asszimilációját sem, mégkevésbé azok kitelepülését.

A nemzetiségek számbavétele rendkívül bonyolult feladat. A kiváló magyar statisztikusok (Keleti Károly, Földes Béla, Thirring Gusztáv, Kovács Alajos) rendkívüli figyelemben részesítették ezt a kérdést. A nemzetközi szervezeteknek - a Népszövetségtől az Interparlamentáris Unióig - ugyancsak jóval többet kellene foglalkozniuk e problémával, amit politikai implikációi is megkívánnak. Véleményünk szerint a nemzetiség mindenekelőtt döntés, a közösséghez tartozás tudatának kérdése s kevésbé a származásé vagy akár a nyelvé. A statisztikusok a nyelvet vélik használható és valóban konkrét jellegzetességnek, jóllehet világos, hogy nem a nyelv a nemzeti jelleg fő meghatározója. A nyelv többféleképpen értelmezhető: előfordul, hogy életünk során már nem azt a nyelvet beszéljük a legjobban vagy legszívesebben, amelyet először elsajátítottunk. A következő csoportosítás létezik: 1. anyanyelv, 2. a család vagy a háztartás közös nyelve, 3. a társalgás és a kommunikáció nyelve. (A következő részben a szerző tételesen elemzi, hogy az 1930-ban 37 államban végrehajtott népszámlálás során hol mi-

lyen módon értelmezték a nemzetiségekkel kapcsolatos nyelvi kérdést.) Összefoglalóan megállapítható, hogy számos országban még csak nem is kérdeztek rá a nemzetiségekre (köztük vezető európai országok is vannak), minthogy nyilván tudni sem akarnak létükről. Szembetűnő, hogy míg az 1920-as népszámlálási kérdőívek többségében egyszerűen kérdeztek rá az állampolgár nemzetiségére, addig az 1930-as ívek ezt a direkt megközelítést már elhagyták, illetve kiegészítették a különbözőképpen értelmezett anyanyelvel.

A 1940-re tervezett magyarországi népszámlálási kérdőív vonatkozásában az 1930-ashoz viszonyítva vannak változtatási javaslatok (akkor csak a nyelvre kérdeztek rá Magyarországon, ahogy Svájcban, az USA-ban, Belgiumban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Ausztriában stb. is). A kérdőív kidolgozásával kapcsolatban szakértői vitában ugyanakkor a többség nem támogatta a nemzetiségekre való közvetlen rákérdezés módszerét.

A szerző véleménye szerint csupán a nemzetiségre való közvetlen rákérdezés szakmai szempontból visszalépést jelent. A rákérdezés, amely közeledést jelent az intim döntési szférához, csak kiegészítő szerepet kaphat a népszámlálás során. De ennél is - vagyis a szakmailag megbízható színvonalú kérdőívnel is - fontosabb az a közeg, amely lehetővé teszi, hogy a megnyilatkozás olyan abszolút szabad állásfoglaláson alapuljon, amelyet semmi sem sért, mint ahogy a korrekt adatfeldolgozást sem. Minél inkább távolodunk az anyanyelvre való kérdezéstől, a nemzetiségre való direkt rákérdezés irányába, annál nagyobb a veszélye az egzakt eredmény valamilyen befolyásolásának. Korrekt számbavétel úgy valósulhat meg, ha a kérdőív tartalmazza az alábbi paraméterekre való kérdezést: 1. anyanyelv, 2. anyanyelven kívül beszélt-használt nyelv, 3. nemzetiség, 4. állampolgárság a születéskor, illetőleg a származási ország, 5. vallás. Az adatfelvétel a mindenkor tartózkodási helyet kövesse.

A statisztikai számbavétel ellenőrzésében nem kaphatnak érdemi szerepet az államigazgatási szervek, ha szükséges, az igazságszolgáltatás vizsgálja ki a vitatott ügyet. Az ellenőrzés hatékonyságát általában növeli a nemzetiségek bekapcsolódása ebbe a folyamatba.

A nemzetközi ellenőrzéssel szemben felhozható, hogy az sértheti az adott állam szuverentását, de semmi sem indokolja, hogy tudományos vonalon ne legyen ilyen külső kontroll, beleértve a Nemzetközi Statisztikai Intézet közreműködését is.

Azon országok esetében, ahol a korábbi békeszerződések kötelezettségeket állapítottak meg a kisebbségvédelem terén, a tudományost indokoltan egészítheti ki a politikai ellenőrzés is. A kisebbségvédelmi kötelezettségek megsértése esetén e vonatkozásban a Hágai Nemzetközi Bíróság illetékes.

Az érdekelt állam azonos tartalmú kölcsönös ellenőrzésében közvetlenül is megállapodhatnak, ahogy az fennáll Magyarország és szomszédai esetében.

Különösen fontos a kisebbségvédelem mai kezdeti stádiumában, hogy ne csupán a statisztikai adatfelvétel és -feldolgozás legyen korrekt és titkos, hanem biztosítva legyen a nemzetiségéről nyilatkozó személy állásfoglalásainak titkosága is.

A kisebbségi kérdés magyarországi irodalma

A nemzeti-nemzetiségi jogok követelése az 1790-1791-es erdélyi országgyűlésen merült fel először (vele egyidőben fogalmazták meg az erdélyi román vezetők a *Supplex Libellus Valachorum* néven ismert felségfolyamodványt). A XIX. század első felében a nemzeti jogok elismertetése nagyjából a nemzeti nyelv jogaiba helyezésével azonosítható (latin helyett magyart, illetve az egyéb nemzetiségi nyelveket az államigazgatásban.).

Az elbukott 1848-1849-es forradalom után az emigráció képviselői között még együttműködési szándékok jelentkeztek. Legteljesebben Kossuth gondolta végig Duna-konföderációs tervében a Kárpát-medence népeinek kívánt együttélési modelljét. Idehaza a váradi *Societate Leptura* elnevezésű olvasókör ápolta a román-magyar irodalmi kapcsolatokat. A Srpski Letopisi egyebek mellett fordításban közölte Arany Toldiját.

A kiegyezést követő nemzetiségi törvény (1868. évi XLIV. törvénycikk) körül komoly politikai harcok dúltak, hisz ennek szelleme nem egyenjogú nemzetiségeket tételezett fel. A következő évtizedekben az országon belül fokozódtak a nemzetiségi-kisebbségi ellentétek, mígnem az első világháborút lezáró Párizs környéki békék következtében a helyzet az ellenkezőjére fordult. Több mint három millió magyar került a szomszéd népek fennhatósága alá. Sokan - mintegy 350 ezren - menekülni kényszerültek.

A hivatalos magyar politika csak revansban volt képes gondolkodni. A tudomány és művészet képviselői közül azonban számosan a kölcsönös megértés módjait keresték. Csécsy Imre, a Századunk szerkesztője például élesen bírálta a Horthy-rendszer nacionalista politikáját. A nemzetiségi kérdés tudományos gondozását ebben a korszakban egyetemi és akadémiai, illetőleg KSH-szerveződések vállalták. Sajátos szerepet játszott ebben a Teleki Pál gróf kezdeményezésére létrehozott Szociográfiai Intézet (1924-) társadalomtudományi bibliografizálási tevékenysége, amelyet Krisztics Sándor irányított.

A szűkebben vett nemzetiségi vonatkozások feltárását a Pázmány Péter Tudományegyetem Statisztikai Tanszékének Kisebbségjogi Intézete végezte. Legjelentősebb eredményei közé tartozik a Raics Elemér által szerkesztett háromkötetes *Dunatáj* című tanulmánykötet. Az első kötet a Duna-medence országának földrajzi és gazdasági viszonyait tekinti át, és szemlézi a létező nemzetiségi törvényeket, illetve tervezeteket. A második kötet a pénzügy és külkereskedelem kérdéseivel foglalkozott, míg a harmadik a diplomáciatörténet mellett az adott országok együttműködését vizsgálta. Igen alapos nemzetiségi bibliográfia teszi teljessé a szintézist. Az intézet kiadásában jelent meg a *Kisebbségvédelem* című folyóirat is. Az intézetről számos adalékkal szolgál a vezetőjéről, Elekes Dezsőről 1989-ben megjelent monografikus feldolgozás és bibliográfia (Elekes Dezső élete és munkássága.).

A másik fontos központ, a KSH keretében felállított Államtudományi Intézet szintén Telekinek köszönhetette létét. Az intézet tevékenységét, majd a II. világháborút követő béketárgyalásokon való magyar részvétel előkészítését eleven tollal idézi fel a hajdani igazgató, Rónai András Térképezett történelem című visszaemlékezése. Az intézet fontosabb nemzetiségi tárgyú tanulmányai a Journal de la Société Hongroise de Statistique című folyóiratban világnyelven is elérhetőkké váltak.

Az 1933-1944 között megjelenő Látóhatár című folyóiratban a szomszédos országok életének tárgyköréből ugyancsak fontos cikkek láttak napvilágot.

A második világháború után, s különösen az ötvenes években a nemzeti kérdés azon általános tétel jegyében tabunak számított, hogy a szocializmus léte a nemzeti-nemzetiségi kérdést önmagától oldja meg.

Hosszú idő után először az Állami Gorkij Könyvtár (ma: Országos Idegennyelvű Könyvtár) égisze alatt 1982-ben létrehozott kutatócsoport tevékenykedhetett a nemzetiségi kérdés tárgykörében. A Könyvtár által kiadott tematikus bibliográfiákban 1945-ig visszamenően foglalják össze az egyes hazai nemzetiségekre vonatkozó irodalmat (Németek Magyarországon, Románok Magyarországon stb.). Közös vállalkozás vizsgálta meg a szlovéniai magyarok és a magyarországi szlovének életviszonyait, a Baranyában élő németekről pedig alapos kutatás készült. 1980-tól éves nemzetiségi bibliográfia is napvilágot lát a Könyvtár szerkesztésében.

1985-ben jött létre az előbb Magyarságkutató Csoportnak, majd Intézetnek nevezett kutatóbázis, az Országos Széchényi Könyvtár keretében. Az intézet 1987 óta tartalmaz évkönyvet publikál. Kutatói a nemzetiségi kérdés elmélete mellett főként a szomszéd országokban élő jelentős magyar kisebbség sorsának, életkörülményeinek alakulását vizsgálják.

A történeti demográfia tárgykörében fontos adatsorokat publikál a KSH illetékes szakbizottsága, egyebek mellett a száz-kétszáz éves népszámlálási adatok nemzetiségi vonatkozású részének közreadásával. A Magyar Tudományos Akadémiával közösen kiterjedt retrospektív adatgyűjtéseket végez a települések elnevezéseitől az egyházi anyakönyvek leközlésének felderítésén keresztül a nemzetiségi megoszlás vizsgálatáig. 1991-ben jelent meg az a kötet, amely az erdélyi települések nemzetiségi megoszlását közli 1850 és 1941 között.

Fontos forrásként kell megemlítenem a magyar nemzeti bibliográfia retrospektív (Petrik Géza stb.), a Kemény G. Gábor és munkatársai szerkesztette nemzetiségi forráskiadványokat, Kosáry Domokos történettudományi bibliográfiáit, egyes vezető társadalomtudományi folyóiratok összegző repertóriumait (Századok, Statisztikai Szemle, Demográfia, Közgazdasági Szemle stb.).

Külön kell szólni arról, hogy a magyarországi kisebbségek múltjának feltárását jó ideje az NSZK-ban is komoly tudományos szinten művelik.

A legújabb demokratikus átalakulás azt a reményt ébreszti, hogy a határok átjárhatóságának köszönhetően a térség országai a korábbinál jobban megismerik egymást, s ez hozzásegít a megértéshez, a közös problémák együttes rendezéséhez.

Kovacsics József: Die ungarische Literatur für die Minderheiten. = Review of Historical Demography, 1992. 7. no. 59-68. p.

S. P.

Válogatásunk forráskiadványai:

Ablak (Románia)
Duklâ (Szlovákia)
Életünk (Magyarország)
Esprit (Franciaország)
Europäische Rundschau (Ausztria)
Helikon (Magyarország)
Híd (Jugoszlávia)
Irish University Review (Írország)
Korunk (Románia)
Létünk (Jugoszlávia)
Literatur und Kritik (Németország)
Mirovaá Ekonomika (Oroszország)
Művelődés (Románia)
Osteuropa (Németország)
Österreichische Osthefte (Ausztria)
Politique étrangère (Franciaország)
Razprave in Gradivo (Szlovénia)
Regio (Magyarország)
Review of Historical Demography (Magyarország)
Revue de Transylvanie (Románia)
Revue des Études Sud-Est Européennes (Románia)
Slovenské pohľady (Szlovákia)
Slovo i Čas (Ukrajna)
Sovetskoe bibliotekovedenie (Oroszország)
Studies in Contemporary Communism (Anglia)
Südosteuropa (Németország)
Századok (Magyarország)
Tiszatáj (Magyarország)
Ukrajins'kij Istoričnij Žurnal (Ukrajna)
Üllő és kalapács (Magyarország)
Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik (Németország)

A referátumokat készítették:

Ch.Gy. – Cholnoky Győző
Cs.A. – Csoboth Attila
F.T. – Futala Tibor
Gy.M. – Gyetvai Mária
K.J. – Kakasy Judit
K.O. – Kovács Olga
K.S. – Komáromi Sándor

N.E. – Niederhauser Emil
S.B.A. – S. Benedek András
S.P. – Sonnevend Péter
T.A. – Tokai András
V.F-né – Vidovszky Ferencné
Z.J. – Zágóni Jenő

A KÓDEX | a könyv Könyv- | tárosok áruház | áruháza

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK, ISKOLÁK RÉSZÉRE:

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújtonságokról, hanglemezekről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvétellel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

Kisebbségek kultúrája

Potebnya gondolatai a beszédről és a nemzetiségről (Vil' cins'kij, Ūrij)	568
Az etnolingvisztika szerepe a délkelet-európai szellemi hagyományok kutatásában.	
Román tudósok eredményei (Zamfira, Mihail)	569
Soknemzetiségű irodalom és közművelődési könyvtár a tegnapi Szovjetunióban (Dan'sina, I. V.)	571
A hollandiai frízek kultúrája (az Ablak tematikus összeállítása)	573

Kelet-közép európai országok és népek kapcsolatai

Nemzeti folyamatok és nemzetek közötti ellentétek a volt Szovjetunióban és Kelet-Közép Európában (Mirovaá Ekonomika)	578
Dialógus a magyar-szlovák sorsközösségről (Alner, Juraj; Niederhauser Emil)	581
Csehország "osztráktalanítása": a csehek, csehországi németek és osztrákok elidegenülése (Brix, Emil)	585
A jugoszláv válság hátteréhez – nacionalizmusok, szerbek lakta horvátországi vidékek (Križan, Mojmir; Karger, Adolf)	587

Kisebbségi politika

Európa és a kisebbségi kérdés (Salat Levente)	590
Telepesfalvak, kolóniák Komárom környékén (Varga Kálmán)	590
A Déli-akció. A szlovákiai magyarok 1949. évi csehországi kitelepítésének kísérlete (Šutaj, Štefan)	593
Görög községi tanácsok és járáások Ukrajnában az 1920-as évek második felében és a 30-as években (Nasedkina, L. D.)	595

Kisebbségi jog

A kisebbségi autonómia intézményei (Schlett István)	597
A ljubjanai Nemzetiségi Intézet javaslatai a nemzetiségek jogainak rendezéséről (Razprave in Gradivo)	598
A szerbek személyes és területi autonómiája Magyarországon 1690 és 1868 között (Hegedűs Antal)	602

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A nemzetek Európája. A nemzetiségi politika Európában a 19. század utolsó harmadában (Diószegi István)	604
Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannóniában – egy Somogy megyei régészeti ásatás példáján (Költő László – Lengyel Imre – Pap Ildikó – Szentpéteri József)	607
A magyar-ír pérhuzam és Arthur Griffith történelmi forrásai (Kabdebó Tamás)	610
Etnikai változások az erdélyi múltban. Adatok a századok 14-20. századi történetéhez (Binder Pál.)	612
Reformtörekvések és az erdélyi románság a 18. század második felében (Gyémánt, Ladislau)	613

Módszertani kérdések

A kisebbségekkel kapcsolatos terminológia és számbavétel kérdései (Elekes Dezső)	617
A kisebbségi kérdés magyarországi irodalma (Kovacsics József)	621

A feldolgozott eredeti szövegekről a szerkesztőség - igényre - xerox másolatot készít.

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL



Nemzetközi migráció: tények, adatok, politikák (Garson, J. P.)

* * *

Nemzeti kisebbségek Magyarországon (Seewann, Gerhard)

* * *

Beszámoló a nemzetiségi statisztikai konferenciáról (Kovacsics József)

* * *

Társadalmi szegregáció a nagyvárosokban
(a Problemes Politiques et Sociaux különszáma)

* * *

A jugoszláv tragédia és a szlovák politika (Liptak, L.)

* * *

Az alávetettek beszéde (Wald, A.)

* * *

Kárpátalja és szomszédai (Reisch, A. A.)

* * *

A cigányok jogi helyzete Szlovéniában (Klopcic, Vera)

A török kisebbség jogai és szabadságuk Bulgáriában (Riedel, S.)

